

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

КНИГА 3

МАРТ

1946

ООФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 3

ЦАРИЦА ТЕОДОРА

драма в четири действия

МАГДА ПЕТКАНОВА

ТРЕТО ДЕЙСТВИЕ

В манастиря. Стая от първо действие. Излиза се на двора. В стаята са прислужницата на Теодора и една монахиня. Прислужницата разтрива стаята.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Което аз, сестрице, знай и което съм, не си го виждала на сън!

МОНАХИНЯТА: — Какво ти, мила моя, знаеш?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — В любовните неща,
и денем и ноще,
пред погледите дръзки
мъжете си са гъски!
Еднакво отговаря
и царя и пъдаря.
Не устоява никой,
нали така се вика,
намериш ли ти нещо пухкаво и меко,
защо ти е да ходиш надалеко?

МОНАХИНЯТА: — Какво така говориш?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — (Като сяда)
Защо са викове и кървави обиди,
че то само в ръцете ти си иде?
Което аз, сестрице, знай и което съм,
не си го виждала на сън!
Мъжът в света дохожда за това —
за тези работи залага той глава,
та много, много и не губи време,
и от живота гледа всичко да си вземе.

И да ти кажа право, ние го кориме,
кога сме будни и когато спиме,
но ако имаме запазен спомен
за някой мъж, показал се на тясно скромн,
едва ли не го имаме за враг,
и все ще си речем:
— О, Боже,
какъв бе той глупак!

МОНАХИНЯТА: — Тежко ти, сестро!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Ала защо е тази праздна глума,
за Сара беше истинската дума.
Жената си е хубава, добра
и главно — тя с когото си поиска
със него се събра.

МОНАХИНЯТА: — Забравяш, сестро, че си ти слугиня тук!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Мълчи — ни звук!

МОНАХИНЯТА: — Тук на царицата си ти слугиня.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Умряла бих от тази милостиня!

МОНАХИНЯТА: — Но плащат ти добре,
какво ли повече ще искаш?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — На този свят ще искаш
това, което можеш да изтискаш!

МОНАХИНЯТА: — Не те разбирам, както трябва!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — А много и не трябва!

МОНАХИНЯТА: — Царицата е тъй добра.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не можем с тебе се разбра!
Което аз, сестрице, зная и което съм,
не си го виждала на сън! . . .
И после, ти коя — царица назоваваш?
Едната е във царския дворец,
до царя седнала с корона и венец,
покланят ѝ се млади, стари,
в очите я заглеждат всичките боляри
и царят тъй я има,
като играчка най-любима.
А тя примига със очичките лукави,
кой знай, какви ли сметчици си прави.
И да ти кажа право и без много шум,
то тъй, без сметки и без ум,
царица лесно се не става.
Кой знай, какви ли ще ги завърти,
че никой няма там да се свърти.

МОНАХИНЯТА: — Мълчи да те не чуят други хора,
най-вече тя — царица Теодора.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — И тази да не дига много врява,
че още остарява.

МОНАХИНЯТА: — Мълчи, ти казвам!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Несъм ѝ крива аз!
През цял живот е пила, яла
и пак е остаряла.
Мъжът ѝ бил разбран,
а тя ни хурка, нито стан,
децата си не гледала сама
и имала си всичко у дома,
и пак не знаела ума си —
изпустнала мъжа си!

МОНАХИНЯТА: — Как тъй говориш ти за своята господарка?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не ставай много жарка!

МОНАХИНЯТА: — Царицата изглежда, с теб студено се държи,
та затова ти мъничко езика си вържи.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Защо е нужно да ме глези и прегръща, —
пред нея съм икона съща.
Което аз, сестрице, знаа и което съм,
не си го виждала на сън!

МОНАХИНЯТА: — Стоим без работа ний двете,
одумваме жените и мъжете.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не знам, дали познава някой друг
мъжете, като мен, макар и без съпруг.
Пред тях не може нищо да ме спре!

МОНАХИНЯТА: — О, виждам го добре!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — За мен и без тръби
ще чуеш доста, дружке!
Ала за твоите зъби
това не ще са меки крушки.

МОНАХИНЯТА: — Не те разбирам!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — И аз самата не разбирам,
защо във манастиря се намирам.
Какъв ли грях извърших,
че тук врата си скърших.
И нека дявола ме вземе,
ако пък знаа, що ли губя време!..
Но стига вече, че нали се вика
държиш ли си езика,
отвсякъде по нещо може да получиш.

МОНАХИНЯТА: — Със тебе туй не може да се случи.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Че ми е дълъг мъничко езика... да,
ала все пак послушвам често аз.

И в този час
ти казвам, без да си го крия,
от доста извори, че пия.

МОНАХИНЯТА: — На онзи свят, сестрице,
не бих желала с теб да съм!
На онзи свят ти много ще се каеш!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — На този свят да се не маеш,
а че на онзи...
На тебе аз го завещавам.
Ще дремеш само по вратите
и там светците ще те дърпат за ушите.
Тогава ще отсъдиш ти, каква е загуба било,
туй примамливо земно зло.
Да не усетиш нивга ти,
мъж тихичко да ти шепти,
да не познаваш никаква милувка
и зад вратите тайничка целувка;
прегърне ли те тук мъжът,
ти след минута само
да разговаряш най-любезно със жена му.

МОНАХИНЯТА: — Вържи език, млъкни и не гнези ти Бора!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не е голяма туй тревога.

МОНАХИНЯТА: — Не е угодно на небето
да слушам глупави слова!... (Излиза)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Сведи глава и отмини!
Ти всичко туй ще разбереш,
но жалко... в рая — чак кога умреш!

(Гледа след монахинята)

Ах, ти, момиченце, ти здраво, яко —
не щяла котка мляко!..

(Влиза Теодора)

ТЕОДОРА: — Говориш ти за мляко.
Не искам мляко днес —
постя и мисля, чакам вест.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Покорна съм ти аз слугиня,
отдавна знаеш ти това.
Говорих с многознайницата монахиня,
дори ме заболя глава.
Тя дълго, дълго ме разпитва
за теб, за царя и за всичко,
и думите ми чакаше да глътне,
като медец със сребърна лъжичка.
Напразно любопитство! Аз мълчах

и с кърпата избърсвах прах,
пред нея нито седнах, нито я погледнах.

ТЕОДОРА: — Спри тоз брътвеж,
излез на двора да се поразходиш
и ако някой тук за мене дойде,
върни се, обади ми неговото име!
(Прислужницата излиза. Влиза игуменката.)

ИГУМЕНКАТА: — Ела да идем под лозата,
да седнем там.

ТЕОДОРА: — Не ми се иска вече нищо,
не знам, дали ще има край това,
не може да се чака вече нито ден!

ИГУМЕНКАТА: — Вън въздухът е свеж и топъл.

ТЕОДОРА: — Където да отида, мъката е в моето сърце.
Не бяха дни, не бяха месеци,
а вече нижат се години, — тях броим.
Минават дните, стържат,
като с пила изострят мойта болка.
И споменът неизгладим
е зъл кошмар за моите нощи.
Спокойни сънища сънуваш, Саро,
но знай, сърцето ти, като в клещи,
ще бъде хванато от болката сторъка,
и ти ще трябва да познаеш, що е мъка.
Детето ти ще трябва да умре,
не може никой вече да ме спре!
Веднаж да мога да отида във двореца, —
да може само някой да ме заведе!

ИГУМЕНКАТА: — Бълнуваш ти на яве, сестро!
Не е престъпно твоето сърце,
и с празни думи вършиш грях.

ТЕОДОРА: — Будувам цели нощи до зори,
самата себе си намразих аз дори.
И почнах да се питам често,
не съм ли аз сама виновна
за моята съдба злочеста?
И този час, с това съмнение,
най-тежък е за мене.
Какво направих, що сгреших,
коя ли беше моята погрешна стъпка?
Животът ми течеше тих
край моите деца и в моя дом.
Разлиствам си сега живота ден по ден
и диря, преценявам,
сама се обвинявам, сама се оправдавам
и срещу себе си сама заставам . . .

Царице Теодоро,
не бе достойна ти, не беше много умна,
излезе слаба ти и всичко ти отнеха!

ИГУМЕНКАТА: — Не ти отнеха вярата във Бога
и любовта на твоето сърце.
Това ти стига,
ще имаш ти храна за цял живот.

(Влиза монахинята.)

МОНАХИНЯТА: — Госпожо, селяни те викат вѣн!

ИГУМЕНКАТА: — Да, ида.
Наверно някой болен са довели за молитва.

(Игуменката и монахинята излизат.)

ТЕОДОРА: — Човек не знае нищо! . . .

Когато бях щастлива,
се питах често,
как може по света да има лоши хора?
Когато слънце грее
и ясен е простора,
ти мислиш, че дъждът, снега, леда,
са само благодат след огнен пек.
Когато имаш всичко —
храна и обич, топъл кът,
когато ручей на изобилие текат,
ти лесно казваш:
— Блажени са смирените сред нищетата!
Блажени са със тяхното търпение . . .
Лъжа е всичко туй,
сега разбрах, защо се срещат лоши хора.
И аз бях някога добра!
Сега сърцето ми, изпълнено със злоба,
не ще да се смири,
доде не отмъсти.
О, Саро!!
Посегна ти на моето сърце,
ала и твоето ще бъде хвърлено във огън!
Да мога само да отида във двореца,
да мога да се вмъкна,
— Деян да може да ме заведе —
сѣс този нож аз рожбата ѝ ще убия!
И после . . . нека бъде край!
И тя ще трябва да познай,
що значи скръб.
Ако поискаш да накажеш ти жена жестоко,
ръката си вдигни, на рожбата ѝ посегни!

(Отива пред иконостаса.)

Пречиста Дево,
подържай ми ръката!

Небесна майко,
бъди ми ти на помощ!..
Какво говоря аз?
Приемаш ли молитвите ни ти,
когато искаме със нож да отмъстим?..
Прости ми,
че искам да убия в твое име!
Закриляш ли борбата
на майка срещу майка?
Коя от двете ти ще вземеш
под своето крило?..

(Мълчание. На двора селянка с дете говори с игуменката.)

СЕЛЯНКАТА: — Чуй, сестро, виж, детето ми е болно
и търся лек за него!

ИГУМЕНКАТА: — Какво му е?

СЕЛЯНКАТА: — И аз сама не знам!
Казаха ми да дойдем в манастиря,
да му четем молитва, та дано му мине.
Ей и мъжът ми иде отподире...
Да спра, да си почина.

(Теодора отива при тях.)

ТЕОДОРА: — Влез тук с детето, почини си малко.

СЕЛЯНКАТА: — Благодаря ти, сестро.

ТЕОДОРА: — Главата му гори! То има огън.
Не е ли простудено?

СЕЛЯНКАТА: — Не зная, сестро, студ ли е, какво е —
а може студ да е.
Оставам ги сами из къщи,
че работа ме чака на полето.
Пет-шест ги имам по-големи,
че те го гледат...
А то дете — пълзи, обръща се,
измъкне се от дрехите и голо се върти,
а другите и те са малки.
Едно го вземе, друго го помъкне.

(Към игуменката)

При тебе сме дошли, дано ни ти помогнеш!
Пет-шест ги имам вкъщи, всяко ми е мило.

ИГУМЕНКАТА: — Така е. Имаш десет пръсти,
но който да порежеш, все боли.

(Влизат прислужницата и монахинята.)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Я, гледай, жаба в пелени!

ТЕОДОРА: — Простинало е.

СЕЛЯНКАТА: — Я студ, я нещо друго!
Аз мисля, може уроки да е;
нали е той на мама хубавеляк,
нагиздих го в неделя,
излязох с него към хорото.
Жълтичка имаше на чело
и чесънче с конци червени,
а то на цяло село
очите в него беха спрени.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Виж ти!

СЕЛЯНКАТА: — И всичко щеше да си мине най-добре,
ала от де изкочи
една завистница проклета,
която само женски ражда
и с мене често се заяжда.
Впи поглед точно във челото,
изписка то горкото,
а мене, сякаш нещо, че ме сряза!
Притиснах го, изтичах у дома,
от този ден от зле на зле върви!

ТЕОДОРА: — Бог здраве нека му дарува! . .
Какво ще кажеш ти,
ако поиска някой,
детето ти да вземе?

СЕЛЯНКАТА: — Очите му ще издера!
Че квачката дори,
макар е с перушина и без ум,
щом пилето ѝ вземеш,
заскача, хвъркне, дигне шум
и почне да кълве.

ТЕОДОРА: — Тъй, тъй и квачката дори кълве!
(Влиза селянинът.)

СЕЛЯНИНЪТ: — Магарето завързах за дървото. . . Добър ден

ТЕОДОРА: — Бог с теб да бъде!

СЕЛЯНИНЪТ: — Брей, длъжък беше пътя!

СЕЛЯНКАТА: — Магарето ще трябва да го каже, не ти!

СЕЛЯНИНЪТ: — Магарето и аз сме все едно.

СЕЛЯНКАТА: — Магарето, че то разбра от пътя,
а ти ту дремеше, ту клатеше краката.

СЕЛЯНИНЪТ: — Нали ти казвах: дай детето —
да можеш бърже да вървиш.

Ти тепаше напред,
магарето се спъваше по тебе.

СЕЛЯНКАТА: — Да дам, че да го изтърсиш някъде в калта
Бог здраве да даде, тогава пак ще кажем,
на време сме дошли.

СЕЛЯНИНЪТ: — Оставихме и пет-шест вкъщи,
та трябва и навреме да се връщаме.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Ааа, имате и пет-шест вкъщи още!
Ти, байно,
не си проспал напразно своите нощи!

МОНАХИНЯТА: — О, таз уста доде не каже нещо!

ИГУМЕНКАТА: — Ела със мен да идем в черква!

(Излизат всички. Остават Теодора и селянинът.)

ТЕОДОРА: — Какви са другите деца?
Момичета или момчета?

СЕЛЯНИНЪТ: — Добра ми е жената —
една година ражда женско,
една година — мъжко,
не се е случило да сбърка.

ТЕОДОРА: — Но, как ги гледа?

СЕЛЯНИНЪТ: — Сами се гледат,
че работа я чака на полето.
Ех, легне ден и два в годината,
та работата малко поостане,
ала навакса после всичко.

ТЕОДОРА: — За толкова деца
ще имаш ли, какво да работят?

СЕЛЯНИНЪТ: — Едното ходи със свинете,
с говедата пък ходят двете,
едно от малките самичко пилетата пази,
да не ги някоя гадина сгази.

ТЕОДОРА: — Но твоята невеста от деца и грижи,
ще почне да старее.

СЕЛЯНИНЪТ: — Че нека да старее,
нали си гледа къщата, децата,
защо ще трябва да е млада?

ТЕОДОРА: — Но може ти да почнеш да не я харесваш.

СЕЛЯНИНЪТ: — Ааа. . . такова нещо няма,
жена венчана ми е тя.
Каквато и да е, каквото и да стане,
стопанка е на мойта къща.

Не е човек и тоз,
жена си, който връща!

ТЕОДОРА: — Ти може би си прав!

СЕЛЯНИНЪТ: — Във нашто село имаше един —
на майка и баща едничък син.
Жена му, като другите жени,
роди му дъщеря и двама сина.
Ех, не може да е хубава,
тъй както е била през първата година.
Не щеш ли, той започва да се мръщи,
кога се върне вечер вкъщи.
Един ден казва:
— Не ти е гостбата добра!
Друг ден: — Не ти е чисто вкъщи!
Жената си е същата. . .
А то, какво било?
Разказали ѝ хора,
че връща ли се вечер той от оран,
пресрещала го там една вдовица.
Днес — тъй и утре — тъй,
най-после казва на жена си:
— Напускай мойта къща, черна ми се виждаш!..

ТЕОДОРА: — Така ли?.. Ами после?

СЕЛЯНИНЪТ: — И после — що... дойдоха и роднини,
един рече така, друг — инак,
не би, не ща я — казва:
— жсна насила аз не вода!
А пък вдовицата стои си вкъщи,
не иска работа да хване
и само се услушва, що ще стане.

ТЕОДОРА: — Горкичката жена!

СЕЛЯНИНЪТ: — Коя, вдовицата ли?

ТЕОДОРА: — О, не, за неговата казвам!

СЕЛЯНИНЪТ: — Вдовицата си заслужаваше отплата,
ала добри и кротки хора бяха
бащата, братята, пък и жената.
А то голямо чудо можеше да стане!

ТЕОДОРА: — Не го ли хората осъждат?

СЕЛЯНИНЪТ: — Осъждат го дори и неговите близки,
но той си своето знае.
— Не съм направил, казва, нищо лошо.
Сам царят своята жена изпъди
и взе жена, каквато иска.

Щом, казва, царят го направи,
какво остава простият народ?

ТЕОДОРА: — Така ли казва?

СЕЛЯНИНЪТ: — Така разправя.

ТЕОДОРА: — И после, що се случи?

СЕЛЯНИНЪТ: — Че всяко чудо три дни трае.
Жената си отиде,
вдовицата проклета, непоклетата
видяхме, че из двора му зашета.

ТЕОДОРА: — Децата му, какво станѡха?

СЕЛЯНИНЪТ: — Че те горките, като пилета се разпиляха:
едно при вуйчо, другото при чичо,
най-малкото при майка си отиде.
То всяко си намери стряха,
но все не е добро, не е добро!

(Влиза прислужницата.)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Боляринът Деян дойде.

ТЕОДОРА: — Кажи му, нека влезе.

(Теодора отива в спалнята си)

СЕЛЯНИНЪТ: — Тя стана, тя! Каква ли беше тази?
На, пак сгреших,
забърках хубава попара!
Жената пак ще ми се кара.

(Излиза)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Влез, влез. Почакай малко.
Царицата сега ще дойде.

(Теодора се връща.)

ДЕЯН: — Казаха ми, царице, че ме викаш,
и аз дойдох.

ТЕОДОРА: — Минаха много дни,
откакто се видяхме за последен път.
То беше в първия ми ден,
когато тука бях дошла.

ДЕЯН: — О, дните и нощите сред бедата
най-трудно се броят!

ТЕОДОРА: — И дните и нощите — те се сливат,
и сляти в вечността летят.

ДЕЯН: — От нас зависи те да бъдат вечен ден,
или да бъдат вечна нощ.

ТЕОДОРА: — Човеци сме, телата ни са тленни,
а има болки неотменни.

ДЕЯН: — Понякога човек забравя своето тяло,
предаден е всецяло
на мисълта крилата,
на пламъка в душата.
Наоколо си всичко той забравя,
и този пламък пътя му проправя.
И вижда той, светлей простора,
и вижда той във своя светлина
дървета, камъни и хора.
Израстват тъмни сенки по завои,
навлизат в светлината,
и тя — душата — ги приема като свои,
защото тази светлина е любовта.

ТЕОДОРА: — Тогава светлината пречи,
да видим истински нещата.

ДЕЯН: — Разбира се, това са празни речи.
Ала защо са в истинския вид нещата,
чрез любовта, чрез мисълта дори,
нещата, щом ги обгорим,
те рожба стават наша
и с хубости безброй ги кичим.
А кой творбата своя не обича?

ТЕОДОРА: — Да, рожбата е всичко! . . .
Една женица преди малко бе дошла,
за своето дете да моли лек от Бога.

ДЕЯН: — О, майчино сърце, неизчерпаем извор,
през жарко лято — хладна сянка,
завивка топла в зимна нощ.

ТЕОДОРА: — Кажы ми нещо за децата.

ДЕЯН: — Децата ти растат,
и всеки миг аз бдя над тях,
доде съм жив, за тях да нямаш страх.

ТЕОДОРА: — Големите научиха ли нещо ново?

ДЕЯН: — Отлични воины ще станат
и скоро ще замислят боен път.
Като започнат в утрин ранна,
до късна вечер меч въртят.
А Срацимир е най-прекрасното дете,
научи се да пише и чете,
научи се да язди
и иска да върти и меч в ръката,
но мечът му достига до брадата.

ТЕОДОРА: — О, милото дете!

ДЕЯН: — Момичетата си играят в малката градина
и вече шият и със злато и с коприна.

ТЕОДОРА: — Не питат ли за мене,
не ме ли търсят?

ДЕЯН: — Големите не смеят,
а малките забравиха почти.
Но да ти кажа право,
не искам да греша
и да смуштавам детската душа.

ТЕОДОРА: — Деяне, те така съвсем ще ме забравят!

ДЕЯН: — Срещу това не можем нищо да направим.

ТЕОДОРА: — Баща им мисли ли за тях,
обича ли ги още?

ДЕЯН: — Баща им е зает по цели дни и нощи.

ТЕОДОРА: — Баща им е зает,
баща им има друга радост,
зает е със жена си млада.
Забрави клетвите пред мене
за верност и любов.
Поиска ти се, Александре, свежа плът
и много бързо я намери,
но скоро твойта старческа ръка ще затрепери,
ще срещнеш в хорските очи насмешка
и в разказание ще видиш своята грешка.

ДЕЯН: — Не бях те виждал до сега ревнива.

ТЕОДОРА: — А, ревност ти наричаш моя бунт?
Той почвата под моите деца подрови,
раздруса трона от основи,
а аз ще трябва да мълча?
Царю, сега раздавай мъдро правосъдие,
разправяй, че си справедлив,
ще има ли да ти повярва някой?

ДЕЯН: — Ти знаеш, царя от науката се блазни,
приема учени мъже, зографи разни,
преписват книги и четат,
осъмват до зори по някой път.
За своя чест, за свое здраве
и черкви доста той направи.
А почнаха и много често
да идват лоши вести.
От юг напират многоброен враг,
отблъснем го, той спре,
ала след месеци започне пак,
ограбва, и народът обедне.

ТЕОДОРА: — Зло, зло ни чака нас!
Но никой го не спря —
болярите мълчаха,
добри съветници на царя бяха.
Удобно им е да мълчат,
на царската трапеза
да пият и ядат.
Стоят край него свити,
не смеят да му кажат истината във очите.
А те, дори и да останеха сами,
гласът на истината трябваше да прогърми
и всички да я чуят!

ДЕЯН: — Това не е ли укор срещу мене?

ТЕОДОРА: — За всичките говоря.
Покрай царете винаги ще има хора
да мислят точно като тях,
да казват — да, да казват — не,
тъй както царят би поискал;
да бъдат негов образ в огледало.
Ала владиците, защо мълчаха,
защо му дадоха развод?
Служители Христови! . .
Или едни закони са за царя,
а други за народа?
Народът после, как ще им повярва?

ДЕЯН: — Царице, аз не съм те виждал никога такава!

ТЕОДОРА: — Човекът се познава само,
когато се намира в безизходност.
Тъй както съм и аз сега — стоя затворена,
не мога нищо да направя.
Като си мисля само,
какво ли става във двореца,
децата ми, какво ли правят —
обхваща ме безкраен ужас!

ДЕЯН: — Царице, успокой се, аз съм там!

ТЕОДОРА: — Да, ти, но аз не съм.
Едничка тя виновна е за всичко,
за всички мои унижения,
за всичките злини,
дори и името ми взе!
Пази се ти от мене, Саро,
и твоят час е близко!
Додето моите очи не видят твойта мъка,
сърцето ми покой не ще поиска!

(Влиза прислужницата.)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Игуменката каза,
да дойдеш на молитва.

ТЕОДОРА: — По дяволите всички —
игуменката, ти и вашите молитви!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Но тя ме прати да ти кажа,
сама не бих дошла.

ТЕОДОРА: — Излизай вън, махни се!

(Прислужницата излиза. Мълчание.)

Деяне, погледни, ей там са моите деца!
Нима дворецът е далече?
А аз затворена ще бъда тука вечно,
ще мога да го гледам,
ще мога да го виждам
и мъката ти да съзиждам
дълбоко в моето сърце.
Простирам вечер своите ръце
и мислено децата си аз галя,
и мислено ги кръстя и мълвя:
— Дечица мои, лека нощ! . .
А те не си и спомнят там за мене!
Затуй ли ги родих,
затуй ли цели нощи бдях над тях,
следях аз всяка тяхна стъпка,
и всяка тяхна дума,
и мойто щастие четях във техните очи!

ДЕЯН: — О, майчино сърце! . .
Блажен е, който има майка,
тежко му, който я загуби!
Тя може би да е далече,
тя може да е жива закопана,
ала сърцето й, открита рана,
като звездаца трепка в мрака
и рожбата си чака.
Когато аз загубих своята майка,
останах сам във студ и мраз
да зъзна сред полето.
Тогав а аз
взех пламък от угаснала звезда в небето
и сам запалих огън буен — моята любов.
И често сред нощта,
кога виелицата вий над мене,
и като вълци дебнат ме съмнения,
събирам съчки,
събирам сламчици дори
да може огънят ми да гори,
за да се сгрея.

А вълците ръмжат наоколо и дебнат,
обърна се и, щом в очите ги погледна,
разпръсват се за миг.
Тогава благославям бледата звезда,
че аз от нея много лесно мога
да взема пламък, да запаля огън
и да се стопля мъничко в нощта,
и да прогоня своите съмнения.

ТЕОДОРА: — (внесен) И да се стоплиш мъничко в нощта,
и да прогониш своите съмнения! . .

ДЕЯН: — Но често пъти аз проклинах своята любов,
като кошмар ме вечер тя душеше,
и болката все повече растеше.
Излизах във в нощта
и виждах, как спокойно спи света,
тогава исках аз да те изтръгна
от своето сърце, да се спася.
Ала разбирах, че не можех,
ти беше там дълбоко влязла във кръвта ми,
не хранех никакви измами,
не можех обичта си във забрава да погребам,
не можех аз да се спася от тебе!

ТЕОДОРА: — Когато любовта е победила,
не може да се умъртви насила.

ДЕЯН: — А имаше и още по-жестоки дни!
Кога над Царевец печеше жарко слънце,
в алеите вървахме често с тебе двама,
цъвтеха във градината цветята,
и тръпнеше от жажда и от пек земята . . .
Пристегнато от огнена верига,
сърцето ми се гърчеше като простреляна змия.
Аз гледах наште сенки да се гонят и достигат,
и жадно те да се прегръщат върху топлата земя.
Аз гледах и завиждах.
Вървах до теб, но нищо повече не виждах,
дори не чувах и гласа ти скъп,
и моето сърце умираше от скръб.

ТЕОДОРА: — Щастлив си бил ти с твоята любов
и ако правим равностойка в този ден,
не си бил ошетен,
живял си ти с една любов безмерна,
това ти стига.
Една любов — едно прекрасно цвете е цъвяло
без светлина, без въздух, без храна!

ДЕЯН: — Но моята любов приемаше храна
от извора на своята безнадеждност.

ТЕОДОРА: — Една безсмъртна радост
те е докоснала в света,
а моята душа била е
дете живяло край богатство в нищета.

ДЕЯН: — Сгрешил ли съм, че съм мълчал?

ТЕОДОРА: — Не, не! Не искам да те заблуждавам!
Аз казвам само и си мисля,
при толкова нещастници в света,
една жена със теб щастлива можеше да бъде,
една жена, която те обича,
и ти, която да обичаш.

ДЕЯН: — Но не, коя да е!
Една, едничка можеше да бъде само.

ТЕОДОРА: — Все пак жени щастливи има.
Във този час дори и бедната жена
в последната къщурка
живее в радост, светлина,
преде на своята хурка
и в къщата си шета.
Мъжът ѝ е овчар, мъжът ѝ е орач,
при нея връща се по здрач
и още от прага дечицата прегръща,
и весело и топло е във къщи.
А аз, къде съм? . .

ДЕЯН: — О, тези прости хора
познават свет покой
във тих домашен кът.

ТЕОДОРА: — Не е ли застрашен и тяхният покой?
Току-що слушах нещо,
което ми звучеше тъй зловещо.
Един човечец от народа
от царя пример взел.
И моята съдба злочеста
ще трябва да послужи,
и за злочестина на други.
Тогава, аз ще трябва да спася жените,
ще трябва да излеза, да извикам:
— Жени на Търновс, жени на моята страна,
станете, дебне ви злина!
Я вижте, брачният ви одър как трепери,
руши го тъмна буря,
потокът мътен иска да го отнесе далек.
Пазете се! Спасете своите деца, доде е време!
Спасете своите огнища!
Ако не бъдете на щрек,
в един час само ще останете без нищо!

ДЕЯН: — Когато си се свързал със един човек,
и той не е добър,
не можеш после ти да се спасяваш.
Ще трябва да се мисли още отначало,
когато още иде любовта,
че после вече ще е късно.

ТЕОДОРА: — Да, имаш право.
Но любовта, каквато и да е,
самите ний се губиме във нея
и гибелна е тя за нас.
А на девойките такъв съвет ще дам:
— Момичета и щерки мои,
избирайте добре,
не спирайте при всеки зов на любовта,
с коварство е пропита тя!
Помнете, че в сърцето ви, кога похлопа,
пред вас стои една дълбока пропаст,
невидима и скрита като примка
за вашата невинност.
Отгоре са листа и клони, и цветя,
и хлътнеш ли, веднага падаш в пропастта!

ДЕЯН: — И никога не ще излезеш!

ТЕОДОРА: — И още, щом усетите, съзрете
и първия ѝ трепет,
ако я видите, като прекрасно цвете,
закрийте ясни взори
и изтръгнете го безмилостно от корен.
Ако ли дойде тя при вас,
тъй както слънцето през ясен ден ни свети
и праща плодотворна мощ,
то слепи вий бъдете,
живейте вий във вечна нощ.
Ако я сетите,
като живот да се заражда
във вашето сърце
и гледате на нея,
като на първа рожба,
то одушете я със своите ръце.
Да бъде мъртав още в първия си ден
тоз звяр, готов след време да ви изяде!

ДЕЯН: — И все пак всеки вярва в своята любов!

ТЕОДОРА: — Повярвах някога и аз
и дадох всичкото,
ала жестоко, се измавих.
Оставих бащин дом, полета родни;
сега зад Дунава нататък
свободно си пасят стадата.

Честити дни на мойто детство,
минахте като сън,
защо мълчиш, о, татко?
Защо не питаш ти, къде е твойта дъщеря?
От камък ли е твоето сърце,
къде остана твойта гордост, твойта храброст?
Или царете лесно се спогаждат,
като залагат своите деца? . .
Сърцето ми го лижат огнени езици,
сърцето ми пици като запалено дете,
като вълчица гладна и ранена вие във нощта!
И няма то да спре, и няма то да млъкне,
додето не налочи
на жертвата кръвта! . .
Познавам Сариния змийски поглед,
що толкова беди роди,
тя с нейното коварство
света ще победи.
Познавам всичките ѝ хитрини,
с усмивката си мами тя мъжете
и те изпадат в шемет
пред нейната разгулна кръв.
Мъжът със своите ноздри
подушва като звяр, де има стръв,
усеща, де е слабата ограда.
Не е и оправдание, че тя е млада,
нито за тях, нито за нея.
Такива като нея,
кога са млади,
те своята плът залагат;
когато остарееят,
кога месата им започнат да висят,
започват да залагат чужда, млада плът.
И стане ли жената
любовница прочута в младите си дни,
тя сводница добра ще бъде в старини.

ДЕЯН: — Царице, спри,
във своя гняв несправедлива си ти вече!

ТЕОДОРА: — И ти ли си със тях, човече?
И ти си значи с моите врагове!
Махни се!
Или безверната и тебе те превзе?
И ти край нейната пола се влачеш,
и тебе съблазни,
и ти сега ще искаш да заплачеш;
че името ѝ се петни.
Какво направи ти за мен,
когато бях изпъдена позорно?
Издаде ли ти глас във онзи ден,

каза ли ти на царя, че греши,
или за два дни ти се утеши?
А аз наистина помислих,
че ти си ме обичал;
повярвах аз, когато ми каза,
ала от този ден
ти вече не дойде.
Наверно там по нея ти си тичал
и дебнал нейните следи!
Върви, доде е време,
мъжът ѝ може сред любовните си ласки да задреме!
Върви, че може някой друг
да те превари и я вземе.

ДЕЯН: — Жестока си, царице,
не те познавам аз такава,
ала щастлив съм в този час,
че никога не съм очаквал аз,
за моята любов да бъдеш ти ревнива!
Щастливец съм сега,
стократно този миг ми заплати
за всичките любовни мъки, що ми даде ти!

ТЕОДОРА: — Разплащанията ще оставим ний за после.
Тежко ти, Теодоро!
Отблъсната си ти от всички в този час,
сама си вече на света,
дори и Бог те изостави!
Отне ми всичко ти, о, Саро!
Каква отплата чакаш за това?
Какво съм аз без своите близки
— сух дънер без листа и клони,
без почва и без влага.

ДЕЯН: — Аз виждам, колко много страдаш!
Ако ли искаш ти, децата си да видиш,
тогава може да те заведе?

ТЕОДОРА: — Децата си да видя? . . . Да!
Аз искам да отида
и трябва да отида!

ДЕЯН: — Не знам, дали ще имаш сила за това.
Ще минеш, като гостенка в двореца,
край дворцовата стража,
но знай, че е опасно, ако те открият.

ТЕОДОРА: — Бъди ми брат, бъди ми ти закрилник, (Деян се колебае)
опората във този свят бъди ми,
и заведи ме!

(Хваща го за ръката.)

Да вярвам ли, че някога си ме обичал?
Не бяха ли лъжливи твоите думи,

излъгал ли ме беше,
Деяне, ти, в когото сяпо аз повярвах?
Това е моята единствена молба.

ДЕЯН: — За тебе съм готов на всичко —
това е моята съдба!

ТЕОДОРА: — Тогава да вървим! . .

З а в е с а

ЧЕТВЪРТО ДЕЙСТВИЕ

Царевец. Градина в двореца. Влизат Теодора и Деян.

ТЕОДОРА: — Тук пак са същите дървета, същите цветя,
до старата ограда
расте череша млада
и всичко си е същото,
и нищо не показва,
че тук живее тя.
В градината промяна няма,
все същите цветя, лехи, води,
но мойта мисъл зла
лети към страшна яма,
и моето сърце е тъй различно отпреди.

ДЕЯН: — Пази си силите за срещата
със своите деца.
Обвий сърцето си със броня от стомана,
та спомените да отекнат,
като отблъснати стрели,
че всеки спомен издълбава рана,
която все расте и все боли.

ТЕОДОРА: — О, сякаш всичко беше вчера!
Деяне, почвам да треперя,
не е ли мойт дом това?
Не е ли същата трева и същата градина?
Животът тук преминах,
като слепец сред своето щастие,
тогава не видях, тогава не разбрах,
че щастieto бърже отлетява.

ДЕЯН: — Почакай малко тук,
децата са наблизо,
след миг ще се завърна с тях,
но гледай някой тебе да не види.
Щом срещата ти със децата свърши,
ще си отидем. (Излиза)

ТЕОДОРА: — Във слънчев ден, по този час, аз зная,
че царските деца насам играят.

ДЕТСКИ ГЛАС: — Я вижте — пеперуди, пеперуди! (По отблизо)
Ела при мойто цвете! . .

ТЕОДОРА: — Това е нейното дете! . .

Бъди нашрек, сърце,
ръка, бъди готова! . .
Достигаш вече крайната си цел.
И отмъщението нека бъде най-сурово.
Дете, умри,
та моят дух да се смири!
А след като убия, нека ме открият,
тогава вече ще ми бъде все едно,
ще бъде скъсано последното звено
с живота ми на този свят!

(Влиза тичешком княз Ив. Шишман. Насочва се към Теодора
и я улавя за ръката, в която държи ножа. След княза влиза
прислужницата.)

КНЯЗ ИВАН: — Виж мойто цвете! . . . Виж мойто цвете!
То има вече цвят!

ТЕОДОРА: — (Гледа го изтръпнала и мълчи.
Детето пуца Теодора и хваща прислужницата за ръка.)

КНЯЗ ИВАН: — Виж, виж, то има вече цвят!

ТЕОДОРА: — Дете, невинната ти кръв смрази
престъпната ръка!

(Прислужницата на Сара държи княза за ръката и се обръща
към Теодора.)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Що дириш тук?

ТЕОДОРА: — (Изпада в пълно безразличие. Хвърля ножа.)
(Прислужницата грабва детето и бяга)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Царице, чуй! . . . Царице, чуй!
Детето ти в опасност беше преди миг!

ТЕОДОРА: — Да, беше преди миг.
Сега е вече всичко свършено.
Едно дете пристъпи тук до мене
с доверие, когато аз треперях,
за да извадя срещу него ножа,
и в моите ръце — ръцете си положи,
и аз със своята престъпна кръв
кръвта невинна сетих в неговите жили.
Очите ми били са слепи
за истината в този свят.
Как можех да помисля в своята злоба,

че мога да убия аз детето?
Ще стигнат ли нощите ми до гроба,
за да измоля прошка от небето? ..
Последното звено се скъса.
О, Боже,
при Теб прогледнала се връщам!
Не, не! Сега при Тебе ида аз за първи път!
Недей пред грешницата Ти се мръщи,
не ме отблъсквай, приеми ме!
Ако не даваш прошка и надежда на дуцата,
то ада сигурно ще бъде още тука на земята!

(Влиза Деян.)

ДЕЯН: — Не ги намерих, излезли са нанякъде децата.
Царице, ти защо си там?
Стани, стани, защо си във праха?

(Деян изправя Теодора.)

ТЕОДОРА: — Ах, остави ме!

ДЕЯН: — Какво се случи?

ТЕОДОРА: — Дошла бях да убия княза,
но той ме победи.
Видях невинните очи звезди,
обхванаха ме малките ръчички
и в миг обърнаха пред мене всичко.

(Пристига Сара с прислужницата си.)

САРА: — Кажете, царят нека дойде!
Извикайте и дворцовата стража!
Престъпницата трябва в миг да се накаже!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — На, виж, че ножът още тук стои.
Видях, когато го захвърли.

ТЕОДОРА: — Да, аз захвърлих ножа!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Ще отречеш ли ти, че искаше
детето да убиеш?

САРА: — Или ще искаш да излъжеш?

ТЕОДОРА: — Не съм научена да лъжа.

(Влиза Иван Александър със стражата тревожно.)

ЦАРЯТ: — Защо си тука?

ТЕОДОРА: — Аз ида в своя дом, царю!

ЦАРЯТ: — Дошла си, княза да убиеш!

ТЕОДОРА: — Дошла бях да убия княза,
но Бог напъти моята ръка, —
не го убих.

ЦАРЯТ: — Змия била си, Теодоро!

ТЕОДОРА: — Змия съм, Александре!
Змията, щом я ти настъпиш,
отровни зъби впива в твоите меса.

САРА: — Но тя е искала сина ни да убие!

ЦАРЯТ: — Познаваш моя гняв
и мойта царска воля.
Законите познаваш ти добре.

ТЕОДОРА: — Кой, ти ли за законите говориш?
Ти пръв законите погази,
а искаш ние да ги пазим.

ЦАРЯТ: — Измамнице, благодари на Бога,
че ти си майка
на моите синове!

ТЕОДОРА: — Защо да съм измамница, царю?
Не съм ги аз родила без да те познавам.

САРА: — Не се мъчи да съблазняваш моя мъж.
Във манастиря там на pewno
огледалата липсват,
та ти нито веднаж
не си видяла своя чар увехнал.

ЦАРЯТ: — Бъди смирена, Теодоро!
Познавам те добре, познавам твоя ум,
иди си с кротост и без шум,
ще те спасим от злоба и от хули
и пред народа тази случка ще потулим.

ТЕОДОРА: — От този час, аз зная своя път,
излишно е и ти да го посочваш.
Благодаря за грижите, царю!
Ако спасяваш някого от хули,
грижи се по-напред за себе си,
за тази, що зад тебе крие своето лице!

САРА: — Защо да крия своето лице?
Не е със бръчки набраздено
да трябва да го крия.

ДЕЯН: — Царю, ний тук мъже сме двама,
злина ще е голяма,
ако допуснем в тоз едничък път
между жените
обидни думи да се разменят.

- ЦАРЯТ: — А, значи, ти си я довел!
Да вярвам ли на своите очи?
Нима си ти, Деяне, тук намесен?
Защо мълчиш? . .
Тогава почвам да се чудя аз, къде съм.
Не бих повярвал, ако някой ми разказва,
че аз измяната съм топлил в своята пазва.
- ДЕЯН: — Царю, тук няма никаква измяна,
а майчино сърце от люта болка разлюляно.
Помислихме ли ний за нея досега,
разбрахме ли ний нейната тъга,
помогнахме ли с нещо?
Нима е лесно — ти да бъдеш на върхът
и само в миг да паднеш в бездната зловеща,
и никъде да не намериш път!
- ЦАРЯТ: — Аз ѝ посочих верен път,
той в рая щеше да я изведе.
- ДЕЯН: — Ако човек живее в ада на земята,
би мъчно си спасил душата,
би мъчно я подготвил
за рая на небето.
Какво е майката без своите деца?
Доведох аз царицата, децата си да види
и после щяхме да си идем.
- ЦАРЯТ: — А този нож, със който е дошла,
тъй яростна и зла,
и търсила Иван Шишмана да убие?
- ДЕЯН: — Не е престъпница, не е убийца,
познавам нейното сърце.
Не може тя дори мухата да убие,
на думи само се гневи.
И както извор буен във земята
напира да разпука с шум скалата,
на бел свет да излезе волен
и после потече надолу,
така гневът напира в нейното сърце
и в най-ужасния ѝ ден,
той, щом избухне в буйни речи,
врагът ѝ е спасен.
- ЦАРЯТ: — Не се мъчи чрез нея ти да се спасиш,
като докажеш нейната невинност,
не е самичка тя, със нея има и боляри,
оръдие на тях е тя станала.
Между болярите аз знам, че има недоволство,
а може и в народа
подържници да има тя
и след измяната да следва бунт

и ти на всичко туй стоиш начело!
 Деяне, аз за първи път те виждам глупав!
 Да избереш една жена
 за своите големи цели,
 която най-спокойно те издаде.

ДЕЯН: — Кълна ти се, царю,
 не е престъпник тя!
 В големия си гняв и тъмна безизходност,
 тя лесно се подаде на скръбта.

ЦАРЯТ: — Напразни хитрини!
 Тъй много те ценях, обичах като брат,
 отплатата видях, каква е в този свят,
 със името изменник в този ден
 навеки ти ще бъдеш заклеймен!

САРА: — Казах ти някога,
 че тоз болярин е опасен, —
 не ми повярва.
 За мене и тогава беше всичко ясно.

ЦАРЯТ: — Над него стражата да бди!
 Той знай, че за измяна
 присъдата е смърт.

ТЕОДОРА: — Не може туй да бъде!
 Присъдата ти нека спре,
 вървиш в погрешен път,
 невинен е, невинен е, ти казвам!
 И се кълна във наште синове!

ЦАРЯТ: — Не вярвам твойта скръб
 да бъде по-голяма днес от мойта!
 Ти губиш само съучастник,
 а аз — болярин верен
 и приятел скъп!
 И вярата си губя, виждам ясно,
 измяната върви по моите стъпки,
 и в никого не ще повярвам вече.

САРА: — А всичко туй стана
 от твойта добрина.
 Обсипал беше тези двама
 с безкрайната си милост.
 Ти беше дал Деяну
 и власт и сила,
 за тебе беше той едничък в този свят,
 едва ли не го имаше за брат.
 Но, виж, с какво ти се отплаща.
 Той нож срещу сина ти днес изпраща.
 А пък към таз жена
 постъпи много благородно и сгреша.

Остави я във манастиря най-свободно,
а тя, наместо с Бога да се утеши,
започна срещи най-горещи
и искаше живота ми да разруши,
да го изтръгне из основи,
и за света да ми отнеме моя взор.
Окови трябваха за нея — железа, окови!
И строг затвор!

ТЕОДОРА: — Наверно, Теодоро,
от много дълго време
си чакала ти тази среща!
Във своите безсънни нощи
и в празните си дни
мечтала си за всичките злини,
които можеш да ми причиниш.
И си изричала най-тежки думи,
с които можеш да ме победиш.
А ето, че пред нас е този миг,
за който си мечтала дълго ти,
за който може би мечтала съм и аз!
И виждаме напраздно е било . . .
Замисляли сме зло,
когато сме били далеч една от друга,
измисляли сме думи тежки,
приписвали сме чужди грешки
безсъвестно на своя враг.
И толкоз много време сме минали
в зли думи и във празни речи,
по цели нощи тръпни и не спали,
че в този миг ний вече
приличаме на вази две старинни,
от дълги дни отрова съхранили,
но ден по ден я губили, таили,
и щом дошъл часът уречен
видяли, че са празни!
Сега заставаме жена срещу жена
и виждаме, не сме си тъй омразни,
изчерпали сме всичката злина. . .
Но нека да призная,
победата е твоя, Теодоро,
а победената съм аз.
Нанесе ми победа ти със своя син,
подаде ми той детската ръчица
и ме извади сам от пропастта.
И знай, не ще забравя никога на този свят,
че твоят син
душата ми спаси! . . .

САРА: — Царю, да тръгнем,
че може тя със тези думи пак да те омае

и да си кажеш ти: — Добра е! . .
И пак отново да сгрешиш.

ЦАРЯТ: — Болярина в затвора заведете
и строго го пазете!
Той знае, че го чака смърт.
А тя. . . самичка знае своя път.

ДЕЯН: — Царю, аз зная, че ме чака смърт
и много не скърбя, не съм дори смутен.
Почитах царската ти воля
от първия си ден.
И щом за чуждите присъди съм мълчал,
несправедливо днес ще бъде,
аз да оспорвам своята присъда.
Но искам да ти кажа само,
един болярин да умре невинен,
това е нищо.
Ала народът царските дела разнишва
и с нишките той своето платно тъче.
За него царят е безгрешен
и, ако царя му сгреши,
той става безутешен,
не може нищо да го утеши.
И ако виждаме, че той мълчи,
не значи, че е без очи,
не значи, че е без език.
Той чака само миг,
искрата чака, за да пламне.
Народът не е тъй далече
от царския престол, тъй както ний си мислим.
Народът е до трона,
до твоята трапеза,
до царската ти спалня;
народът е дори до твойта мисъл
и всичко вижда, всичко знае,
затуй е винаги готов
със меча да те защити,
ако за него мислиш ти.
Ако ли ти го отречеш,
готов е да те посече! . .

САРЯ: — Аз мисля, че е време да вървим!

ЦАРЯТ: — Да, време е! . .
Пазете здраво
болярина Деян! . .

(Излизат царят и Саря.)

ДЕЯН: — (Към Теодора)
Царице светла,
живота си броях

от този ден, във който те видях! . .
Сега животът ми се свършва,
защото в този миг те виждам за последен път.
А утре мечът само ще прекърши, само ще довърши
една бездушна плът.
Прости ми, сбогом! . .

(Гледа Теодора, но тя не го гледа.)

ТЕОДОРА: — Бог нека бъде с теб във сетния ти час! . .

(Стражата отвежда Деяна. Чува се далечна камбана. Теодора остава сама и говори бавно.)

Аз виждам черни облаци над теб, о, Царевец!
И те се сбират като хищници орли,
и гръм, светкавици в превара
те хвърлят в тъмнини и бури зли!
Настъпва тишина, настъпва пълен мрак! . .

(Опомва се и оглежда наоколо.)

Но аз съм още тук
и чуждо ми е всичко!
Живяла ли съм някога във тоз дворец,
играли ли са моите деца във таз градина?
Да, всичко отмина! . .
Наоколо е буря,
а в мен дълбока тишина.
Аз ида, майко Божия,
пред твоите нозе глава да сложа,
вземи ме, приеми ме,
и дай покой на моята душа! . . (Отдалечава се бавно.)

З А В Е С А.

К р а й

ХУДОЖЕСТВЕННОТО СЛОВО

КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ

Една от онези прости майки, за които целият живот се състои в „децата и къщата“, лежи на легло от старческо безсилие. Тя вече няма очи за слънцето, нито може да гледа лицата на синове и дъщери, а само чувства студения лъх на смъртта, която вече е пристигнала и чука на външната врата. Приготвила си е нова, дълга риза, купила си е черни влечки и Божигробска плащеница, и чака уречения час. Сега единствената връзка със света е нейният остър слух. Долавя всяка стъпка, всеки шум и съвсем ясно отчита немощните удари на сърцето си. Около нея се навъртат снахи и внуци, но синовете ѝ ги няма. Те са на работа. Майката само за тях мисли и напруга слух да долови познатите стъпки. Най-после един от синовете се връща вкъщи, влиза в стаята на майка си и сяда до нейната глава. Тя въздъхва от радост, дига немощната си ръка и я слага върху коляното му: Гласът ѝ е тих, но трепти от милост.

— Синко, ти ли си?

— Аз съм, мамо!

— От сутринта все тебе чакам!

— А защо ме чакаш?

— Да останеш малко при мене. Аз цял живот съм била около вас, та когато ще се разделям с живота, иска ми се да сте до мене!

— Мамо, нали знаеш, че сме заети с работа?

— Ех, синко, синко! . . . Дядо Господ за всичко е дал ключ, само за сърцето е забравил да даде! Та да ти го дам да отключиш сърцето ми и да видиш с очите си, къде седиш! . . .

Тоя кратък и препълнен с нежност разговор се води пред лицето на смъртта и с дълбоката, неизмерима чувствителност, която крие в себе си, наистина ни дава ключа на сърцето. Всеобеманият словесен образ, с който майката е изразила любовта си към рожбите си, се превръща във вълшебен златен ключ, с който отключваме света на майката. Според нея, дядо Господ забравил да даде ключа на сърцето, но когато тя изрича безсмъртните слова, вече свидетелствува с майчината си любов, че и този ключ е даден на човека. Иначе тя нямаше да сложи ръка върху коляното на сина си и нямаше да го разтърси с думи, в които нейният дъх е заключил любовта на всички майки в света. И наистина тоя съвършен образ свързва два свята — светът на смъртния човек със света на вечния дух.

Човекът е велико и безсмъртно същество. Той живее на земята, но знае, че небето е над главата му и всеки миг чувства синята му дълбочина, ярката му светлина и целебната чистота на неговия въздух. Границите на неговия свят са безначални и по тая причина всичко в живота му е тъй сложно и бездънно. Той знае за себе си, че се ражда и умира,

но никога не може да тури синур на своя живот, защото, докато клетката в него бавно върви към смъртта, то духът му непрекъснато твори и това творчество няма край. Една богата и финна чувствителност облива с лъчите си всичко, което е съдба на човека. Той твърде често се залягва с труд — с имането и нямането. И в тази посока той гори, като сухо дърво на кладата на живота. Но това е само външно, колкото и да изглежда съдбоносно, защото под връшника на неговата душа тлеят други въглени, пламтят неугасими огньове, връхлитат луди вихрушки, преливат топли и студени води, и се откриват светли върхове и тъмни бездни.

Когато човешкото сърце пламне от любов или в него се забиے стрелата на страданието, тогава ние виждаме, колко малки и незначителни са физическите страдания и лишения. Любовта е кротка стихия, която дава всички цветове и нюанси на живота. Красотата, силата и нежността са нейните лъчи, а милостта и саможертвата са нейният дъх. А всичко това е толкова значително и всеобемно, че и най-малката прашина се храни от него. А страданието, тоя вик на човешката душа, тая алена кръв, която непрекъснато тече и изтича от нашата душа, винаги ни връща към смисъла и безсмислието на живота. Защо умират невинни дечица и защо се осквернява и най-чистата обич? Какви са тия плачове на майки, които проклинат зачатieto в утробата си? Защо един дига брадва върху главата на друг? И има ли край човешката мъка? Къде отива щастието на мечтания и осъществен дом? Какво става с човешкото ществлавие и величие?

Тия сърцераздиращи викове и тревожни въпроси са истинският свят на човека и този именно свят човешкият гений е вметил в изкуството — в художественото слово, в тоновете и в багрите. С думата, гласа и цветовете да се върви напред, да се мине оттатък границата на смъртта, за да могат човешките души да се причастят и да се слеят в едно под топлото крило на любовта и под великата безначалност на страданието.

Ето няколко стиха от един малък словесен свят, който отключва огромния свят на човешкия живот:

Прикрива тайна всяка къща,
дълбока болка всеки дом загръща.
Изгрява слънце над града
и покривите в утрин ранна
горят, така червени след дъжда,
над всеки дом като открита рана.

Творецът, който непрекъснато бди над човешкото сърце и душа, взема златния ключ — художественото слово — и отключва запечатаните с девет печата врати, зад които се спотайва сложният живот на най-гордото и дръзко същество — на човека. В тези стихове пейзажът, тайната, образът и виденията все са ключове на сърцето. Пейзажът е огледалото, в дълбините на което се виждат неразривните връзки между човека и природата. Тайната е пътят, по който се движи сърцето. Образите са великолепно облекло, което показва свършената красота на чувствата, а виденията — това са крилете на духа, с които човекът лети из вселената, за да бъде в постоянна връзка с вечността.

Художественото слово всичко обхваща, разяснява, рисува и внушава. Неговите възможности са безкрайни. От усмивката до сълзите, от присмеха до целувката, от омразата до любовта — всичко оживява в словото. Нека си послужим с примери, за да се уверим, че художественото слово е нещо много повече от хубаво наредени и стъкмени думи — е истински живот.

Гениалният Гогол започва своята безсмъртна комедия „Ревизор“ така: „— Градоначалникът: — Поканих ви, господа, за да ви съобща пренеприятната новина: пристига ревизор!“ В тия думи е заключена изцяло трагикомичността на Гоголевите герои. Защо са тези думи „пренеприятна новина“? Не е ли достатъчно да се каже „пристига ревизор“? Най-чувствителното място се отбелязва с онова изчерпателно слово, което извлича от най-обикновеното събитие най-сложния вътрешен живот на човека. Една „случайна“ дума смуцава всички, които я чуват и нечистите им съвести са нащрек. Преди да са поели друга глътка въздух, дохожда вторият удар: „— Ревизор от Петербург, инкогнито. . . . И то с тайно предписание!“ Три последователни удара и то само в една единствена минута: — „пренеприятна новина“, „инкогнито“, „с тайно предписание“.

Човешката душа е най-издръжливата. Тя може да получи и най-тежките удари и пак да продължи съществуването си. Но какво е това нейно съществуване? Не е ли то изцяло определено от художественото слово? — След като Гоголевите герои са чули тия „пренеприятни“ думи, то тяхният живот непременно ще протече по неизменните закони на словото. В началото един се е уплашил. Той изплашва другите, след това всички се увличат в общ страх от ревизора и вече никой не е в състояние да ги спре. Преди да е дошъл истинският ревизор, за гузните души той е вече дошъл. Всички се надпреварват да го умиловат. И в това надпреварване се раждат ония неповторими сцени, които смесват смеха със сълзите.

Съдбата на Гоголевите герои не се изяснява от нагласените умишлено срещи, а от словото, което се отронва от техните уста. Трагикомичното не иде от невзрачните им физиономии, а от тайната, която се разкрива от всяко слово. Те всички вярват в словото и тая тяхна вяра ги превръща в пълнокръвен живот. Ако само един беше се усъмнил в истинността на словото, цялата комедия щеше да стане излишна, нямаше да бъде дълбоко, гениално отражение на човешката същина. А защо всички вярват в словото? Защото то се ражда направо от духа, който е в неразривна връзка със сърцето. И тъкмо затова последните думи на градоначалника звучат с нарастваща сила, със силата на могъщата истина:

„ . . . Ето, гледайте, гледайте, цял свят, всички хора, гледайте, как е подигран градоначалникът! Този глупак, глупак, стар подлец! Ех, дебелоносо животно! Такава ледулка, дрипа, да вземеш за важен човек. Ето той сега препуска по пътищата със звънчета. Ще разнесе историята по цял свят. Не стига, че ще станеш за смях, ами ще се намери драскач и в комедия да те сложи. Ни чин, ни звание няма да пощади и всички ще се зъбят и ще ръкоплескат. Защо се смеете? На себе си се смеете! . . . Ех, виет! . . . Да ми паднат само тези драскачи, либерали, проклети, дяволско семе! Във възел бих ви вързал, на брашно бих ви смлял и на дявола в хастара на шапката бих ви натикал! . . . Още не

мога да дойда на себе си. Ето, наистина, когато Бог иска да накаже някого, най-напред му взема ума. Е, какво имаше в този хлапак прилично на ревизор? Нищо нямаше! Просто ни на косъм не приличаше — и изведнаж всички: ревизор, ревизор! Кой пусна най-напред, че е ревизор? Казвайте! . . .“

Ето силата и могъществото на художественото слово. Сам градоначалникът в началото съобщава на всички, че пристига ревизор. Ако той не беше повярвал и другите нямаше да повярват. И вярата на останалите е толкова безспорна, че той изведнаж накрая се изплашва и пита: „— Кой пусна най-напред, че е ревизор?“

Истинското художествено слово не може да се роди от лъжа и лъжата не може да се роди от художественото слово. И в тази истина се намира и ключът на всички тайни в човешкото сърце. Няма велико художествено творение, което да е изградено на измислица, на лъжа, защото то не е откъс от временната действителност, а същина от оная постоянна действителност, която ние наричаме вечност.

Но нека се върнем към българското художествено слово. Има ли българинът здраво, творческо отношение към словото?

Българският селянин не си служи с много слова, но затова пък има верно чувство към израза — прави изискан подбор на думите като гледа така да ги нареди, че да изразят не само мислите и чувствата му, но и неговото отношение към света. Така, например, когато той наблюдава околния живот и природните явления, не ги гледа безстрастно, а ги включва в себе си. Каквото и да става около него, всичко има една цел — да изясни и осмисли неговия личен живот, да отбележи ударите на любвеобилното му сърце. Изразът „слънцето захожда“ е достатъчен да разберем, че денят се е свършил, но той не ни свързва с това всекидневно природно явление. А художественият словесен образ „слънцето трепери захожда, при милна майчица йотожда“ поставя човека изцяло във връзка с природата. В този чист и плътен образ се включват и всички отсенки на чувствата на българския човек, които винаги са се раздвижвали при залеза на слънцето. Слънцето става живо същество, с отношение към човека. Както, когато човек се връща при майка си с радост, така и слънцето трепери от радост, че ще се прибере при „милна майчица“. Тук е и отношението на българина към майката, най-святото чувство в неспокойния живот на неговото сърце.

Българинът във всички посоки търси живата връзка, която единствено може да се изрази със словесни образи, които обхващат и сродяват два различни света, като осъществяват истинската хармония във вселената.

А когато словото трябва да изрази вътрешните трепети на сърцето, то става кристално чисто и отразява в най-съвършена простота възвишените чувства. Това най-вече личи в отношенията на българския човек към любовта. Неговата любов е един, прекрасен пълен с жизнена сила свят. Още, когато той казва „ергенлъкът, мамо, е пролетна роса“, той включва в младостта — времето на любовта, най-съвършената красота на пролетното утро. И който е виждал при изгрев слънце, как блести росата в чашките и корените на полските цветя и треви, той разбира и чувствува, каква могъща подкваса има словото.

Затова българинът е не само дълбок поет, но и фин естет. Там, дето има истинско чувство, словото се ражда, за да бъде то не само дъх от гърдите, капка кръв от сърцето, но и съсъд на доброта, хубост и чистота.

Аз да знам, мамо, аз да знам,
че Пенка мене ще вземе,
ще купя руси биволи,
ще сторя кола железна
да нѣся дребни камъни,
да сторя ситен калдарѣм
от Пенкините дворове
до долноселски кладенец.
Та кога вятър повее,
полите да си не праши,
та кога дъждец завали,
чехлите си да не каля . . .

Ето как всички ония неразделни съпътници на българина: биволите, колата, камъните, дворовете, кладенецът, вятърът и дъждът стават, като слово, здрави камъни на една свършена по строеж сграда, в която вечно ще живее неговото влюбено сърце. В тая благословена простота всичко така е измерено, пречистено и обляно с кръв от сърцето, че то получава божествения дъх на вечността.

Де се е чуло, видяло,
в морето дърво да расте?
Върше му небо стигаше,
клони му море прикриват.
На клоните си имаше
до два ми сиви гълъба —
до земи сълзи сипеха,
до небо гласи носеха . . .

Величествен словесен образ, който поставя живота над всичко. Дървото на живота има своя връх в небето, корените са в земята, която е дъно на морето. Тук словото иска да обхване вселената, за да я напои с човешки сълзи и да я огласи с вопли и ридания. Словото прекрива границата на видимата действителност и ни свързва с оная истина, която никой не знае, но която е творческа тръпка в човешкото сърце.

Любовта, страданието, възторгът и саможертвата щяха ли да имат това съдържание, ако човек нямаше дарбата да ги възпява чрез словото, тоновете и багрите? Щяха ли те да имат оная дълбочина, от която човекът получава творческата си сила?

Човек обича, но неговата любов се осъществява, само когато той добива дара да я въплоти в слово. Именно това изричане на любовта е същината на това чувство — чрез него се събуждат трепетите на сърцето и припламват душите. Всъщност, къде се крие очарованието на любовта? В стремежа на една душа към друга, или в тяхното общуване? Всичко е в чувството, в неговата красота и чистота. А то може да бъде чисто и красиво само в художественото слово, в песента или

в баграта. Затова няма по-голяма мъка от тая, когато наш близък замълчи и не иска да отговаря на въпросите ни. Няма го словото да ни облекчи, да ни обнадее или, както нашият народ обича да казва, „та с думи да вземе огъня на сърцето“.

Много често съм слушал прости хора с дълбока мъка да казват: — „Ням ли си, та не продумваш, глух ли си, та не чуваш? Само една думица кажи, па след това ме убий!“ Всеки от нас е очаквал писмо от близък човек и знае, колко това очакване е препълнено с надежди, тревоги, изненади, страхове и безпокойство. Представете си, че вие виждате през далечините, когато любимият ви човек получава писмото ви и, преди да го прочете, как той го разкъсва на дребни късове и го разпилява. Отричането на словото е най-страшната смърт и само в това отричане се крие безнадеждността на света.

Най-страшният и сърцераздиращ припев, с който живият оплаква мъртвия, е споменът за изреченото слово. Млада вдовица плаче върху пресния гроб на своя рано загинал мъж и нарежда: — „Помниш ли, когато се връщахме от нивата, какви думи ми думаше? Слънце с небо ще се раздели, ние с тебе няма да се разделим!“ И човешкият ужас, като че ли идва от това, че словото навеки е замлъкнало.

Нека да проследим личния си живот и да видим, кога, какво сме извършили и кое ни е вдъхновявало да го извършим. Когато сме били млади, как сме обичали и в какво сме вярвали. Най-напред сме повярвали в словото и след това сме обикнали. Хората казват, ние ги слушаме и се направляваме от изреченото. А когато някой повярва в нещо и го облече в слово пред нас, то ние ставаме роби на неговата вяра, защото тя е раздвижила сърцето и ние сме повярвали в идеята, в живота. Затова най-силното внушение е внушението на словото. Каква сила на вярата и какво страшно въздействие оказват словата на Ботев:

Напред сега с чувства и мисли
последна дялба да делим:
да изпълним дума заветна —
на смърт, братко, на смърт да вървим! . .

Нашият народ казва „лъжовен свят“, „свят като цвят“. Тези думи крият нещо повече от една надежда. Значи, зад тая лъжа лежи истината. Но кое ни дава основание да мислим тъй? Безспорно художественото слово. Човешкият живот е кратък, но словото е безкрайно, то остава да живее и след този, който го е изрекъл. Тая негова сила именно го прави по-ярко от слънчевия лъч, по-плодно от зрънцето и по-таинствено от дъждовната капчица.

Кога моминка вървеше —
без вятър, вятър духаше;
кога моминка стоеше —
без слънце, слънце грееше;
кога моминка думаше —
през уста злато течеше.

Ето онова прекрасно същество — пролетната царица, — която един ден ще остарее и ще „легне в гроба“, остава вечно млада чрез дъха на словото. Вятърът, слънцето, златото, тия три стихии — три зрънца

от вечната вселена — не са нищо друго, освен указание за безкрайния чар на човешката красота. Каква е била тая чувствителност, която е изрекла тия думи? Защото това не са само красиво наредени думи, а един живот, узрял за велико творчество, един извор, от който са пили и ще пият всички чада на любовта. Красотата на човешката младост е мистична, тя може да върши чудеса — „без вятър, вятър, вееше без слънце, слънце грееше“. И наистина най-голямото чудо, което човекът е вършил и ще върши, е създаването на изкуството — на оная вечна вселена, където човекът живее като свободен дух, като творец на блага, като жрец на правдата и свободата, и като апостол на любовта.

Истина е, че словото осъществява истинския живот на човека. Ние живеем, но как живеем? Какво мислим за живота на тия, които ни заобикалят? Знаем ли цената, която те плащат на живота? Чувствуваме ли безнадеждността на тяхното страдание? Разбираме ли, колко тъжни са ударите на тяхните сърца?

Една проста българка през своя живот се е женила три пъти — водила е три мъжа. За нас тя е една изгубена душа, която е отивала от праг на праг да дири осъществяване на мечтите си за дом, семейство и сносен живот. Но словото прозвучава, достига до слуха ни и дига заветата на една проста по израз, но бездънна по съдържание истина за живота на жената изобщо.

Третият ѝ мъж я пита:

Като си трима водила —
с кого, как си минала? . .

Жената, след като взема от него обещание, че той няма да ѝ стори нищо, отваря сърцето си и изрича:

Първият беше сиромаш,
ала бе много почитен.
Двесте съм булки венчала,
триста съм деца кръщала,
от дете минех, заминех
все ми на крака ставах
и все ми кръстница думах.
Вторият беше болерин,
ала бе пусти никезин.
Веднаж на сватба ще ходим,
замесих пита ръжена
и тя бе напопържена.
А с тебе — волю, неволю! . .

Изведнаж художественото слово издига простата жена до велик сърцеведец, до ония висини, до които достига само човешката мъдрост, която иде от съпоставянето на нравственото с безнравственото и от хармонията между сърцето и разума.

В една народна песен се разказва, как неверници измъчват сестрата да издаде рождения си и единствен брат. Нейната обич ги вбесява и те изричат най-напред: „— Удрежете ѝ двете ноги!“ След това: „— Удрежете ѝ двете ръце!“ И най-после: „— Издадете ѝ двете очи!“ Сестрата,

въпреки всичко, не издава брата си. Но лошата съседка го издава на неверниците и те го залавят. Сестрата изпраща своя брат така:

Хайде, със здраве, брате Минтончо,
ноги си нямам да те изпратя,
ръце си нямам да те опростим,
очи си нямам да те погледам . . .

Жестокостта е обезобразила един живот, но не е могла да изкорени любовта на сестрата към брата. Палачите не са могли да унижат словото и то е осъществило най-великата сестринска любов. Тези слова ни разтърсват и приближават човека до Бога. За да се изяви любовта чрез словото, се посяга на живота.

Чрез словото ние отключваме любовта, красотата, подвига, саможертвата. Но то има още по-могъща сила, прави невъзможното възможно, събира злото с доброто, вярата с невярата и с това споява света и го прави неразделен. Невъзможното в живота става възможно в словото, защото всичко е във властта на Твореца. Най-гениалното творение в нашата литература, което събира вселената в слово, е Ботевата балада „Хаджи Димитър“.

Славният юнак е убит и жив. Слънцето е сърдито, робините пеят, земята, небето, зверовете — цялата природа е раздвигана. Соколът, вълкът, самодивите, духът на Караджата — всичко, всичко е призовано да даде живот на поваления юнак. Ако трябва да си представим тая картина, ние бихме изпаднали в ужас от дързостта на поета, който не държи сметка за човешкото познание на света. Но безсмъртното художествено слово е всемогъщо, защото то е плод на една бездънна обич, на една вяра и една надежда. Всичко получава божествен дъх и ние ми наваме границата на обикновения живот и се свързваме с вечността. Чудно е наистина вдъхновението на поета! Той се провиква: „— Жив е той! Жив е!“ Една исполинска вяра огласява българските простори, миг след това мрачна безнадежност: „— Очи тъмнеят, глава се люшка, уста проклинат цяла вселена!“ И една примирителна въздишка: „ . . . Грей и ти слънце, в таз робска земя ще да загине и тоя юнак . . . Но млъкни сърце . . .!“ Но природата е будна, зверовете също — целият поднебесен мир със звездите и месеца участвуват във възкресяването на героя. Каква е тази словесна симфония? Откъде започва любовта и къде свършва вярата? Юнакът възкръснал ли е или ще възкръсне, или героят е безсмъртен в сърцето на поета? Къде е връзката между любовта и безнадежността, вярата и примирението? Един вик в лицето на безверниците и след това една примирителна въздишка, един финал на една човешка действителност:

Но съмна вече! А на Балкана
юнакът лежи, кръвата му тече, —
вълкът му ближе лютата рана
и слънцето пак пече ли — пече!

Баладата започва на Балкана. Слънцето е лятно и жари. След това идва нощта с виденията си и пак утро. Една гама от светлини и сенки, на действителност и видения, на вяра и отчаяние, на красота и сила. И това невероятно съчетание чрез словото получава живот вечен. Също

тъй, както в картината на Микел Анджело, Бог се докосва с пръст до Адама и му вдъхва живот, така и Ботев със словото дава живот на героя. Ако трябва чрез едно научно изследване да доказваме заключените истини в баладата на Ботева, ние бихме станали смешни с наивността и невежеството си. Но тук художественото слово, което не е плод на изследвания чрез химически и физически опити, чрез логаритмически таблици и закони на естеството, а е ключ на сърцето, ние само в един миг, под силата на вдъхновението, минаваме границата и получаваме навеки свободата си.

Кой е всъщност Хаджи Димитър? Изследванията на историците установяват, че той е един буен сливенски младеж, който върши разни поразии, които го пропъждат в Балкана. Въпреки, че знаем всички подробности за него, те не ни дават никаква представа за героя. Неговата майка го е родила физически, а Ботев — духовно. Според историците, той е млад и буен, а чрез словото на Ботева, той няма възраст, защото безсмъртните нямат възраст, и е там на върха Бузлуджа като лъч, който пронизва робските тъмнини на българската земя, като глас, който бунтува вековните гори и като вестител на свободата.

Бихме ли могли да си представим Левски без образите, завещани ни чрез художественото слово на Ботев и Вазов? Верно ли е, че тогава Родината е плакала и че гарванът зловещо е грачил? Свидетелствува ли историкът, че „псета и вълци вият в полята, старци се молят Богу горещо, жените плачат, пищят децата?“ Такова свидетелство няма. Но цялата тази картина е абсолютна, защото, щом един българин е възлюбил с такава сила Левски и е воплотил мъката си в свършено художествено слово, то любовта и мъката за Дякона стават притежание на цял народ. Те са в нас и ние никога не ще се освободим от тях.

С тези примери ние посочихме широкото и смислено отношение на българина към художественото слово, което не стои на едно място, а непрекъснато дири най-прекия път до човешкото сърце, за да го отключи и посочи на света.

Но как се достига до човешкото сърце? Отговорът е един — чрез художественото слово. Интересът, личното отношение към нещата и идеите са обсебили обикновената реч, и тя е станала толкова променчива и повърхностна, че вместо да ни въведе в света, тя ни отдалечава от него. Ето това обстоятелство ни заставя да разработваме целината на художественото слово и само чрез него да гоним вечното в живота.

Не са малко ония, които мислят, че думите имат едно и също значение за човеците. Те са най-безмилостните палачи на словото. Някогашното схващане „дадена дума — хвърлен камък“ и „лъжлива дума е страшна и от огън“ е претърпяло съществено изменение. Човешката реч е станала огледало на противоречията в съвременния живот. Първичната сила на словото е използвана най-широко, за постигане на временни, преходни цели и задачи. Думата е станала толкова гъвкава и двусмислена, че върви към обезцветяване и доверието към нея изчезва. Днес тя се впряга да служи по-често на заблудата и користта, отколкото на правдата, любовта и истината.

Докато всекидневната реч е престанала да бъде инструмент на духа и ни отдалечава от живота на сърцето, то художественото слово ни връща към него, към свежия му извор. Само сърцето поддържа връз-

ката между хората и само чрез любовта великите идеи получават плът и кръв и изграждат света на правдата, свободата и мира.

Първата стъпка към художественото слово е стремежът на човека към изискан говор. Няма нищо по-прекрасно от това, да чуеш изискан говор, да тръпнеш под образите на велик оратор, да пламваш под милувките на везаната реч или да четеш едно искрено писмо или една съвършена книга. Опростачаването на човека започва най-напред от загрубяването на говоримия език, след това от безсъдържателните писма, които пишем на близките си и най-после от възторга ни към празната, фалшива и цинична дума.

Словото постепенно върви към израждане, когато то не смучи своя сок от сърцето и не получава своя дъх от духа на човека. Преглеждайки в една библиотека стари книги отпреди освобождението, на заглавната извехтяла корица на една от тях, видях разкритен почерк, който бе отбелязал трепетите на едно любвеобилно сърце. „Много ми е мила България“, пише неизвестният за мен българин. Тези думи са наивни, но сърдечни и тяхната простота не пречи те да изглеждат велики и безсмъртни. В тях е заключен оня далечен и чист свят на всички знайни и незнайни родолюбци, творци на свободна България. А в един семеен албум, пак от старото време, прочетох: „Днес ни дойдоха гости. Всички вкъщи много се зарадвахме. Татко и мама пяха, а ние младите ги слушахме и се просълзихме от щастие.“

По-късно всичко това започна да получава печата на пустотата, белега на човешкото безсилие. Върху книгите започнаха да се пишат странни надписи. „Подарявам тая книга за спомен на . . . и в знак на нашето познанство.“ А из албумите четем: „Гори, поля минавай, мене не забравяй“; „Гора с гора се не среща, човек с човека се среща“; „Ликът ми скромен имай го за спомен“ и т. н. В тия банални изрази, все пак, има нещо, което ни напомня, че сърцето се е опитало да вземе участие и да даде известна топлина и искреност на израза. Но днес всичко това е отстъпило място на вицове, на просташките шеги и закачки, на цинизмите и главно — на вътрешната пустота. Въпреки високопарните думи и изрази, словата се редят кухи и мъртви. Така, например: „В тоя сублимен момент, аз вдигам чашата и пия за здравето и благоденствието на всички ония, които обичат род и родина и служат на нацията“ . . . Или пък: „На мен се падна високата чест да ви поздравя и да изкажа от свое име и от името на тия, които представлявам, високите чувства, които ме вълнуват и да засвидетелствувам към вас най-отлични почитания . . .“

Постепенно, с разширяването на образованието, сякаш започна и упадъкът на словесния израз. Учението се превърна в занаят, в доходно предприятие, а оръжието на тоя занаят в една не до там чиста стока. Всички започнаха да приказват без всяко усилие и грижа за чисто изразително слово. Всеки получи правото да си приказва, както си ще. И се получи смешение на наречията. Никакъв стремеж към литературен език, никаква обич към точното и изразително слово. По улиците, по влаковете, из трамваите, по приемите, непрекъснато се леят словесни „бисери“ . . . Изискан господин придружава изящна дама. Неговата вратовръзка е от най-финна коприна, а нейните устни — по-червени и от узряли череши. Тя казва нещо весело, той се смее и при раздялата се

навежда, целува меката и нежна ръка и казва: „— Разсипаааа ме се от смях днес.“ Тя още веднаж се усмихва, премигва със засуканите си ресници и отронва с кръшен глас: „— Днес времето е чудесно. Бях решила да не излязна, но добре направих, че излязна х. Иначе щях да фалирам от скука.“ А младежта, зората на бъдещето, тя сякаш има историческа мисия да „преобрази“ хубавата българска реч. „Имаш ли кинти?“, „Щях да дойда, но морука не ме пусна“. И т. н.

Тоя езиков стремеж не спира на улицата, а се промъква и в класната стая. Учителят по руски пита една ученичка, какви са били отношенията между Олга и Евгени Онегин. Тя бърже отговаря: „Олга се е занасяла с Онегин.“ Учителят я прекъсва: „— Как така се е занасяла?“ Ученичката обяснява: „Като е флиртувала с него.“

Това не са вицове, а частички от огромния пробив, който ние всички правим в чистия свят на словото. Това е упадък, възвръщане към хаоса.

Стремежът към литературния език означава стремеж към културата на човечеството и е проява на съзнателната воля да се общува с всички човеци. Грижата към хубава реч е грижа към вътрешна чистота, към изясняване на преживяванията и чувствата, които вълнуват и облагородяват обществото.

Стремежът да говорим чисто и изразително е стремеж към света на художественото слово. Един разговор между двама, под сянката на чистото слово, е начало на оная духовна връзка, която ни дава ключа на родовата същина. Чистата реч поражда чисти чувства, издига личността, облагородява я и я възвръща към творческото начало в живота. Ние днес всички сме отвикнали да се страхуваме от словото и затова то е толкова безлично и кухо. Всъщност, словото ни е такова, каквито сме самите ние.

Да обичаме художественото слово, да търсим ключа на сърцето, ако искаме да добием навик, да говорим чисто и да сме членове на челните ядра, които творят културата на народа. И както слънцето трепти на небето, и събужда за нов живот житното зрънце в земята, така и нашата любов към художественото слово ще събуди творческия гений на народа и ще се осъществи по-скоро великият свят на българския човек.

А ето и безсмъртният певец на свободата, апостолът на словото, единственият, който стои на върха, гениалният народен певец Христо Ботев, удря пръсти в многогласната лира на българското слово и нарежда за вечни времена:

Тъжно ми й, дядо, жално ми й,
ала засвири — не бой се,
глас имам меден загорски,
та'ко ме никой не чуе,
песента ще се пренесе
по гори и по долища —
горите ще я поемат,
долищата ще я повторят,
и тъгата ми ще мине,
тъгата, дядо, от сърце! . .

Силата на това художествено слово е наистина голяма. То е предназначено от поета да мине през гори и долища, да разтърси света и да облекчи мъката и тъгата на всички човеци.

И затова този, който вярва в силата на родната реч, вярва в народа, а този, който обича художественото слово, обича културата и твори оръжието, което брани човека и родът от робство и тирания.

БЪЛГАРСКАТА СХИЗМА

АРХИМАНДРИТ МЕТОДИЙ

В желанието си да дадем накратко историята на българската схизма,¹⁾ ние изпуснахме много подробности. Нека сега се спрем на въпроса: виновни ли са били българите във филетизъм и правилно ли е постановил съборът своето решение?

Каква е тази нова ерес „филетизъм“, в която се обвиняват българите, около която се вдига толкова шум и която послужва за достатъчно основание на един уж всеправославен събор, за да отлъчи цяла една църква, един няколко милионен народ с хилядогодишно християнско минало, от Вселенската Христова църква? Това е безусловно необходимо да се знае, за да е ясно: виновен ли е бил осъденият български народ.

За жалост, в съборното определение не е казано абсолютно нищо за изясняване съдържанието на понятието „филетизъм“, за да се види какво собствено означава то и в какво се състои вината на тия нови „еретици“ българите. — „С ужас и болка на сърцето узнахме ние, че в последно време в лоното на Вселенския престол са възстанали (са се появили) такива люде из средата на благочестивия български народ, които са дръзнали да внесат от мирския живот в църквата едно ново учение за филетизма (племенното различие) и да образуват, презирайки божествените свещени канони, нечувано досега племенно сборище“. Това е всичко, което е казано в диспозитивната част на съборното определение за „филетизма“, подир което, почти непосредствено, следва и самото определение:

1. Ние отхвърляме и осъждаме филетизма, т. е. племенните различия, народните разпри, съперничества и раздори в Христовата църква, като нещо противно на Евангелското учение и каноните на блажените наши отци;

2. Тия, които приемат филетизма и дръзват да основават върху него племенни сборища, ние провъзгласяваме, съгласно свещените канони, за чужди на единната, света, съборна и апостолска църква, или, което е същото, за схизматици“.²⁾

Едно малко пояснение на понятието „филетизъм“, като че ли се е помъчил да даде, преди съборното определение, патриарх Антим в посланието си от 27 април 1872 г. до православните църкви, с което ги кани за събора. „Не е неизвестно на православния народ, че възникнало в недрата на църквата въстание (б. н. гръцко-българският въпрос) и всички произлезли от тука беззакония на българските архиереи

¹⁾ Вж. „Балкански преглед“, кн. II

²⁾ Теплов, *ибид.*, стр. 120

и техните последователи, произтичат от гибелното и противоевангелско начало на етнофилетизма. Всеки православен християнин разбира, не ще и дума, че това ненавистно начало ясно противоречи на учението на Господа нашего Иисуса Христа, унищожава основните принципи на християнската любов, върху които е утвърдено св. Евангелие и събаря самите основи на християнската религия, защото учението на Господа е отменило всяко различие на народ и племе, и е обединило всички народи, като им е дало една обща майка — св. Църква, чрез възраждането на човешкия род в купела на св. Кръщение и едно общо отечество — небесния Иерусалим, защото „няма ни елин, ни иудей, ни обрязване, ни необрязване, ни варварин, ни скит, ни роб, ни свободник, а всичко и във всичко е Христос (Кол. 3, 11)“.

Но и в това определение, също както и в съборното, не е дадено нищо конкретно по съдържанието на това понятие, което и в единия и в другия случай се счита за достатъчно известно на християните, именно като нещо нечестиво и грубо противоречиво на Евангелието. А тъкмо това трябваше да бъде доказано, вместо да се осуква с общи думи, че то било известно на всички християни, което е неверно и лукаво. Трябваше конкретно да се посочи: на коя догма, на кое начало от Христовото учение противоречат исканията на българите за независима църква, или както го наричат гърците филетизмът. Твърдението, че Евангелието било отменило „всяко различие“ между народите и племената е толкова неверно, от една страна, колкото е верно, от друга. И текстът, който привежда патр. Антим, че в Христа „няма ни елин, ни иудей, ни варварин, ни скит“, т. е. че всички народи в Христа са еднакви, е абсолютно неприложим в дадения случай, защото има тъкмо обратен смисъл на това, който му се дава. Господ Иисус Христос призова еднакво всички народи, като на всички, без разлика и преимущества, даде даровете на Св. Дух и обеща благата на бъдещия живот, според личната вяра и заслуга на всекиго. В това отношение всички човеци и всички народи са равни пред Него: както дошлите в първия, така и тия, дошли в третия, шестия или единадесетия час (Мат. 20, 1-16). Св. ап. Павел осъжда домогванията на някои християни-евреи да се считат и в Новия завет богоизбран народ и да имат някакви преимущества над християните от езичниците, — положение, в което изпадат гърците от Патриаршията по отношение към българите, като искат, въз основа на незначителни си въображаеми права и предимства, да господствуват над последните. Та тъкмо това е филетизъм, защото то именно е противно на Евангелието и против него св. ап. Павел на много пъти въстава, като подчертава, че в Христа всички народи са равни, — равни духовно, бидейки по своите племенни особености често пъти твърде различни. Ако беше верно, че Христовото учение премахва всички различия между народите, в буквалния смисъл на думата, тогава най-напред нямаше да има различни езици, а всички християни щяха да говорят на един език. Но ние виждаме, че още на първата Петдесетница Св. Дух дава способност на апостолите да говорят на различни езици, за да могат да проповядват Евангелието на всеки народ на неговия собствен разбран език. Затова св. ап. Павел проповядва ту на гръцки, ту на еврейски език (Деян. 21, 40; 22, 2). Затова още в първите векове на християнството св. Библия била преведена на всички тогавашни езици: коптски, латински, си-

рийски, грузински, арменски, готски, славянски и т. н., и всички тия племенни групировки имали свои отделни независими, народни църкви, каквато имал и българският народ от началото на покръстването си. Следователно, ако на това основание българите са схизматици, на същото трябва да се обявят за такива и всички църкви, включително и Константинополската, което е абсурд. И понеже Константинополската църква е, която е дала на българския народ, не само просвещението на Христовата вяра, но и автокефалията ѝ, т. е. пълна независимост в църковното ѝ управление още в X в., актът на схизмата, издаден от същата църква, се явява отрицание на делото на патр. Фотия, който покръсти тогава България.

Но, ако филетизмът не противоречи на Евангелието, той още по-малко може да противоречи на църковните канони. Защото църковните канони се явяват в пълна подкрепа на българските искания и категорично осъждат поведението на Патриаршията. Ние имаме предвид, от една страна, 34 ап. правило, 6 на I Вселенски и 2 на II Вселенски събори, които определят образуването на църковните области в самостоятелни църкви да става според населеността им по народностни групи и че върховната църковна власт у тия народи или в тия области принадлежи на събора на епископите, под председателството на първия измежду тях, а от друга страна, имаме предвид 8 правило на III Вселенски събор, което гласи: „Никой от епископите да не простира власт над друга епархия, която преди това и отначало не е била негова, нито на предшествениците му; ако някой дръзне и насилствено си подчини някоя епархия, да я върне. И така, на светия и Вселенски събор е угодно, щото всяка епархия да си запазва, без външно притеснение, принадлежащите ѝ отначало и утвърдени по обичая от древност права“.

Трябва да се има предвид, че тук под епархия се разбира именно отделна, автокефална църковна област, защото това правило е издадено по повод вмешателството на Антиохийския епископ (т. е. патриарх) в пределите и правата на независимата Кипърска архиепископия. А българската църква още от самото си начало, по своето славянско население и език, е била съвсем различна от гръцко-византийската и в управлението си е била автокефална, независима от последната. Но в 1393 г. след падането на Търново, Патриаршията незаконно, противоканонично си присвоява българската църковна област, държи я в подчинение в течение на векове и когато тя поисква да ѝ се върнат отначало принадлежащите ѝ права и преимущества, нейната духовна майка не само отказва да ѝ ги даде, но я и осъжда на отлъчване.

Ето защо, обвинението във филетизъм е една празна, голословна измислица, зад която се крие безсилието на гърците да обвинят поробения от тях български народ в нещо конкретно. Българите били съвсем невинни в случая и каузата им била не само права, но и свещена. Затова именно те посрещнали обявяването на схизмата с открито чело и чиста съвест, макар и не без голяма болка в душата.

Но към всичката неканоничност на позицията, която Патриаршията застъпвала на този прословут събор, ние виждаме още цяла редица несъобразности, които съвсем излагат престижа на събора и взетите от него решения. Когато ставало дума за свикването на този събор, предполагало се е да се свика Вселенски събор, т. е. с участието на пред-

ставители на всички автокефални православни църкви. В действителност, какво станало?

Руската православна църква не взе участие в него, като го счете по начало погрешен и безпредметен. Представителят на Иерусалимската църква, патриарх Кирил, демонстративно го напусна, като видя злобата и лукавството на членовете му. Следователно и Иерусалимската църква не взе участие в него. Антиохийският клир анулира участието на своя пратеник в тоя събор, защото той изменил на даденото му пълномощие. С това Антиохийската църква не е подкрепила съборното решение.

Значи, три от големите, автокефални, православни църкви не са взели участие в този събор. А без това едно съборно определение, което решава съдбата на цяла една поместна църква не може да има никаква каноническа сила.

От останалите 30 члена само трима: Александрийският, Кипърският и Антиохийският не принадлежали към Цариградската църква, а всички останали били клирици на Патриаршията. Следователно, те били страна, заинтересувана страна, едновременно ищец, обвинител и съдия в спора с българите. А такова нещо не е допустимо по правилата и на най-първобитното правосъдие. Освен това, членовете на събора били лишени от духовната свобода, която била необходима за безпристрастно обсъждане на работата. Те били събрани не да обсъждат и решат, а само да подпишат предрешеното осъждане на българската църква. Мирните гласове на някои архиереи били заглушавани от лудите викове на уличната тълпа и от грубото заплашване на отговорни и безотговорни фактори. При това, съборът бил свикан да съди българите, но никой от тях не бил повикан в заседанието на събора, за да чуе, в какво го обвиняват и да изложи своята защита, въпреки изричния текст на 74 ап. правило: обвиняемите да се повикат трикратно да се явят на събора. На еретиците Арий и Македоний и последователите им на I и II вселенски събори било позволено да участвуват на равни условия с православните, т. е. не само да се защищават, но и сами да обвиняват и критикуват защитниците на правата вяра. А Цариградският събор ни веднаж не повикал в заседанията си ни одного от обвиняемите български епископи, не изслушал техните обяснения, оправдания, желаня, не им предложил никакви условия за братско разбирателство, както подобава на духовен съд, а ги осъдил задочно, като ги предал на анатема с цялото им паство.

Във всичката тая печална история не може да не се отбележи изключителната роля, която изиграва Атина, т. е. гръцкото правителство, чрез една систематически провеждана политика на интриги за повлияване на членовете на събора и главно върху патриарх Антима. Още преди събора Атинският Св. Синод взема първото решение за осъждането на българите и изпраща своя пълномощник — Архиепископ Ликург, който взема участие в събора като най-отявлен враг на българите и славянството. Но, освен това, Атина изпраща на няколко пъти на патриарх антима значителни суми с изричното условие да бъде провъзгласена схизмата. Така, в началото на 1872 г. Антим получава 1000 турски лири, а през октомври същата година, т. е. около един месец след съборното определение, министър-председателят на Гърция, Делигеорги, по специален пратеник, журналиста Потамиано — му изпраща 3000 ф. стерлинги, които му били обещани преди събора, когато той още се

колебаел, като казал, че ако бъдат отлъчени българите, Патриаршията щяла да се лиши от големи доходи. При предаването на тия пари, на Патриарха били обещани и други суми, ако той би продължил да бъде оръдие на гръцката вражда срещу Русия и славянството.¹⁾

От тия факти става ясно, че патриарх Антим бил съблазнен и подкупен и че в случая той е действувал не по съвест, а като роб на греха.

III

Българската схизма, като историческо явление, е резултат от взаимодействието на три исторически фактора: елинството от една страна (в лицето на Вселенската патриаршия), славянството от друга (в лицето на България) и ислямизмът от трета (в лицето на Турция). Тя е характерна проява на враждебните отношения между Византия и България при вмешателството на третия фактор — Турция.

България първа от славянските страни прие християнството, но тя не можа да установи едни положителни отношения със своята духовна родителка — Византия, да заживее по християнски, по братски с нея. Стихията на Христовата любов не можа да овладее нито майката, нито дъщерята, до степен да ги сближи духовно, та да живеят в мир и единомислие. Наистина, много са случаите на отделни велики и малки светии, както и на цели епохи, когато живото Христово учение значително е прониквало със своето благотворно влияние, както в частния живот на християнските маси, така и в ръководните държавни идеи на Византия и България. Но, при все това, макар и християнски държави, както едната, така и другата, си останаха, особено в политиката, твърде езически и враждебни една на друга. Многото войни, водени помежду им са доказателство за това. Дори в момента на най-голямото им взаимно изтощение, когато завоевателят от изток се надигаше с голяма сила, Византия и България не намериха в себе си сила да се опомнят и обединят. Третият спечели и ги завладя. Ние вече знаем по-нататъшното развитие на взаимоотношението между гърци и българи под турско иго, краен израз на което бе провъзгласяването на схизмата. Това, което бе довело падането на България и Византия под турците, доведе най-после и схизмата. При така сложените от векове исторически отношения между гърци и българи, схизмата не можеше да не дойде.

Толкова по-голямо става значението на най-новия факт в това отношение — вдигането или унищожаването на схизмата. То означава, че е надделял другият принцип — на Христовата любов, която носи братско споразумение и мир. Ние няма да излагаме тук подробно опитите, които българската църква на няколко пъти е правила за изглаждане на станалия конфликт и които не са дали желаните резултати, тъй като не е могло да се постигне споразумение по главния въпрос — за територията на българския църковен диоцез. Споменаваме само, че в 1930 г., в Св. Гора, в манастиря Ватопед се състоя така нареченото предсъборно присъствие, т. е. конгрес на представителите на православните църкви, който имаше за цел да проучи възможностите за свикване на един всеправославен вселенски събор. На това предсъборно присъствие не са били представени Руската православна църква от територията на СССР и Българската, поради схизмата. Представителите на останалите православни църкви вземат решение да се предприемат

¹⁾ Теплов, ибид., стр. 137—138.

сериозни стъпки за свалянето на схизмата и възлагат на св. Иерусалимска църква, като майка на всички църкви по света, да стане посредница между Вселенската патриаршия и Българската църква. Приемайки с радост това приятно поръчение и влизайки в ролята си на по-нататъшна инициаторка, Иерусалимската църква поисква от българската пълномощник за водене преговори. Св. Синод на българската църква изпраща своя тогавашен секретар Епископ Борис, сега Неврокопски митрополит. В резултат от всичката тая работа, така искрено начената в св. Атонска гора и щастливо продължена в св. гр. Иерусалим, между Вселенската патриаршия и Българската църква се постигат пълни споразумения по всички въпроси в тия предварителни преговори, според които схизмата трябва да се унищожи, като на Българската църква, чиято територия съвпада с територията на българската държава, да се признае пълна независимост. Тия именно предварителни споразумения, постигнати тогава между Вселенската патриаршия и българската църква, при посредничеството на Иерусалимската, за съжаление, поради причини лежащи вън от възможностите на двете църкви, останали неосъществени, но послужват като готова основа сега, при повдигането на въпроса през 1944—45 год.

Прочие, ние преминаваме направо върху факта на самото вдигане на схизмата, като излагаме накратко неговите най-важни моменти.

Първата заслуга тук се пада на Негово Блаженство Българския Екзарх Стефан I, който още преди избирането му за такъв, като Наместник-председател на Св. Синод, си бе поставил за неотложна задача свалянето на схизмата и бе направил необходимите сондажи за подновяването на преговорите с Патриаршията, като уведоми едновременно и Руската православна църква, която помоли за братската ѝ помощ. Веднага след избора на Екзарх Стефан I, станал на 21. I. 1945 г., Св. Синод на българската църква изпрати в Цариград една делегация за водене нужните преговори с Патриаршията. Тази делегация се състоеше от трима пълномощника: Неврокопският митрополит Борис, Търновският митрополит Софроний и Величкият епископ Андрей, управляващ екзархийското заместване в Цариград. Първите 4—5 дни след пристигането на делегацията са били доста трудни. Имало моменти, когато положението било отчаяно и воденето на преговорите се считало за невъзможно. Причините за това били някои фактори из средата на Патриаршията, които смятали политическия момент за най-неподходящ и били категорически противници на повдигането на въпроса по принцип. Но нашите делегати, действащи мъдро, тактично и с постоянство, не оставили предприетото дело да заглъхне. Те били всячески подпомагани от българския пълномощен министър в Анкара г. Никола Антонов и българския генерален консул в Цариград г. Лазар Поповски, — и двамата с широки връзки и добро име сред патриаршеските кръгове. Бог помогнал грижите и страданията на българските пълномощници да се увенчаят с успех.

Най-добро разбиране в това отношение и пълна готовност за сваляне на схизмата и признаването на нашата автокефалия българските пълномощници срещнали в лицето на Негово Светейшество Вселенския Патриарх Вениамин II, покойник вече, който още от самото начало поглежда напълно благосклонно на българските искания. „То схизма ине пи-

зма“, казал често Негово Светейшество Патриарх Вениамин, т. е. схизмата е инат, злоба, вражда, болна амбиция, която не бива да има място в живота на светите църкви. С такова разбиране за схизмата патриарх Вениамин употребил всичкото свое мъдро влияние върху някои от членовете на своя Св. Синод, за да ги убеди и привлече на своя страна. И той успява. Бог му помогнал и изпълнил доброто желание на сърцето му. Българският народ трябва да бъде вечно признателен за тия чисти, благородни чувства на любов, които Патриарх Вениамин прояви към него в такъв изключителен политически момент. Трябва да се има пред вид, че патриарх Вениамин бе 82-годишен старец и то тежко болен (полупарализиран), за да се разбере цената на неговите усилия за благополучното разрешаване на българския въпрос. Историята подчертано ще говори за неговата изключителна заслуга в това отношение.

След като нашите делегати били официално представени на Негово Светейшество, в присъствието на Патриаршеския синод и му поднесли устно и писмено поздравите и молбата на Българската църква, била назначена комисия от четири членове на Патриаршеския синод и тримата наши делегати. Тази комисия под председателството на старшия член от Патриаршеския синод — Халкидонският митрополит Максим, заместник на Патриарха, споделящ напълно неговото мнение за схизмата, в продължение на три заседания изработва подробно условията по вдигане на схизмата и признаване автокефалията на Българската църква. Протоколите от заседанията на тази комисия били съставени едновременно на гръцки и на български.

След като комисията успешно приключва работата си, на 22. II 1945 г. Патриаршеският синод се свиква на извънредно тържествено заседание под Председателството на Негово Светейшество Патриарх Вениамина и взема следните решения:

1. Да се отмени осъждането (схизмата), което било произнесено на 16. IX. 1872 г. против Българската православна църква и православния български народ.

2. Да се възстанови благодатното общение и се създадат канонически връзки между Вселенската патриаршия и Българската православна църква.

3. Да се прогласи автокефалията на Българската православна църква и да се причисли тя към другите автокефални църкви.

Веднага подир това в Патриаршеския параклис „св. ап. Андрей Първозвани“ бил отслужен специален, тържествено-благодарствен молебен, през време на който бил прочетен апостолът на любовта: „Братя, вие сте тяло Христово“ . . . (I Кор. 12, 27—13, 8), подир което Негово Светейшество Патриархът прочита св. Евангелие от Иоана 17, 1-13. На сугубата ектения, подир евангелието, били казани прошения за благочестивия български народ. След молитвения възглас „Услиши ни, Боже, Спасителю наш“, произнесен от Патриарха, синодалният член, Сардийският Митрополит Герман прочел от Царските двери писмения акт за отменяване на схизмата, а заключителната молитва, съставляваща неразделна част от този акт, била прочетена от Патриарха. Подир това, Негово Светейшество слязъл от трона в средата на параклиса, целунал св. Евангелие и пръв подписал акта. Подир него и останалите архиереи, облечени в одежди, сложили подпис под акта. През

това време певците пеели: „Препрославлен еси, Христе, Боже наш“ и „Царю Небесний“. Когато подписването свършило, Негово Светейшество Патриарх Вениамин, просълзен от радост, казал: „Слава Богу, че можахме да извършим това свето, богоугодно дело!“ Певците запели: „Видехом свет истинний“ . . . Чувствувало се наистина, че Божията светлина озарила всички. Подир това била сложена братска трапеза. За ознаменуване пълното братско благодатно общение между майката-църква и нейната дъщеря — българската църква, били отслужени две свети Литургии: едната на 25 февруари в Патриаршеската катедрала „св. В. М. Георги“, а другата на 4 март, в българската църква „св. Стефан“. На тези две литургии, отслужени съвместно от гръцки и български клирици, първенстваващият Архиепископ — Халкидонският Митрополит Максим, заместващ болния патриарх, възнесъл молитва за блаженопочиналите наши църковни дейци: екзарсите Антима и Йосифа, и архиепископите: Авксентия Велешки, Илариона Макариополски, Илариона Ловчански, Паисия и Панаарета Пловдивски и всички други, малки и големи, участници в оная паметна църковно-народна борба.

С тия две съвместни служби се туря кръст на миналото и се дава взаимна прошка на всички оскърбления, каквито двете църкви са си причинили, давайки сега обещание и изразявайки готовност в името на Единия Спасител Господ Исус Христос никога вече да не се повтаря тъжното минало. На първата Литургия в Патриаршеския храм били казани речи: от името на Патриаршията говорил Неокесарийският Митрополит Христостом, а от името на Българската църква — Неврокопският Митрополит Борис. На втората служба в Българската църква говорили: Халкидонският Митрополит Максим и Търновският Митрополит Софроний. Произнасяните на гръцки речи били веднага произнасяни в превод на български, а българските — на гръцки, тъй като храмовете били препълнени с богомолци гърци и българи, та всички да разберат говореното. Наред с това, на 11 март нашите пратеници отслужили в Екзархийския параклис „св. Иоан Рилски“ специална литургия за българите, през време на която Негово Високопреосвещенство Неврокопският Митрополит Борис в нарочно слово разяснил пред българските християни значението на свършеното дело по свалянето на схизмата и възстановяването на автокефалията на нашата църква. Същия ден, в гръцкия храм „св. Троица“ Лаодикийският Митрополит Доротеи отслужил св. Литургия и говорил пред гръцките християни за свалянето на схизмата.

Още на 22. II, когато станало тържественото сваляне на схизмата, в Патриаршията се започнало изготвянето на така наречения томос, т. е. писменият документ, който Патриаршията дава на българската църква по случай отменяването на схизмата и възстановяването на автокефалията. Художествената изработка на томоса била възложена на специален художник, който работил над него повече от две седмици. На 13 март в Патриаршеската заседателна зала, след кратък молебен на гръцки и славянски език, станало подписването на томоса от Патриарха и Синодалните членове, подир което Негово Светейшество Патриарх Вениамин го предал на нашите делегати с горещи поздравии и молитвени благопожелания за Независимата Българска Православна Църква.

Ето и съдържанието на самия томос, според официалния му превод, напечатан в „Църковен вестник“, бр. 25—26 от 19 май 1945 год.

„Истинствувайки в любовта, да растнем по всичко в Оногова, Който е главата, Христос, от Когото цялото тяло, стройно сглобено и свързано чрез всички дарувани връзки, при действието на всяка част според силите ѝ, нараства, за да се съзижда в любов“ (Ефес. 4: 15-16). Така пишеше на ефесяните Павел, Апостолът на езичниците, подразбирайки богоприятното съгласие, взаимно общение и канонически ред в тялото на св. Църква и заповядвайки завинаги да останат и пребъдват, за да бъде безпрепятствено управлението и процътяването на църковните дела, по отделно и общо, а плодоношението в Господа на благочестивото християнско изпълнение да стане, както подобава, по-голямо и възрастващо.

Затова, когато Църквата в границите на Богохранимата българска държава, която свише и искони е била свързана с нашата Св. Велика Цариградска Църква чрез особени духовни връзки и дълги векове е останала под непосредствената каноническа зависимост от нашия Светейши Апостолски и Патриаршески Вселенски Престол, помоли с горещо писмо да бъде причислена към сонма на останалите православни автокефални църкви, наша мерност, заедно със Священнейшите при нас Митрополити и пречестни нам в Духа Светаго възлюблени братя и съслужители, като посрещнахме благосклонно тая молба и, преди всичко, като взехме предвид по въпроса разпоредбата на Священните Канони и дълговечната практика на Църквата, а след туй и имайки към Българската Църква и едно любвеобилно разположение, понеже нашата Велика Църква е родила в Господа и откърмила Българския народ, приехме отправената до нас горепомената молба.

Поради това и синодално решавайки в Духа Светаго, ние благославяме автокефалното устройство и управление на Св. Църква в България, като определяме тя, наричана „Св. Православна Автокефална Българска Църква“ и бидейки отсега нататък призната наша духовна сестра, да управлява и урежда своите работи независимо и автокефално, според реда и суверенните права на останалите Православни Автокефални Църкви, признавайки за своя върховна църковна власт Священния Синод, който е съставен от Архиереи и има сега за председател Блаженнейшия Митрополит на София и Екзарх на цяла България.

А за подържане и доказателство на духовното и каноническо единство с нашия Светейши Апостолски и Патриаршески Вселенски Престол и с всички Православни Автокефални църкви, Блаженнейшият Митрополит на София и Екзарх на цяла България има задължението всякога, според отдаване владеещата свръзка за каноническо взаимоотношение и общение, да известява чрез интронизационна грамота, както Нашата Велика Христова Църква, така и всички останали сестри Православни Автокефални Църкви за своя избор и възшествие, полагайки тутакси братско изповедание и уверение, че както той, така и поверената му Църква, неизблемо ще пазят православната вяра и благочестие, и всичко, което повеляват божествените и свещени канони и дълговечният ред на Св. Православна църква; да поменава в диптихите името на Вселенския Патриарх и на останалите Патриарси и на другите представители на Православните Автокефални Църкви; а по общи църковни въпроси, които се нуждаят от повселенско изследване и обсъждане, да се отнася до нашия Светейши Патриаршески Вселенски Престол и от него

да търси и приема, както неговото меродавно мнение и схващане, така и това на останалите св. Сестри Църкви.

Всичко това така намислено и от нас синодално решено и потвърдено в заседанието на Синода от 22 февруари тази година, утвърждаваме за трайно спазване чрез този наш Патриаршески и Синодален Томос, който поместен и подписан в кондиката на нашата Св. Христова Велика Църква се предава и изпраща в точен препис на Блаженнейшия Митрополит Софийски и Екзарх Български, господин Стефан, Председател на Свещения Синод на Св. Православна Автокефална Българска Църква.

А Господ Бог, по благодатта и милостите на Първия, Великия и Върховния Архипастир, Христа Бога нашего, да крепи винаги св. Православна Автокефална Църква в България, като я води и възраства за слава на Своето име, за радост на Нашата Велика Църква и на останалите сестри Православни Автокефални Църкви и за полза на благочестивия клир и народ на богоспасяемата Българска държава.

В лято спасения 1945, през м. февруари (22)

† Константинополски Патриарх Вениамин
 † Халкидонский Максим
 † Брусский Поликарп
 † Принкипоостровний Тома
 † Теодорополский Леонтий
 † Иринополский Константин
 † Христополский Мелетий
 † Лаодикийский Доротей
 † Филадельфийский Емилиан
 † Приконийский Филотей
 † Кидонийский Агатангел
 † Гано-Хорский Панкратий
 † Пергамский Адамантий

Само двама от членовете на Патриаршеския Синод не били съгласни със свалянето на схизмата и са подали оставките си. Останалите 12 члена с голямо единодушие и радост постановяват премахването на позорната раздяла между майката-църква и дъщерята-църква. Един от тях — Сардийският Митрополит Герман, полага дори живота си за успеха на това дело. Същият, бидейки болен, с температура и въпреки увещанията, решил на всяка цена да не отсъствува от братското съслужение на гръцки и български клирици при извършване на първата божествена св. Литургия след премахването на схизмата. От това той получава пневмония, вследствие на която и умира, оплакан от всички. Но самият той умира с мир в душата и с радост от съзнанието за великото значение на изпълненото дело.

* * *

Тази кратка история на схизмата не би била пълна, ако не споменем за посещението, което Негово Блаженство Българският Екзарх Стефан направи на Негово Светейшество Вселенския Патриарх в Цариград в края на октомври и началото на ноември 1945 г. Това посещение, като израз на пълното братско, благодатно канонично общение

между двете църкви свалянето на схизмата, беше не само естествено, но и особено желано от двете страни. Затова то беше едно голямо тържествено събитие, както за Константинополската, така и за Българската църква, на която, в лицето на нейния глава, се оказаха изключителни почести. Те се изразиха не само в хубавото, топло, искрено и сърдечно посрещане и изпращане на Негово блаженство и неговите съпътници,¹⁾ но именно в това, че на Българския Екзарх беше предоставено да първенствува в службите (молебни, панихиди и литургии), извършвани съвместно с гръцки клирици, а представителят (заместникът) на Патриарха заемаше място след Екзарха. Трябва да се има предвид, че досега, във вековната практика на Цариградската Църква, Митрополитът, който в служба представлява Вселенския Патриарх, винаги е заемал първо място, преди патриарсите на всички други православни църкви. За пръв път тази практика се нарушава сега, при посещението на Българския Екзарх. Двете тържествени литургии, които Негово Блаженство отслужи, едната в историческата българска църква „св. Стефан“ (на 28. X.) и другата в Патриаршеската катедрала „св. В. М. Георги“ (на 4. XI.) в съслужение с четирма гръцки и двама български архиереи, ще останат паметни. Не ще и дума, че това отстъпление от своята вековна традиция Вселенската Патриаршия направи от изблик на добри чувства, проявявайки любовта си към своята духовна дъщеря в такъв изключително радостен момент.

Особеното си благоволение към Българската църква Негово Светейшество Патриарх Вениамин, който поради болестта си не можеше да участва в литургиите, прояви и в това, че пожела всички приветствени слова и речи, които Негово Блаженство Българският Екзарх ще може, както в Патриаршията пред Патриарха и Синода, така и в църква пред богомолците, да бъдат казани на български език. „Говорете ми на български, искам да слушам български език“, казваше Негово Светейшество на Негово Блаженство. „Кажете на българския народ, че аз го обичам, кажете му, че го благославям“ — повтаряше често той. По такъв начин, езикът, който някога беше предмет на омраза и докара до фатална раздяла, сега, при създаденото духовно единство, не беше вече пречка за разбиране, а стана предмет за радости и удоволствие, защото Св. Дух, както пее църквата, „в соединение вся призва!“

Не е безинтересно да се спомене, че всички православни църкви, в това число и Еладската (Атинската), изразиха задоволството си от свалянето на схизмата, като изказаха своите сърадвания и честитки, както на Вселенската Патриаршия, така и на българския Св. Синод. Постигнатото братско споразумение между двете църкви след толкова причинени дълбоки обиди, те разглеждат като белег и резултат на висока християнска култура и истинска Христова любов, без която никой не може да бъде Христов ученик. Защото Спасителят в Евангелието е казал: „По това ще познаят, че сте Мои ученици, ако любов имате помежду си“ (Иоан 13, 35).

¹⁾ Негово Блаженство се придружаваше от; Неврокопския Митрополит Борис, Архим. Дамаскин — главен секретар на Св. Синод, Архим. Методий — протосингел на Екзархията и Иеродиакон Григорий.

Тъкмо липсата или недостатъчността на тая любов и на това широко съзнание у някои даде, преди години, възможност на противоположната стихия да се прояви и да породи толкова недоразумения и нещастия между двете църкви. С унищожаването на схизмата сега е извършено едно голямо историческо дело, достойно за Христови ученици. Нужно е то да бъде продължавано и пазено все така достойно, по братски, в мир и любов, за благо на светите Божии църкви и за слава на Господа Иисуса.

СТЕНАТА

ЖАН-ПОЛ САРТР

Тикнаха ни в една голяма бяла зала и аз започнах да примигвам, защото светлината дразнеше очите ми. После видях една маса и четири души зад нея, цивилни, които преглеждаха книжата. Бяха наблъскали другите затворници в дъното и трябваше да преминем цялото помещение, за да се присъединим към тях. Имаше между тях мнозина познати и други, сигурно чужденци. Дватама пред мене бяха русолики с кръгли глави; приличаха си: мисля, че бяха французи. По-дребният през цялото време дърпаше нагоре панталона си: беше нервен.

Това трая три часа; бях зътъпял и главата ми беше празна; но помещението беше добре затоплено и това ми се струваше по-скоро приятно: от двадесет и четири часа ние бяхме зъзнали непрекъснато. Пазачите водеха затворниците един след друг пред масата. Четирмата субекти ги питаха за имената и занятията им. В повечето случаи те не отиваха по-далеч — или пък поставяха сегиз-тогиз по някой въпрос:

„Взе ли участие в саботажа при мунициите?“ Или пък: „Къде беше заранта на девети и какво прави?“ Те не слушаха отговорите или поне тъй изглеждаше: стояха мълчаливи една минута и гледаха право пред себе си, после захващаха да пишат. Те попитаха Тома, верно ли е, че служи в интернационалната бригада: Том не можеше да каже противното, поради книжата, които бяха намерили в сакото му. Хуана не запитаха за нищо, но след като той си каза името писаха дълго.

— Брат ми Хозе е анархист, каза Хуан. Вие добре знаете, че той не е вече тук. Аз не съм от никоя партия, никога не съм се занимавал с политика.

Те не отговориха. Хуан добави:

— Не съм сторил нищо. Не искам да плащам за другите.

Устните му трепереха. Един пазач го застави да млъкне и го отведе. Беше моя ред:

— Ти се казваш Пабло Ибиета?

Отговорих утвърдително.

Оня субект погледна книжата си и ми рече:

— Къде е Рамон Гри?

— Не зная.

— Крил си го в къщата си от шести до деветнадесети.

— Не.

Те подписаха една минута и пазачите ме изведоха. В пруста Том и Хуан чакаха между двама пазачи. Тръгнахме. Том запита един от пазачите: „Тогава?“ — „Какво?“ — рече пазачът. „Това разпит ли беше или

съд?“ — „Съд“, — рече пазачът. „Хубаво. Какво ще правят сегас нас?“ — Пазачът отговори сухо: „Присъдата ще ви съобщат в килиите.“

За килия ни служеше всъщност едно от мазетата на болницата. Там беше ужасно студено, тъй като ставаше течение. Цялата нощ бяхме мръзнали, а и през деня не ни беше никак по-добре. Предишните пет дни прекарах в тъмницата на архиепископството, някакво подземие, на-верно от средновековието: тъй като имаше много затворници, а малко място, туряха ги дето свърнат. Не съжалявах за моята тъмница: там не страдах от студ, но бях сам; тежко е, когато е за дълго време. В мазето имах другари. Хуан не говореше нищо: страхуваше се, пък беше и доста млад, за да има какво да каже. Но Том беше сладкодумен и знаеше добре испански.

В мазето имаше пейка и четири сламеника. Когато ни доведоха, насядахме и зачакахме мълчаливо. След малко Том рече:

— Загазихме.

— И аз мисля същото, рекох, но вярвам, че няма да сторят нищо на малкия.

— Няма в какво да го хванат, рече Том. Той е брат на боец, това е цялата му вина.

Погледнах Хуан: той сякаш не чуваше. Том подзе:

— Знаеш ли какво правят в Сарагоса? Карат хората да налягат по пътя и минават отгоре им с камиони. Един дезертър мароканец ни го разправяше. Казват, че правят това, за да пестят мунициите.

— С това не се пести бензина, рекох аз.

Бях ядосан на Том: не биваше да казва това.

— Офицери се разхождат по пътя, продължи той, и наблюдават това, с ръце в джобовете, пушейки цигара. Мислиш ли, че те доубиват нещастниците? И таз хубава. Оставят ги да викат. Някога по цял час. Мароканецът разправяше, че първия път за малко щял да повърне.

— Не вярвам да направят това тук, рекох аз. Освен, ако наистина нямат мунициии.

Светлината влизаше през четири шахти и един кръгъл, пробит в тавана от ляво отвор, който гледаше към небето. През тая кръгла дупка, обикновено затворена с капак, изсипваха въглища в мазето. Точно под дупката имаше голяма купчина въглищен прах; той беше предназначен за отопляване на болницата, но още в началото на войната бяха евакуирали болните и въглищата стояха там неизползвани; понякога дори валеше над тях, тъй като бяха забравили да спуснат капака.

Том взе да трепери от студ:

— Дявол да го вземе, треперя, рече той, на, пак започва онова.

Той стана и почна да прави гимнастика. При всяко негово движение ризата му се разтваряше отпред на белите и косматите му гърди. Той се просна на гръб, вдигна краката си нагоре и направи ножици: виждах как се тресе едрата му задница. Том беше як, но беше доста тлъстичък. Мислех си, как скоро куршумите и върховете на щиковите щяха да се забият в тая маса от нежна плът, като в някоя буца масло. Това не би ми произвело същото впечатление, ако той беше мършав.

Точно казано, не ми беше студено, но не усещах раменете и ръцете си. Сегиз-тогиз ми се струваше, че ми липсва нещо и започвах да търся сакото около себе си, после си спомнях изведнаж, че не ми бяха

дали сакò. Това беше наистина мъчително. Бяха взели дрехите ни, за да ги дадат на войниците си и ни бяха оставили само ризите и тия платнени гащи, които болните в болницата носеха посред лято. След малко Том стана и седна задъхан до мене.

— Стопли ли се?

— Дявол да го вземе, не. Но съм запъхтян.

Към осем часа вечерта един комендант влезе с двама фалангисти. Държеше лист в ръка. Той запита пазача:

— Как се наричат тия тримата?

— Стейнбок, Ибиета и Мирбал, рече пазачът.

Командантът сложи очилата си и погледна листа:

— Стейнбок. . . Стейнбок. . . Ето. Ти си осъден на смърт. Ще бъдеш разстрелян утре ранта.

Той погледна пак:

— Също и двамата други, рече той.

— Не е възможно, рече Хуан. Не и аз.

Командантът го изгледа очудено:

— Как се наричаш?

— Хуан Мирбал, рече той.

— Е добре, името ти е тук, рече командантът. Ти си осъден.

— Нищо не съм сторил, рече Хуан.

Командантът подигна рамене и се обърна към Тома и мене.

— Вие баски ли сте?

— Между нас няма баск.

Той изглеждаше ядосан.

— Казаха ми, че има трима баски. Не ще си губя времето да ги гоня. Тогава, значи, вие не искате свещеник?

Ние дори не отговорихме. Той рече:

— Един белгийски лекар ще дойде сега. Разрешено му е да прекара нощта с вас.

Той направи военния знак и излезе.

— Какво ти казах аз на тебе, рече Том. Добре ни наредиха.

— Да, рекох аз, мръсно е това за малкия.

Казах това, за да бъда справедлив, но аз не обичах малкия. Той имаше твърде нежно лице и страхът и страданието бяха го обезобразили, бяха сгърчили всичките му черти. Преди три дни той беше жив момък, можеше да се хареса; но сега приличаше на изкуфял дъртак и аз мислех, че нямаше никога вече да стане отново млад, дори ако го пуснеха. Не беше лошо да имаше човек жалост към него, но жалостта ме отвращава и той по-скоро ми вдъхваше ужас. Не продумваше дума, но беше станал сив: лицето и ръцете му бяха сиви. Той седна пак и се загледа в земята с разширени очи. Том беше добра душа, понечи да му вземе ръката, но малкият се отдръпна буйно, като сбърчи лице. „Остави го, рекох низко, виждаш добре, че е готов да запиши“. Том се покори със съжаление; той би искал на драго сърце да утешава малкия; това би го заело и не би го оставило да мисли за себе си. Но това ме ядосваше: никога не бях мислил за смъртта, защото нямаше повод за това, но сега поводът беше се представил и аз, щя не ща, трябваше да мисля за нея.

Том заприказва:

— Ти причукал ли си някого? — ме попита той. Не отговорих. Той захвана да ми обяснява как от началото на месец август очистиш шестима; той не си даваше сметка за положението и аз добре виждах, че не искаше да си даде сметка за него. И аз още не схващах това напълно, питах се дали хората страдат тогава много, мислех за куршумите, представях си тяхната палеща градушка през тялото ми. Всичко това беше извън същността на работата; но бях спокоен: имахме цялата нощ пред себе си, за да разберем. След малко Том престана да говори и аз го гледах с крайчеца на окоето си; видях, че той също беше посивял и добил жалък вид. Рекох си: „онова започва“. Беше се почти свечерило, една мътна светлина се процеждаше през шахтите и купчината въглища и образуваше голямо петно под небето; през дупката на тавана виждах вече една звезда: нощта щеше да бъде ясна и студена.

Вратата се отвори и двама пазачи влязоха. Следваше ги един рус човек в бежова униформа. Той ни поздрави:

— Аз съм лекар, рече той. Имам разрешение да ви подкрепя в тия мъчителни обстоятелства.

Имаше приятен и ясен глас. Рекох му:

— Каква работа имате тук?

— На ваше разположение съм. Ще направя всичко, което мога, за да ви облекча тия няколко часа.

— Защо сте дошли при нас? Има сума други, болницата е пълна.

— Пратиха ме тук, неопределено отвърна той и прибави стремително: „А желаете ли да пушите? Аз имам цигари, па и пури“.

Той ни предложи английски цигари и пури, но ние отказахме. Аз го гледах в очите и ми се стори, че е смутен. Рекох му:

— Вие не идете тука от състрадание. Познавам ви. Видях ви заедно с фашистите в двора на казармата тоя ден, когато ме запреха.

Щях да продължа, но изведнаж ми се случи нещо, което ме изненада: присъствието на тоя лекар внезапно престана да ме интересува. Обикновено, когато се вкопча в някого, аз не го пушам. Сега, обаче, желанието да говоря ме напусна; аз подигнах рамене и отвърнах очи. Малко по-късно вдигнах глава: той ме наблюдаваше с любопитство. Пазачите бяха насядали върху единия сламеник. Педро, големия изпусталял мъж, въртеше палци, другият поклащаше сегиз-тогиз глава, за да се разсъни.

— Искате ли светлина? — рече ненадейно Педро на лекаря. Той кимна с глава: мисля, че имаше ум кажи-речи колкото едно дърво, но на pewno не беше лош. Когато гледах големите му сини и студени очи, стори ми се, че му липсва преди всичко въображение. Педро излезе и се върна с една газена лампа, която постави на края на пейката. Тя светеше слабо, но беше все пак по-добре, отколкото без нея: предната нощ бяха ни оставили в тъмното. Известно време гледах кръга от светлина, който лампата хвърляше върху тавана. Бях като омагьосан. И после изведнаж се пробудих, кръгът от светлина изчезна и аз се почувствувах смазан под някакъв огромен товар. Това не беше мисълта за смъртта, нито страхът: то нямаше име. Ябълките на лицето ми пламтяха и ме болеше черепа.

Поразтърсих се и погледнах двамата си другари. Том беше заровил глава в ръцете си, виждах само тлъстия му бял врат. Малкият Хуан беше най-разстроеният, устата му беше отворена и ноздрите му трептяха. Лекарят се приближи до него и сложи ръка на рамото, неведнъж да го ободри: но очите му продължаваха да са студени. После аз видях ръката на белгиеца да слиза скришом по ръката на Хуана чак до китката му. Равнодушен, Хуан не се противеше. Белгиецът взе китката му между трите си пръста с някакъв разсеян вид, в същото време отстъпи малко назад и застана с гръб към мене. Но аз се наведох назад и го видях, като извади часовника и се загледа в него една минута, без да остави китката на малкия. След малко той пусна неподвижната ръка и се облегна на стената, после като да си спомни изведнаж нещо много важно, което трябваше да се отбележи веднага, извади едно тевтерче от джоба и написа в него няколко реда. „Мръсникът, помислих разгневен аз, само да дойде да ми опипа пулса, ще му забия един юмрук в мръсната муцуна“.

Той не дойде, но усетих, че ме гледа. Вдигнах глава и срещнах погледа му. Той ми рече с безличен глас:

— Не намирате ли, че човек зъзне тук?

Като че му беше студено; беше посинял.

Той не престана да ме гледа с остър поглед. Изведнаж аз разбрах и поднесох ръце към лицето си: бях потънал в пот. В това мазе, сред зима, изложен на течение, аз се потях. Прокарах пръсти в косите си, сплъстени от потта; в същото време забелязах, че ризата ми беше мокра и залепнала за кожата ми: от един час пот се струеше от мене, а аз не бях усетил нищо. Но това не беше се изплъзнало от очите на тоя мръсен белгиец; той беше видял, как капките се търкаляха по бузите ми и беше си казал: това е проява на почти патологичен страх; и беше се почувствувал нормален и горд, че е такъв, защото усещаше студ. Поисках да стана и да му разбия физиономията, но едва понечил, срамът и гневът ми изчезнаха; свлякох се отново равнодушен на пейката.

Задоволих се да избърша врата с кърпичката си, защото сега усещах потта да капе от косите във врата ми и това ми беше неприятно. Скоро, обаче, се отказах да се бърша, беше безполезно: кърпичката ми беше вир-вода и все се потях. Аз се потях и на задника и мокрыте ми панталони бяха прилепнали о пейката.

Малкият Хуан заговори изведнаж.

— Вие лекар ли сте?

— Да, рече белгиецът.

— Страдат ли. . . дълго?

— О! Кога. . .? Съвсем не, рече белгиецът с бащински тон, — бързо свършва.

‘Той успокояваше сякаш някой платен болен.

— Но аз. . . казаха ми. . . че често са потребни два залпа.

— Понякога, рече белгиецът, като поклати глава. Случва се първият залп да не засегне нито един от жизнените центрове.

— Тогава трябва ли да напълват пушките и да се прицелват отново? — Той поразмисли и добави с пресиричан глас: „Това взима доста време!“

Той ужасно се боеше да не страда, мислеше само за това: подхождаше му на неговата възраст. Аз не мислех за това много и не страхът, че ще страдам, ме караше да се потя.

Станах и отидох до купчината въглища. Той подскочи и ме стрелна с поглед, пълен с омраза: ядосвах го, защото обувката ми скърцаха. Попитах се, дали моето лице имаше такъв пръстен цвят, както неговото: видях, че и той се потеше. Небето беше великолепно, никаква светлина не се промъкваше в тоя тъмен кът и достатъчно беше да вдигна глава, за да съгледам Голямата мечка. Но това не беше както преди: по-рано от тъмницата ми в архиепископството аз можех да виждам голям къс небе и всеки час от деня ме навеждаше на различен спомен. Заран, когато небето беше синкаво и леко, мислех за плажовете по брега на Атлантика; на пладне виждах слънцето и си спомнях един бар в Севиля, дето пиех манчанина и ядех аншуа и маслини; след обед бях на сянка и мислех за дебелата сянка, която застила половината от арените, докато другата искри на слънцето: беше наистина мъчително да виждаш така цялата земя да се отразява в небето. Но сега можех да гледам нагоре, колкото искам, небето не ми напомняше нищо. Предпочитах това. Аз се върнах и седнах до Том. Мина доста време.

Том приказва ниско. Потребно му беше да говори, инак не можеше да мисли. Мисля, че се обръщаше към мене, но той не ме гледаше. Наверно го беше страх да ме види такъв, какъвто бях, посивял и облян в пот: ние бяхме подобни един на друг и повече от огледала един за друг. Той гледаше белгиеца — живия.

— Разбираш ли ти? — казваше той. Аз, аз не разбирам.

И аз приказвах ниско. Гледах белгиеца.

— Е, какво има?

— Предстои ни нещо, което не мога да разбера.

Една особена миризма се носеше около Тома. Стори ни се, че сега бях по-чувствителен към миризмите, отколкото в обикновено време.

— Ще го разберем скоро, ухилих се аз.

— То не е ясно, рече той упорито. Искам да бъда смел, но би трябвало поне да зная. . . Слушай, ще ни отведат в двора. Добре. Ония типове ще се наредят пред нас. Колцина ще бъдат?

— Не зная. Петима или осмина. Не повече.

— Добре. Ще бъдат осмина. Ще им извикат „за стрелба“ и ще видя осем пушки насочени към мене. Ще поискам, мисля, да влеза в стената, ще заблъскам стената с гръб, колкото имам сила и стената ще устои, както в лошите сънища. Всичко това мога да си го представя. Ах! Само да знаеше как мога да си го представя.

— Хубаво! — рекох му. И аз си го представям.

— Трябва да е отвратително. Знаеш, те целят в очите и устата, за да те обезобразят, прибави той със злоба. Усещам още от сега раните; от един час чувствавам болки в главата и шията. Не истински болки; нещо по-лошо: болки, които ще усещам утре. А след това?

Разбрах много добре какво искаше да каже, но нарочно се преструвах, че не разбирам. Колкото за болките, и аз също ги носех в тялото си, като множество малки драскотини. Не можех да свикна с това, но бях като него, не отдавах на това значение.

— След това, рекох му аз грубо, ти ще ядеш пръст.

Той захвана да говори само на себе си: не изпускаше от очи белгиеца. Белгиецът изглежда, че не го слушаше. Знаех какво беше дошъл да прави той; това, което мислехме, не го интересувахе; беше дошел да гледа телата ни, телата, които, живи още, агонизираха.

— Това е досущ като в лошите сънища, говореше Том. Искаш да мислиш за нещо, имаш през цялото време впечатление, че на-на ще го разбереш и после то се плъзва, избягва ти и пропада. Казвам си: после няма да има нищо. Но не разбирам какво значи това. Има мигове, когато почти сполучвам . . . и после това пропада, аз отново захващам да мисля за болките, за куршумите, за изстрелите. Аз съм материалист, кълна ти се: не съм луд. Но нещо не върви. Виждам трупа си: това не е мъчно, но там е работата, че аз го виждам, с моите очи. Трябва да мога да мисля . . . да мисля, че не ще виждам вече нищо, че не ще чувам вече нищо и че светът ще продължава за другите хора. Човек не е създаден да мисли това, Пабло. Можеш да ми повярваш: случвал ми се е да пробдя цяла нощ, очаквайки нещо. Но онова нещо не беше същото: това ще ни връхлети отзад, Пабло, и ние не ще успеем да се приготвим.

— Запуши я, рекох му, искаш ли да викна изповедник?

Той не отвърна. Бях забелязал вече у него желание да застава в позата на пророк и да ме нарича Пабло, когато говори задавено. Не обичах много това; но изглежда, че всички ирландци са такива. Усещах смъртно, че мирише на пикоч. В дълбочината на душата си аз не съчувствах твърде много на Том и не виждах защо, под предлог, че ще умираме заедно, трябваше да имам повече съчувствие към него. С друг човек това можеше да бъде иначе. С Рамон Гри, например. Но между Том и Хуан се чувствах самотен. Впрочем, аз предпочитам да е така: с Рамон може би щях да се разнежа. Но в тоя миг аз бях страшно суров и исках да остана суров.

Той продължи да ломоти някак разсеяно. Наверно говореше, за да не мисли. Миришеше силно на пикоч, като старите простатици. Бях, разбира се, съгласен с него; всичко, което казваше, можех да го кажа и аз: не е естествено човек да умре. И откакто трябваше да умра, нищо вече не ми изглеждаше естествено, нито купчината въглищен прах, нито пейката, нито мръсната мутра на Педро. Само че не ми се щеше да мисля същите неща, които мислеше Том. Аз знаех добре, че в продължение на нощта, почти през пет минути, щяхме да мислим едновременно все за тия неща, да се обливаме в пот и да треперим едновременно. Погледнах го отстрани и за пръв път той ми се стори странен: носеше смъртта на лицето си. Бях наранен в своята гордост: двадесет и четири часа бях живял до Том, бях го слушал, бях му говорил и знаех, че нямахме нищо общо помежду си. А сега си приличахме като два братя близнака, само защото щяхме да пукнем заедно. Том ми хвана ръката, без да ме погледне:

— Пабло, аз се питам . . . аз се питам, наистина ли изчезва напълно човек.

Дръпнах ръката си, рекох му:

— Погледни между краката си, мръснико!

Между краката му имаше локва и капки падаха от панталоните му.

— Що е това, рече той уплашено.

— Ти плакаеш в гащите си, рекох му аз.

— Не е истина, рече той побеснял, не плакая, не усещам нищо. Белгиецът се приближи. Той попита с престорена загриженост:

— Страдате ли?

Том не отговори. Белгиецът погледна локвата без да каже нещо.

— Не зная що е това, рече Том диво, но не ме е страх. Кълна ви се, че не ме е страх!

Белгиецът не отговори. Том стана и отиде да плакае в един ъгъл. Върна се, закопчвайки панталоните си, седна пак и не продума нито дума. Белгиецът си взимаше бележки.

Ние го гледахме, гледаше го и малкият Хуан, гледахме го и тримата, защото той беше жив. Той имаше движенията на жив човек, грижите на жив човек; зъзнеше в това мазе, както биха зъзнали живите хора; притежаваше послушно и добре охранено тяло. Ние не усещяхме вече телата си — не ги усещяхме тъй, както него, във всеки случай. Искаше ми се да попипам панталоните си между краката, но не смеех; гледах белгиеца, извисен върху краката си, господар на мускулите си — и способен да мисли за утрешния ден. Ние стоим там, три безкръвни сенки; гледахме го и смучехме живота му като вампири.

Най-подир той се приближи към малкия Хуан. Поиска ли той да му попипа врата от някакво професионално съображение или се поддаде на някакъв състрадателен потик? Ако действуваше от състрадание, то беше единствения път през цялата нощ. Той помилва главата и шията на малкия Хуан. Малкият се оставяше да го милва, без да го изпуска от очи, после изведнаж му сграбчи ръката и го изгледа някак чудно. Той държеше ръката на белгиеца в двете си ръце и те съвсем не бяха приветливи, тия две сиви клещи, които стягаха тая мазна и червеникава ръка. Аз предусещах какво щеше да се случи, а и Том навярно предусещаше, но белгиецът виждаше в това само чувство, усмиваше се бащински. Миг подир това малкият поднесе едрата червена лапа към устата си и се опита да я ухапе. Белгиецът живо се отдръпна и отстъпи, препъвайки се, към стената. Една секунда той ни гледа ужасен, сигурно изведнаж разбра, че ние не бяхме хора като него. Аз се разкисках и един от пазачите скочи. Другият беше заспал, очите му широко разтворени бяха бели.

Чувствах се уморен и крайно възбуден едновременно. Не исках да мисля вече за това, което щеше да се случи призори, за смъртта. Беше безцелно, намирах само думи или пустота. Но щом се опитах да мисля за друго, виждах цевите на пушките, насочени към мене. Аз може би преживях разстрела си двадесет пъти подред; веднаж почти помислих, че е за добро: можах да задрема за минута. Влечеха ме към стената, а аз се бяхтех, молах ги за милост. Събудих се отведнаж и погледнах белгиеца: боях се да не съм викал в съня си. Но той си гледаше мустака, не беше забелязал нищо. Ако поисках, мисля, че бих могъл да поспя: будовах от четиридесет и осем часа, изтощен бях. Но не желяех да загубя и два часа живот: щяха да дойдат да ме събудят призори, щях да ги последвам, замаян от съня и щях да отида на оня свят без да мога да кажа дори едно „ох“; не исках така, не исках да умра като животно, исках да разбера. Освен това, боях се от лоши сънища. Станах, поразходих се надлъж — нашир и за да не мисля

все едно и също, взех да си спомням за миналия живот. Рояк спомени нахлуха разбъркано в съзнанието ми. Имаше добри и лоши, — така поне ги наричах преди. Имаше лица и случки. Видях пак образа на един новилеро, когото един бик беше набучил на рогата си във Валенция, образа на един от чичовците ми, тоя на Рамон Гри. Спомних си някои случки: как бях стачкувал три месеца през 1926 година, как щях да пукна от глад. Припомних си една нощ, прекарана на лейката в Гренада: не бях ял от три дни, бях разярен, не исках да мра. Тия спомени ме накараха да се усмихна. С каква алчност тичах подир щастието, подир жените, подир свободата. Какво да правя? Исках да освободя Испания, възхищавах се от Пи-и-Маргал, присъединил се бях към анархистическото движение, говорил бях на публичните събрания: взимах всичко на сериозно, като че бях безсмъртен.

В тоя миг ми се стори, че имах целия си живот пред себе си. Помислих: „Мръсна лъжа беше този живот.“ Той не струваше нищо, защото беше се свършил. Чудех се как съм можал да се разхождам, да се веселя с момичета: не бих мръднал и малкия си пръст, ако можех да си представя, че ще умирам един ден така. Животът ми стоеше пред мене приключен, затворен като чанта и при все това всичко, което имаше вътре в него, беше незавършено. За миг се опитах да го преценя. Бих желал да си кажа: хубав живот беше. Не не можеше да се преценява тоя живот, той беше само скица; цялото време бях теглил полици срещу вечността, нищо не бях разбрал. Не съжалявах за нищо: имаше сума неща, за които можех да съжалявам — вкусът на манцанината и къпането в малкия залив близо до Кадикс; но смъртта беше лишила от очарование всичко.

Неочаквано на белгиеца хрумна една чудесна мисъл.

— Приятели мои, рече ни той, аз се наемам — при условие, че военната управа се съгласи — да предадем някоя дума от вас, някой спомен на тия, които ви обичат. . .

Том промърмори:

— Нямам никого.

Аз не отговорих нищо. Том почака миг, после ме изглежда любопитно:

— Ти няма ли да кажеш нещо на Конча?

— Не.

Ненавиждах това нежно съучастие: грешката беше моя, аз бях говорил за Конча през предишната нощ, трябваше да се въздържа. От една година живеех с нея. До вчера още бих си отсякал с брадва ръката, за да я видя отново за пет минути. Затова бях говорил тогава, то беше по-силно от мене. Сега няхах вече желание да я видя, няхах какво да ѝ кажа. Не бих дори поискал да я стисна в прегръдките си: ужасявах се от тялото си, защото беше станало сиво и се обливаше в пот, — и не бях сигурен, че няма да се ужася и от нейното. Конча щеше да плаче, когато научи за смъртта ми; месеци подред тя нямаше да има охота да живее. Но при все това аз бях оня, който щеше да умре. Мислех за хубавите ѝ нежни очи. Когато ме гледаше, нещо преминаваше от нея в мене. Но мислех, че това беше се свършило: ако ме погледнеше сега, нейният поглед щеше да остане в очите ѝ и нямаше да дойде до мене. Аз бях сам.

И Том също беше сам, но не така, както мене. Той беше яхнал пейката и беше се загледал в нея с някаква усмивка, имаше очуден израз на лицето. Той протегна ръка и предпазливо докосна дървото, като че се боеше да не счупи нещо, после отдръпна бързо ръката си и потрепера. Не бих се забавлявал да докосвам пейката, ако бях Том; това беше също ирландска комедия. Но и аз намирах, че предметите имат някакъв странен вид: те бяха по-заличени, не тъй гъсти, както обикновено. Достатъчно беше да погледна пейката, лампата, купчината въглищен прах, за да почувствувам, че ще умра. Разбира се, аз не можех да мисля ясно своята смърт, но я виждах навсякъде, върху нещата, в начина, по който нещата се бяха отдръпнали и се държеха на разстояние, държани като хора, които говорят ниско при одъра на някой умиращ. Тъкмо своята смърт беше докоснал Том на пейката.

В това състояние, в което бях, ако дойдеха да ми съобщат, че мога да си отида спокойно въщи, че ми подаряват живота, това щеше да ме остави хладен: няколко часа или няколко години очакване е все едно, когато си загубил илюзията, че си вечен. Аз не държех вече на нищо, в известен смисъл бях спокоен. Но това беше едно ужасно спокойствие — поради моето тяло: моето тяло, аз виждах с очите му, чуввах с ушите му, но то нямаше вече нищо общо с мене; то се потеше и трепереше само самичко и аз не го познавах вече. Принуден бях да го докосвам и гледам, за да узная какво става с него, като че беше тяло на друг човек. От време на време аз го усещах още, усещах подхлъзвания, някакви падания, както когато си в самолет, който се устремява с носа си надолу; или пък усещах как бие сърцето ми. Но това не ме успокояваше: всичко, което идеше от тялото ми, имаше някакъв мръсен и подозрителен вид. През повечето време то мълчеше, потайваше се и аз чувствах само някаква тежест, някакво отвратително присъствие пред себе си; имах усещането, че съм превързан към някакъв огромен червей. По едно време пристипах панталоните си и усетих, че са влажни; не знаех мокри ли са от пот или ликоч, но от предпазливост отидох да пикая върху купчината въглища.

Белгиецът извади часовника си и го погледна. Той рече:

— Часът е три и половина.

Мръсникът! Направи това сигурно нарочно. Том подскочи нагоре: ние не бяхме забелязали още, че времето течеше; нощта ни окръжаваше като безформена и тъмна маса, не си спомням дори кога тя беше почнала.

Малкият Хуан се развика. Той кършеше ръце, молеше:

— Не искам да умра, не искам да умра.

Той се затече през цялото мазе с вдигнати нагоре ръце, после грохна върху един от сламениците и зарада. Том го гледаше навъсен и нямаше дори желание да го утеши. И действително не си струваше труда: малкият вдигаше повече врява от нас, но беше по-слабо засегнат; той приличаше на болен, който се бори чрез треската срещу болестта. Когато няма треска, тогава е много по-лошо.

Той плачеше: виждах ясно, че беше го жал за него си; той не мислеше за смъртта. Една секунда, само една секунда и на мен ми се прииска да поплача, да поплача от жал към себе си. Но ме обзе противоположното чувство: хвърлих поглед върху малкия, видях мършавите

му потрепващи от хълцания рамена и се почувствувах безчовечен: не можех да имам жалост, нито към другите, нито към себе си. Казах си: искам да умра прилично.

Том се изправи, застана точно под кръглия отвор и задебна деня. Аз упорствувах, исках да умра прилично и мислех само за това. Но изпод мене, откакто лекарят беше казал колко е часа, усещах как времето се точи, как то изтича капка по капка.

Беше още тъмно, когато чух гласа на Том:

— Чуваш ли?

— Да.

Хора вървяха по двора.

— Какво търсят пък тия? Но те не могат да стрелят в тъмното. След малко не чувахме вече нищо, Рекох на Том:

— Ето, съмва се.

Педро стана, като се прозяваше и дойде да духне лампата. Той рече на другаря си:

— Мръсен студ.

Мазето беше станало съвсем сиво. Ние чухме изстрели в далечината.

— Започва, рекох на Том, те правят това на pewno в задния двор.

Том поиска от лекаря да му даде една цигара. Аз не поисках; не исках нито цигари, нито алкохол. От тоя миг те не престанаха да стрелят.

— Представяш ли си? — рече Том.

Той поиска да прибави нещо, но замълча; загледа се във вратата. Вратата се отвори и един поручик влезе с четирма войника. Том изпусна цигарата си.

— Стейнбок?

Том не отговори. Посочи го Педро.

— Хуан Мирбал?

— Той е она, който е на сламеника.

— Стани! — рече поручикът.

Хуан не се помръдна. Двамата войника го хванаха под мишниците и го изправиха на крака. Но щом го пуснаха, той падна пак.

Войниците се поколебаха.

— Той не е първият, комуто прилязва, рече поручикът, вие двамата само ще го носите; там ще я уредим. — Той се обърна към Том:

— Хайде, ела!

Том излезе между двамата войника. Другите двама войника излезоха след тях с малкия, когото бяха хванали под мишниците и под коленете. Той не беше примрял; очите му бяха широко разкрити и сълзи течеха по бузите му. Когато поисках да излеза, поручикът ме спря:

— Ти Ибиета ли си?

— Да.

— Ще чакаш тук: ей сега ще дойдат да те потърсят.

Те излезоха. Белгиецът и двамата тъмничари излезоха също, аз останах сам. Не разбирах какво се беше случило, но бих предпочел да свършат с мене веднага. Чувах залпове на почти равни промежутъци; при всеки едни от тях потреперах. Чувствувах желание да вия и да си скубя косите. Но стисках зъби и напъхвах ръцете все по-дълбоко и по-дълбоко в джобовете си, защото исках да остана достоен.

След един час дойдоха да ме търсят и ме заведоха в първия етаж, в една стаичка, която миришеше на пура и чиято топлина ми се стори непоносима. Там имаше двама офицери, които пушеха седнали в кресла, с книжа върху коленете си.

— Наричаш се Ибиета?

— Да.

— Къде е Рамон Гри?

— Не зная.

Оня, който ме разпитваше, беше дребничък и дебел. Очите му изглеждаха свирепи зад очилата му. Той ми рече:

— Приблѐжи се!

Аз се приближих. Той стана и ме хвана за ръцете, като ме гледаше тъй, като че искаше да ме вкара вдън-земя. В същото време ме опипа с всичката си сила за бисепсите. Той направи това не за да ме заболи, там беше играта: искаше да ме овладее. Сметна за нужно също тъй да ми запрати право в лицето гнилото си дихание. Ние останахме за минута така, това пробуди у мене по-скоро желание да се смея. По-требно е много, за да уплашиш един човек, който отива на смърт: неговите фокуси не хващаха място. Той ме отблъсна грубо и седна пак. Каза:

— Твоя живот за неговия. Ще ти пощадим живота, ако ни кажеш къде е.

Тия двама натруфени господа с техните камшици и ботуши бяха също хора, които щяха да умрат. Малко по-късно от мене, но не много по-късно. И те прекарваха времето си да търсят имена в книгата си, преследваха другите, за да ги затварят или премахват; имаха свои възгледи върху бъдещето на Испания и други въпроси. Техните действия на дребно ми изглеждаха оскърбителни и смешни: не можех да се поставя на мястото им, струваше ми се, че са луди.

Дебелият и нисичък офицер продължаваше да ме гледа, като шибаше с камшик ботушите си. Всичките му движения бяха предумишлени и целяха да му придадат вид на силен и жесток звяр.

— Тогава, разбрано?

— Не зная къде е Гри, отвърнах аз. Мисля, че е в Мадрид.

Другият офицер небрежно повдигна бледната си ръка. Тая небрежност също беше с умисъл. Виждах всичките им жалки хитрости и бях изумен, че се намират хора да се забавляват с такива неща.

— Имате четвърт час да размислите, рече той бавно. Отведете го в пералнята, ще го доведете пак след четвърт час. Ако упорствува да не казва, ще го разстреляте веднага.

Те знаеха какво правят: бях прекарал нощта в очакване; след това ме бяха накарали да чакам още един час в мазето, докато разстрелваха Тома и Хуана, и сега ме затваряха в пералнята; сигурно бяха подготвили удара още от вечерта. Те бяха убедени, че с време нервите се изхабяваха и се надяваха да ме превземат така.

Лъжеха се горчиво. В пералнята аз седнах на едно столче, защото се чувствах много слаб и взех да размислям. Но не върху предложението им. Разбира се, аз знаех къде е Гри: той се криеше у братовчедите си, на четири километра от града. Знаех също, че не ще издам скривалището му, освен ако ме измъчваха (но те не изглеждаше да мислят за това). Всичко това беше решено веднаж за винаги, окончателно

и съвсем не ме занимаваше. Само че аз исках да разбера основанията на това свое поведение. Предпочитах да пукна, отколкото да предам Гри. Защо? — Не обичах вече Рамона Гри. Приятелството ми към него беше умряло малко преди зори, едновременно с любовта ми към Конча, едновременно с жаждата ми да живея. Без съмнение, продължавах да го уважавам; той беше твърд мъж. Но не за това приемах да умра на негово място; животът му нямаше повече стойност от моя; ничий живот нямаше стойност. Щяха да изправят един човек до стената и щяха да стрелят върху му, докато пукне: аз ли щях да бъда това или Гри, или някой друг — беше все едно. Знаех добре, че той беше по-полезен от мене за каузата на Испания, но мене не ме беше еня за Испания и анархията: нямаше смисъл вече нищо. А при това аз бях тук, можех да спася кожата си, като предам Гри и се отказвах да сторя това. Намирах тоя отказ за комичен: това беше инат. Аз мислех:

— Трябва ли човек да бъде упорит? . . — И някаква особена радост ме обзе.

Те дойдоха да ме търсят и ме поведоха при двамата офицери. Един плъх изкочи изпод краката ми и това ми се видя забавно. Обърнах се към един от фалангистите и рекох:

— Видяхте ли плъха?

Той не отговори. Беше мрачен, държеше се сериозен. А мене ми се искаше да се смея, но се въздържах, защото се боях, че ако почна няма да мога да се спра. Фалангистът имаше мустаци. Рекох му:

— Трябва да си обръснеш мустациите, глупчо.

Намирах за смешно, дето той приживе беше оставил космите да растат по цялото му лице. Той ме ритна малко неуверено и аз млъкнах.

— Е добре, рече дебелият офицер, поразмисли ли?

Гледах ги с любопитство, като насекоми от някой рядък вид. Рекох им:

— Зная къде е. Скрит е в гробищата. В някой гроб или в колибата на гробарите.

Намерението ми беше да им устроя една комедия. Исих да ги видя, как стават, как закопчват коланите си и дават заповеди с вид на заняти хора.

Те скочиха на краката си.

— Да тръгнем. Молес, иди да поискаш петнайсет души от поручик Лопец. Ако казваш истината, рече ми дебелият офицер, ще си удържа думата. Но ще им заплатиш скъпо, ако си се подиграл с нас.

Те тръгнаха сред страшна врява, а аз останах да чакам спокойно под охраната на фалангистите. Сегиз-тогиз се усмихвах, като мислех за физиономията, която те скоро щяха да имат. Чувствах се тъп и озлобен. Представях си как вдигат надгробните камъни и отварят една след друга вратите на гробниците. Представях си положението като че бях някой друг: тоя затворник, решен да стане герой, тия важни фалангисти със своите мустаци и тия хора в униформи, разтичали се между гробовете; това беше неотразимо комично.

След половин час дебелият и нисичък офицер се върна сам. Мислех, че се е върнал, за да заповяда да ме разстрелят. Другите бяха останали назерно в гробищата.

Офицерът ме изгледа. Той съвсем не изглеждаше засрамен.

— Отведете го в големия двор заедно с другите, рече той. При свършека на военните действия редовен съд ще определи участието му. Помислих, че не съм го разбрал. Попитах го:

— Ами няма ли. . . няма ли да ме застреляте?

— Не сега във всеки случай. По-късно, това не ме интересува. Аз все още не разбирах. Рекох му:

— Но защо?

Той повдигна рамене, без да отговори и войниците ме изведоха. В големия двор имаше стотина затворници, жени, деца, няколко старци. Заразхождах се около централната лека, бях замаян. На обед ни нахраниха в трапезарията. Двама или трима души ме запитаха. Сигурно ги познавах, но не им отговорих: аз не знаех вече дори къде се намирам.

Надвечер вкараха в двора десетина нови затворници. Познах Гарсиа, хлебаря. Той ми рече:

— Късметлия човек си ти! Не мислех, че ще те видя пак жив.

— Осъдиха ме на смърт, рекох — и после си промених решението. Не зная защо.

— Задържаха ме в два часа, рече Гарсиа.

— Защо?

Гарсиа не се занимаваше с политика.

— Не зная, рече той. Те задържат всички, които не мислят като тях. Той си сниши гласа:

— Заловиха Гри.

Аз захванах да треперя.

— Кога?

— Тая заран. Той сглупи. Напусна братовчедата си във вторник, защото се бяха скарали. Не липсваха хора, които биха го укрили, но той не искаше вече да дължи никому нищо. Той рече: „Бих се скрил у Ибиета, но понеже са го заловили, ще ида да се скрия в гробищата.“

— В гробищата?

— Да, там е глупостта. Разбира се, тая заран минали от там, това трябваше да се случи. Намерили го в колибата на гробарите. Той стрелял върху тях и те го свалили.

— В гробищата!

Всичко се завъртя пред мене и аз се намерих седнал на земята, смеех се толкова силно, че сълзи изкочиха на очите ми.

Превел: Атанас Далчев

ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ОТ 1878 год.

ПРОФ. ПЕТКО СТАЙНОВ

Въпросът за отношенията между Русия и България след Освобождението е бил много често разглеждан и в чужбина, и у нас. Вестници и списания са му посвещавали хиляди и хиляди статии в продължение на 68 години. Томове се написаха и то много тонове. Но трябва да подчертая още от сега, че почти всички тези тонове, които бяха писани в България и които третираха тоя въпрос, черпеха своите сведения и главно своите ресурси за написване от ония управляващи и дворцови среди у нас, за които враг № 1 беше Русия. И с оглед на това те теглеха и своите заключения. От нашите архиви се използваха главно сведения, които да zlepоставят Русия, а руските архиви оставаха непознати за нашата публика.

Тази едностранчивост в излагането на руско-българските отношения след Освобождението упражни зловредно влияние върху растящите у нас поколения в последните 20—30 години, които стигнаха дотам, че почнаха да вярват, например, че разправяните анекдоти по новата българска история в цели тонове, писани от разни публицисти, са някакво евангелие, догма, една историческа истина, когато всъщност това беше само груба русофобска публицистика.

По този начин се стига дотам, че се внуши на младите поколения, които лично нито бяха видели Освобождението, нито бяха понасяли режима на Стамболов, да твърдят, че Стамболов имал велики заслуги за строенето на съвременна България, когато в действителност, под светлината на новооткрити автентични документи, а не на разказваните анекдоти от разни яростни русофоби, става ясно, че Стамболовото грубо русофобство, като ни откъсна от сътрудничеството на Русия, погребна времето всяка възможност за осъществяване на националните ни идеали.

Едва след Европейската война, когато се отвориха германските и австрийските архиви, и главно, когато се отвориха и видеха бял свят чрез Съветите, руските архиви, можа най-после да се хвърли светлина върху истинския характер на тези отношения и да почне да се пише истинската, правдивата, новата политическа история на България.

В това отношение, най-голяма заслуга има професорът от Софийския университет, д-р Иван Панайотов, който написа няколко студии специално по руско-българските отношения. При използването на тези най-нови архиви, за пръв път у нас той, като учен-историк, а не като публицист и разказвач на анекдоти, хвърли истинска светлина върху тези политически събития и се вдигна крайчецът на завесата на поли-

тическата заблуда, която 30—40 години се ширеше у нас под покровителството на силните на деня, които от угодничество към двореца държаха да упоаяват народа с легенди за отношенията между България и Русия след Освобождението.

Наистина, време беше вече да се поставят нещата на местата им и всеки участник в новата ни история да се яви на историческата сцена в ролята, която действително е играл. Време беше да се оправят и съобразят най-после с истината и учебниците и ръководствата по най-новата история на България.

Аз няма да искам да се изгорят тези томове на заблуда и груба тенденциозност, писани в миналото не от добросъвестни учени, а от заинтересувани публицисти, нито да се слагат те под запрещение. Аз бих искал само от младите поколения да ги съпоставят по-често с автентичните документи, които сега почват да се откриват, за да се разбере веднаж завинаги колко е бил лъган и заблуждаван по отношение политиката и ролята на Русия у нас нашият читател и изобщо нашият народ, защото само така ще могат да се разберат всички глупости, които се извършиха впоследствие в нашата най-нова история срещу Русия и които ни доведоха до толкова катастрофи. Само тогава ще се разбере каква историческа отговорност за провалянето на българските идеали имат и Фердинанд, и Стамболов, инспираторите и крепителите на най-черното русофобство у нас.

Не си поставям за цел тук да направя едно историческо и хронологическо изложение на фазите, през които са минали тези отношения между България и Русия; нито възнамерявам да обяснявам сега как схващам ролята на княз Черказки, на княз Дондуков—Корсаков, на генерал Скобелев, на барон Каулбарс в спора със Стамболов, Каравелов, Славеиков, Цанков или Тодор Икономов, или, преди всичко, с княз Александър Батемберг, или с княз Фердинанд Кобургски. Не е въпрос да се изясни тук как е била изработена всъщност Конституцията, как е станал чрез русите преходът и как впоследствие самите руси възстановяват Конституцията в България, как е станало Съединението, как е станало изгонването на Батемберг и избирането на Фердинанд, въпреки волята на русите. Аз нямам претенцията да възпроизвеждам тук перипетиите, радостите, скърбите и бурите на най-новата ни политическа история. Прочее, това е и невъзможно в малкото страници, които са предоставени на автора на тази статия. Затова биха били нужни томове.

Аз избирам само три въпроса от всички тези отношения, като считам, че по тези именно въпроси у нас всичко не е било достатъчно наясно досега. Първият въпрос е: ролята на Русия в изграждането на чисто българско управление в току-що освободената територия; вторият въпрос е: ролята на Русия в очертаването на демократически характер на българската държава и третият въпрос е: ролята на Русия за запазването на България като свободна и самостоятелна държава или въпросът, така наречен, за окупацията или за присъединяването на България към Русия.

I. Ролята на Русия в изграждане на чисто българско управление. — Отношенията между България и Русия след Освобождението в 1878 г. не са само от политико-дипломатически, но и от служебно-административен характер. Не за пръв път днес, след последната война, се поставя въпрос за нас да се учим от русите. Днес

се изтъква, че от русите можем да вземем пример за организиране, например, на тежка индустрия, стимулиране на растения, за изкуствено осеменяване, за използване принципа на съревнуването, главно при държавните и едрите стопанства, и други подобни. След Освобождението в 1878 г. не беше въпрос толкова да вземем пример за нещо от русите. Пример се взема, когато вече има нещо създадено, та се касае да вземем пример, за да го усъвършенствуваме. След Освобождението у нас нямаше не само нищо уредено, но изобщо нямаше нищо.

Днес всичко ни се вижда естествено: и учреждения, и администрация, и канцеларски ред, и ни се струва, че винаги е било така. След Освобождението, обаче, се касаеше да се създава всичко от АБ и да се учи всичко от АБ. Защото ние до 1878 г. не сме имали никаква наша държавна организация, никакво наше чиновничество, никаква наша служебна иерархия, никакви цензовани или поне обучени хора за управление, та дори и за най-простите държавни служби. Ентусиазъм, опиянение от и за свобода, готовност за борба и жертви — колкото искаш. Имахме дори и за износ в Русия, както и изнесохме доста още тогава.

Но тези калпакчии и абаджии от „Чорапчи-хан“ в Цариград, тези еснафи, чираци и калфи, от градовете и подбалканските селища, тези кундурадзии и терзии знаеха да въртят иглата и да приказват за въстания, знаеха дори и да мрат за свободата. Но дори и абаджията Бенковски, водачът на първата българска република на Средногорието, сигурно не е знаел нито какво е канцелария, нито какво е канцеларски ред, защото в живота си никога не беше влизал в канцелария, а само в абаджийница и кръчма; нито какво е входящ, нито какво е изходящ номер, защото той, който организира въстанието на народа в Средногорието и одухотвори с речи и заповеди редиците на въстаниците, не се знае да е написал нито едно служебно писмо в живота си. Единственият собственоръчно подписан от него документ, за който се знае, че съществува, това е една полица за 8 турски лири, заети от неговия зет, които, впрочем, Бенковски никога не е платил. И благодарение на това, че този хъш не ги е платил, полицата се е запазила в книгата на този заемодавец, който ще да е вярвал в почтеността на шурей си, че един ден ще ги плати. Поради това именно се е запазила полицата, та се видя какъв е почеркът и се узна, че Бенковски поне е знаел да пише.

Тези буйни абаджии, кундурадзии, терзии и калпакчии трябваше веднага след Освобождението да напълнят канцелариите на новата българска държава по цялата нейна иерархия и трябваше не само пример, да гледат и да действуват, а най-редовни „лекции“ да слушат или по-скоро да правят едно чиракуване или, както се казва сега, едно стажуване, при русите, за да се научат на този „канцеларски ред“, както се казваше тогава, който сега се знае и от разсилните, а тогава от тези бъдещи управници не се знаеше дори какво е „разсилен“. Русите се заловиха да ги научат и на „канцеларски ред“, и на „входящ и изходящ номер“, и на доклад, и на служебно писмо, и на титулуване, и на чинопочитание. И само това ли? Да ги научат и на управление на държавна и на местна администрация, на горско, „лесное“, и държавно „казначейско“ управление, и на благоустройство, и на углавни, и на граждански, и на административни съдилища, и на кое ли не! Те,

русите, значи, устройоха управлението, те научиха тези чираци и калфи да управляват държавата.

Русите не искаха да запазят висшите ръководящи длъжности за свои чиновници, като поставят българите само на подчинените, на разсилнически и стражарски места. Напротив, още от първия ден те потърсиха всички по-будни и по-грамотни българи и с навлизането си в България ги привлякоха на служба във всички ведомства, във всички канцеларии и във всички иерархии. За тази цел, руското гражданско управление в България още при княз Черказки е привлякло при всеки началник русин по един помощник българин, за да се учи на управление и ръководене. Така израстнаха като помощник-губернатори и Греков, и Каравелов, и Славейков, и Стамболов; така при русите те се научиха какво е държавно управление. Русите бяха техните първи учители. И щом като видяха, че тези млади хора „поемат“ — а те много лесно „поеха“ — те ги пуснаха и самостоятелно да управляват България.

Така, с помощта на русите, се създаде чисто българска административна машина, чисто български управнически кадър, който изгради в последствие днешна България.

II. — Ролята на Русия в очертаване демократическия характер на българската държава. — Този въпрос би могъл днес, с оглед на разисквания сега въпрос за демократическия характер на българското управление, да представлява предмет на особено любопитство, защото и тогава, както и сега, спорът се е водил между Русия и Англия.

След Освобождението, в княжество България бе въведена една много либерална и демократическа конституция. Може би най-демократическата конституция от конституциите на всички държави в Европа е Търновската конституция. В Източна Румелия, южно от Балкана, така нареченият Органически устав, който до Съединението в 1885 г. играеше ролята на конституция за тази автономна провинция, беше не по-малко демократичен и либерален. Цялата организация на държавата, и особено на администрацията и на самоуправлението, дишаше из основа демократически дух. Тези текстове и тези учреждения, които установяваха у нас това положение, не бяха наследени от турската държава, от турското управление, а се изработиха именно след Освобождението под влияние и при най-оживени спорове и намесване на Великите сили и преди всичко на най-заинтересуваните от тях в случая — Русия и Англия.

Естествено би било за всеки читател да отсече и заключи веднага, че парламентарна и свободолюбива Англия ще да е настоявала за прокарване на демократическото и народовластническото начало в управлението на България, а автократическа, царска Русия ще да е насърчавала ограничаване свободите на народа и засилването властта на централните органи. Обаче, за България е станало в онова време — това да не очудва никого — тъкмо обратното: представителите, и то дори князе, графове и генерали, на руския самодържец в България са се борили най-горещо за изграждането на една истинска демократическа България, за най-пълно самоуправление на народа, за равни права на гласуване за всички, за премахване на имуществените цензове при гласуване и при назначаване на служби, за изборност на чиновниците, та дори и на съдиите, против назначаването на народните представители, за сво-

боден парламент, чрез който народът да решава всичко, за преко допитване до народа за всичко.

Всичко туй го искаха и наложиха у нас русите, а се противопоставиха най-енергично представителите на други държави, които имаха в себе си демократично и парламентарно управление. Това е историческата истина, най-очебиющи документи за която се намират в английската Синя книга.

Като чете човек сега речите и писанията на руския полковник Шепельов и на дипломата княз Церетелев в Пловдивската европейска конференция срещу предложенията на другите държави за ограничения; като чете човек докладите на княз Черказки, на княз Дондуков—Корсаков или на съветника Лукиянов по изработването на конституцията, остава очуден от свободолюбието и демократичността, проявени от тях и неволно се пита, как е било възможно тези служители на авторитарния царизъм да държат отсам Дунава такива революционни тиради за свобода и демокрация, за каквито отатък Дунава, в техните губернии, ако не биха ги обесили, сигурно биха ги пратили в Сибир.

За онзи, който е следил отблизо работите в освободена България и ролята на русите в изграждането на новата българска държава, това не е никаква случайност, никаква фантазия на разпуснати чиновници или проява на някаква особена мистика под влиянието на Царя-Освободител Александър II, който минаваше за император-мистик, но това беше една добре обмислена дипломатическа стратегия на русите, една стратегия, която за щастие беше в полза на българския народ, на демократическото изграждане на българската държава. А това е най-важното за нас.

На 29 май 1879 г., на един съвет в присъствието на Императора Александър II в самия Петербург, княз Черказки е заключил във връзка със своите проекти за изграждане на гражданското управление в освободена България: „Желая да устроя силна администрация. . . и да предоставя на народната маса възможност да си тъкми своите обществени и частни работи, като всичко допускам да се предостави на самия български народ“.

Александър II заявил тогава: „Я именно того желаю“. Така и станало.

Тази борба „за“ или „против“ демократизиране на управлението в България се очертава най-добре в разискванията в европейската комисия в Пловдив по изработване устройството на Източна Румелия. Победителите на зелената маса в Берлин, на Берлинския конгрес, искаха да се изработи за установената по Берлинския договор автономна провинция Източна Румелия един органически устав, който да осуети славянизирването и българизирването на тази провинция, която тези държави считаха за турско-гръцка по население и да се запази, колкото се може повече, намесата на върховната централна власт за тази провинция — властта на султана.

Русия заставаше на другото, на тъкмо обратното становище. Тя искаше чрез изработване на Органическия устав така да се нареди управлението на тая провинция, че да се откъсне, колкото се може повече, от султана, като се издигне авторитетът на народа и на избраните от него органи. Чрез народа русите искаха да изместят султана и да утвърдят българщината.

За да постигнат този резултат и да подчертаят значението на българите в тази автономна провинция, руските представители в европейската комисия в Пловдив, по подобие на своите колеги руси — държавни сановници, които в северната част на малкото княжество изработваха конституцията, поддържаха идеите на краен демократизъм: всичко да си избира сам народът чрез равно гласуване, никакви привилегии, никакви ограничения, пълна свобода, във всичко трябва да се слуша само волята на болшинството.

Представителите на другите — западните — държави искаха, напротив, ограничена демокрация, а всъщност една антидемократическа централизация начело със султана. Те нямат доверие в народа и не искат изборност — нямат доверие дори в християнина генерал-губернатор, та искат едва ли не всички чиновници в тази автономна област да се назначават от султана. Английският представител Дръмон Уолф иска дори депутатите да не се избират, а да се назначават от султана измежду просветените, почтени и имотни люде. А те са гърците и турците в Източна Румелия, защото по онова време българите са били само орачи и копачи, без собствена земя и еснафи. Дръмон Уолф издига глас против едно събрание, съставено само от народни избраници. Каква ирония, какъв парадокс, особено когато представителите на царя-самодържец, един княз и един полковник, почват да оборват доводите на представителите на парламентарна Англия! Представителите на другите държави, които са били информирвани главно от гърци и турци, тогава проникнали само в някои големи градове, които градове на времето имаха до известна степен турско-гръцки облик, бяха се увлекли да повярват, че това облик е общ за цялата провинция. Русите, напротив, бяха предварително проучили най-старателно всички краища на страната относно населението и бяха схванали много добре, че масата е българска, а само фасадата е смесена.

Ето защо автократическа Русия преднамерено се облегна на принципа на демокрацията, за да обезпечи българския и славянски характер, чрез изборите, на провинцията.

По българските работи, значи, руският самодържец заложи на картата на народа, а представителите на разни парламентарни и демократически държави в Европа зложиха на картата на автократа-султан. Спечели в демократическото състезание, поне в онзи момент, картата на народа.

Ако търсехме да установим съществуването на някакво правило за еднаквост на режимите, може би трябваше да очакваме, щото Русия да иска да наложи своя собствен политически режим на освободената от нея България и да я направи по свое подобие, с един автократически режим. Но такова правило няма, защото добрата външна политика нито тогава, нито днес се обуславя от съображения за вътрешно-партийна идеология. Тя се обуславя само от най-реалистичните разбирания за интересите на държавата. За това имаме и днес доказателства.

III. Ролята на Русия за създаване близки, приятелски самостоятелни държави. — Това е прочутият въпрос, много дебатиран в миналото: търсила ли е, желала ли е Русия да окупира и присъедини България и да я обърне в една своя губерния. Това е известното подмятане за „Задунайская губерния“. По този въпрос в на-

щата историческа литература и публицистика има много преувеличения, измислици и изопачавания. Цели томове бяха написани, за да внедрят в съзнанието на поколенията тази легенда за окупация и анексия на България от Русия. А ето вече цял век откак толкова държави са били освободени от Русия, и България вече 68 години откак е освободена, и нито една балканска или славянска държава не е била анексирана или глътната от този колос, макар че в отношенията си тези държави да са минали през най-страшни фази.

За да се разбере, защо това не е станало и не става и сега, трябва да се направи един кратък очерк на руската политика.

Една сто и доди двеста милионна държава не можеше да живее откъсната от всички използвани през цялата година морски пътища. Не можеха сто и двеста милиона души да бъдат възпрепятствувани да не дишат свободно на море. Наистина, когато всички държави и всички народи в Европа не бяха още формирани и обособени като окончателни политически или етнически единици, многомилионните, оформени вече, големи държави, използваха това положение на нещата и на населението, за да закръглят своята територия и главно да се опрат на естествени граници, на морета и на свободни морски пътища. Не е ли това историята на самата Англия от Елисавета и Кромвел, та дори до Виктория? Не е ли това смисълът на борбите ѝ за Шотландия и за Ирландия, та и на борбата ѝ срещу Испания? Не е ли това историята и на Франция при Людовик XIV и, преди него, при Ришельо и дори при Наполеона. Борбата за Прованс и Бретань, борбата за Калé и Дюнкерк, борбата за Савоя, гдето държавата да се опре на Алпите?

Не е ли това историята на Прусия с присъединяването и на Шлезвиг-Холщайн, на цяла Померания и на Фризия, и борбите с Ханзата, която владееше моретата, и не е ли това смисълът на раздялата на Полша?

Това е и историята на Русия — от Петра I до Екатерина II, Александра I и Николая I — Русия, стомилионна Русия трябваше да се опре на три морета, за да се изгради като империя, като велика сила, подобна на другите велики сили в Европа. И тя се опря на Северното море, на Балтийското море и на Черното море, чрез които влезе в съприкосновение със света. — Да не говорим за Далечния изток и Тихия океан.

Със завземане устията на големите руски реки — Дон, Днепър, Днестър, а също и на Дунав, Русия доби вече мечтаното закръгляване. Както за Англия, Франция и Прусия, така и за Русия, това закръгляване и териториално оформяване стана наистина чрез завладяване на земи. Дали това бяха чужди земи за Англия, за Франция, за Прусия, за Русия? Ако това би станало днес, с посягане върху оформени модерни държави, каквито са всички днешни европейски държави, би могло наистина да се каже, че оформяването на тия велики сили е станало чрез заграбване на чужди земи и чрез поробване на чужди населения. Обаче, като се има предвид епохата, когато оформяването на тия велики сили се е извършвало и населението, до които се е отнасяло, не бихме могли с днешния аршин за държавен суверенитет и обособени държавноспособни националности да мерим и да издадем безапелационна присъда срещу тия четири велики сили.

По този начин Русия стигна до Черно море и създаде един руски черноморски бряг, върху който от устието на Дунава до планините на Карс се облегна с всичката си тежест 150—180 милионната империя.

След Френската революция и главно след революцията в 1848 г., когато се започна осъзнаването и обособяването на държавнотворните и държавноспособните националности и националните държави в Европа, някои от така обособените вече велики сили счетоха, обаче, че трябва да променят своя начин на действие в стремежа за своето заздравяване и утвърдяване. Тук трябва главно за Англия и Русия да отбележим новият път, по който потърсиха това заздравяване и това свое утвърждаване като велики сили. Те бяха се вече окръглили териториално; земи имаха, колкото им трябваша. Те бяха стигнали териториално необходимите морета и морски пътища и здраво бяха облегнати на тях. Какво им трябваше сега за напред, за да се доутвърдят като велики сили и да обезпечат своята сигурност в Европа? Нови земи? Нови завоевания и анексии на чужди земи? Нови поробвания на национално вече оформени народи? Не, — така мислеше поне Англия, така мислеше поне Русия, които на двата края на Европа, по две различни насоки, даваха тон на така наречения тогава „европейски концерт.“

Така не мислеше, обаче, Прусия, която и когато се превърна в германска империя и когато стана III национал-социалистически райх — винаги е оставала основно привързана към стремежа да се утвърди като велика сила чрез анексии, чрез завладяване на чужди земи. Този свой стремеж тя прикриваше чрез теорията за низшите раси, като славяните и другите, които обявяваше за безисторически племена, за народи без история (*Geschichtslose Völker*), които не заслужават тепърва да им се създава държава и история; в името на това германците взеха Шлезвиг-Холщайн от Дания, Познан и Померания от Полша, Мемел от балтийските държави, Хелголанд и други острови от фризите, а чрез Австро-Унгария — своя имперски сателит, тя завзе Далмация, Босна и Херцеговина, Истрия от славяните; тя завзе и всички балтийски държави — Литва, Летония, Естония — и това биде сторено дори в по-ново време.

Прусия, респ. Германия, прикриваше своята завоевателност в по-ново време и чрез другата подобна теория: за жизненото пространство, с която оправдаваше и до последния ден заграбването и анексирането на цяла Чехия, на цяла Полша, на цяла Белгия, та дори и на Украйна — за да не кажем и на цяла Русия.

При едно такова положение целият изглед на европейската политика вземаше все повече един двоен облик: в средата се издигаше един колос, който утвърдяваше и своята сила и своята сигурност само върху завоюването и анексията, а от двете му страни се оформиха други, не по-малко могъщи колоси — Англия и Русия, — които бяха изоставили вече принципа на завоюването и търсеха своето утвърждение и своята сигурност в печелене на приятелства, в създаване, подържане и укрепване около своите граници на приятелски държави, на верни сътрудници на политическа почва. Англия подкрепяше — и то не отсега, а от десетилетия и дори от столетия и Португалия, и Белгия, и Холандия, та дори до скандинавските държави. Англия и днес и вчера е една страна, която има стари и верни приятели.

За Русия всъщност тази политика не беше нещо ново. Тя води своето начало в покровителството на славянските и християнските населения, които живееха под робство в границите на Австро-унгарската и главно на Турската империя. Териториалното разширение на Русия, за да се закръгли до естествените граници и се облекне на три морета, се извърши през XVIII-ия век главно. То, обаче, никъде не стана за сметка на славянските и покровителствуваните християнски населения. Когато Русия се нагърби изцяло да покровителствува тези славянски и християнски населения — а то стана при Екатерина II — нейната територия беше в тази посока поне вече почти закръглена и трите морета бяха вече достигнати: Северно, Балтийско и Черно. Заедно с това се очерта, още във втората половина от царуването на Екатерина II, новата политика, която замени в тази посока политиката на завоювания и на анексии. Още тогава в претенцията за покровителствуване на християнските и славянски населения се очерта новото тежнение, да се печелят приятелски, наблизо разположени народи, като се подпомагат в освобождаването и утвърждаването им като самостоятелни държави. Това беше смисъла на борбата на Екатерина II за създаване автономия на Влашко и Молдавско. Кючук-Кайнарджиският мир бележи един етап в това отношение. Освобождаването на Сърбия от Русия се дължи на същото тежнение. Русия печелеше и укрепваше десетилетия наред едва укрепналото васално младо сръбско княжество, за да израстне то като верен нейн приятел и славянски по-малък брат.

И когато през 1876 г., след една несполучлива за Сърбия война, турските войски настъпиха в пределите на сръбското княжество и се насочиха към Белград, за да турят край на съществуването на тази размирна славянска държава, Русия с особен ултиматум наложи спирането на това напредване на турците, а впоследствие чрез победата си над Турция в Руско-турската война в 1878 г. обезпечи и пълната независимост на Сърбия.

За свободата на Гърция наистина се би Байрон и проляха и сълзи и кръв англичани. Но подготовката на всички тия „завери“ и подпомагане изграждането на независимостта на новата гръцка държава ставаше до голяма степен при военните походи, които Русия през 18 и 19 век предприемаше към Цариград и проля кръвта на хиляди и хиляди свои синове.

Чрез създаването на една независима Ромъния, независима Сърбия, независима Черна гора, независима Гърция, а впоследствие и независима България, Русия търсеше да осъществи тая именно своя политика, която замести политиката на завоювания, да създава и укрепва държави-приятели около своите граници и така най-здраво да изгради мира около себе си и да обезпечи своето мирно развитие.

Русия не еднократно опита тази политика и към Турция. На няколко пъти руското правителство поиска да спечели и Турция, защото Турция беше разположена най-близо до нейните граници. Тя искаше да направи и Турция една приятелска държава. Още в 1770 г. Русия чрез генерал Орлов подкрепи Турция срещу англо-френските морски сили, които се бяха насочили да завземат Цариград. Тогава Орлов дори арестува английския адмирал. По-късно, в 1850 г., през XIX-ия век, Русия отново и то много чувствително подкрепи Турция в борбата, която на-

сърчаните от западните сили египетски войски водеха със заплашителен успех срещу султана. Тогава се стигна до руско-турския договор от Юнкяр-Скелеси. С този договор Русия нито търсеше, нито доби земи, а само приятелство. Това приятелство се изрази в едно руско-турско сътрудничество за съвместно опазване на Протоците, които, бидейки ос за Турция, са същевременно врата за Русия.

Съперниците на Русия, обаче, наскоро минираха тази много интересна руско-турска идилия, която, ако би продължила, би могла да има много интересно въздействие върху развоя на целия Източен въпрос.

Ако е за нов опит пак на Русия, и тоя път на Съветска Русия, на Съветския съюз, да помогне на Турция да се спаси и издигне като независима приятелска държава, нека само да не се забравя да споменем за най-решителното съдействие, което Съветският съюз даде на изнемогащата и битата след Европейската война нова турска държава, която я подпомогна, за да бие гърците на Сакария, да се отърве от всички видове нашественици, които се бяха приготвили вече да ѝ делят кожата. Това Русия направи не за да вземе земи от Турция, а за да изгради на съвсем нови основи едно ново и много ценно за Средния изток приятелство. Съветският съюз за това приятелство, при онова положение, дори даде земи, а не взе. Но не бе разбран нито тогава, нито по-късно.

Така че още традиционната политика от XVIII-ия век, да покровителствува християнските страждущи народи, очертаваше новата политика на Русия. Русия ги покровителствуваше не с намерение да ги присъедини и покори, а с оглед да ги спечели един ден като верни приятели и сътрудници, като останат самостоятелни държави. Да покровителствува, да освобождава, да носи помощ на малките народи — това е чертата, която много дебело се показва в новата руска история и с която руският народ и руската интелигенция бяха напълно свикнали.

Руският народ като че ли беше обладан от някакво месианство, от което не се е освободил, може да се каже, и до днес. И някои някога виждаха в тази проява някакъв необуздан руски религиозен фанатизъм. Други някои виждат в най-новите му прояви някаква източна мистика. Всъщност това бе и остава само проява на една може би не от всички в Русия ясно съзнавана, не от всички дълбоко чувствувана народна политика, да се печелят приятелствата на близките народи и да се укрепват близките приятелски държави. Вчера това ставаше чрез жертвите на православно войнство, а днес — чрез Червената армия. Това е един вековен месианизъм на русите, това е едно средство за по-лесно сближение и общение с приятели, без да се стига до покоряване, завоювания и анексии. Приятелството е по-полезно и по-силно за Русия, отколкото покоряването. То не отваря нови рани, а цери стари рани.

IV. Ролята на Русия за изграждане мощна, самостоятелна, но приятелска България. — По отношение на България Русия винаги е следвала само тази политика: да освободи, да изгради, да създаде и укрепи една здрава, силна и самостоятелна славянска държава, но да е приятелски разположена спрямо Русия и само тогава ще се ползува и от нейната защита и от нейната подкрепа. Затова Русия насърчаваше българското национално възраждане, затова, чрез правото да покровителствува християнските народи в Турция, през целия XIX век не пропусна случай да не защити и подпомогне това на-

селение, затова насърчи църковното му освобождение, затова прие у себе си толкова младежи българи да ги обучава и възпитава, затова, най-после, насочи и своите войски и извоюва с големи жертви освобождението на този малък славянски народ и затова тъй енергично подпомогна срещу цяла останала Европа изграждането на една самостоятелна и то демократическа българска държава, която да се откъсне от наместа и от попечителството на султана.

Русия видя, че не е по силите ѝ да изгради една Сан-Стефанска България. Тя се явяваше като опасна и неосъществима идея за момента и затова възприе, в това отношение, една по-реалистична и по-възможна политика, да се създаде, първо, една здрава народно-хомогенна славянска България, в по-приемливи за Европа в момента граници и да я утвърди здраво поне в тези граници, въпреки всички и въпреки всичко, и въпреки самата България, която чрез своите управници често вършеше и глупости, и лудости, и дори престъпления спрямо своята освободителка и покровителка. Русия никога не изостави тази България и тя се запази именно, защото Русия никога не излезе срещу нея с намерение действително да я затрие.

Русия държеше за България не само защото можеше да бъде важна приятелски разположена държава на още по-важно място, близо до вратите на Русия, Протоците. Русия държеше за България не само за това, защото страданията на този народ, страданията на нашите християнски братя на Балканите, както ги наричаха, бяха откликнали дълбоко в душата на целия руски народ, който няколко пъти пролива кръвта на своите войници по българските бойни поля, а и защото беше се породило и едно кръвно роднинство между нас и тях. Русия държеше за България и затуй, че тя беше и по език, и по история, и по вяра най-близкият до нея славянски народ. Това е истината. Русия винаги е вярвала и често, за нещастие, скъпо е заплащала тази своя вяра, че най-добър приятел може да ѝ бъде освобожденият от нея славянин. Русия вярваше, че освобождената от нея България ще запази завинаги своето най-пълно приятелство към своя освободител, и заради това от първия ден след навлизането на нейните войски през Дунава се отдаде всецяло да подпомага новоосвобождената страна, за да направи мощен своя млад приятел.

Обаче, какво ни показва историята? Народът, южно от Дунава, наистина никога не забрави Освобождението и признателността му се предаваше от поколение на поколение, обаче, по върховете скоро се яви колебание. Всред някои от управниците на новосъздадената държава се очертах враждебности спрямо Русия или спрямо някои нейни органи.

У нас русофобството се яви сравнително късно, след смъртта на Царя-Освободител Александър II. То е било винаги всъщност явление само на повърхността и е обхващало само някои единици от управляващата интелигенция и кресливата тяхна службогонска клиентела, но то никога не е било народна проява, дори и в най-тежките моменти на русофобския режим на Стамболов.

Създаването на русофобството в някои единици на управляващата интелигенция се дължи на няколко причини. На първо място — на една безскрупулна, ловка и добре организирана във всяко отношение пропаганда и маневра предимно от представители на западните дър-

жави, и преди всичко от тези на Австро-Унгария. Те не пожалиха нито средства, нито усилия, за да компрометират руското влияние в България, което застрашаваше цялата тяхна източна политика.

Ето какво пише проф. Иван Панайотов по този повод: „Английската Синя книга ни дава достатъчно указания, от които се вижда, как българските държавници са били в непосредствен контакт с представителите на великите сили в София и като общо правило са получавали насърчение да действуват против Русия.“

На второ място, това русофобство се дължи на неподготовеността, на късогледството, на наивността, на лековерието на младата и буйна българска интелигенция, която лесно и ловко биде подлъгана от чуждите агенти. Подлъгана беше, че Русия готви да замести тази интелигенция, изцяло в управлението с докарването на руски офицери и руски чиновници. И тази интелигенция се опълчи срещу Русия, за да брани своите служби, като твърдеше, че брани България от руска окупация.

На трето място, русофобството в тези среди се дължи и на много лошия подбор, който цар Александър III беше направил на хората, които бе изпратил като доверени лица в България да действуват от името на Русия. Това последно обстоятелство не е от най-маловажните и аз ще се спря на него.

Политиката на Русия спрямо България в онова време носеше до голяма степен личния отпечатък на самия цар Александър III. И това беше най-голямото нещастие в руско-българските отношения след Освобождението. Тази политика се развиваше и в германски дух и беше пропита със същата грубост и безтактност, които отличават и германската политика. Тази политика имаше за главни проводници един погерманчен аристократ в Русия и един от балтийските барони — най-влиятелната, най-бюрократичната и най-реакционната среда в царска Русия. Тя беше чужда на всяка връзка с народа, та бил той руски или български. Тези хора, пратени по царски каприз или по царска милост у нас, за да правят кариера или благосъстояние никога не съумеа, нито пък бяха в състояние да съумеят, да разберат както своята роля тук, така и този народ, всред който бяха пратени да работят.

Всички тези бюрократи, генерали и реакционери, царски креатури, считаха, че бяха проводени тук не да сътрудничат и издигат освобождения български народ, който се опиваше от свободата, а да го притискат и дресират по образец, какъвто употребяваха в царска Русия спрямо руския народ. Те бързо огорчиха една част от младата и много чувствителна и буйна българска интелигенция. Тези нови необучени още в изкуството да управляват и да правят политически компромиси хора изпаднаха в конфликти и омрази, преди всичко, на лична почва. Тези конфликти и омрази на лична почва впоследствие се оформяваха и в политически конфликти. Княз Александър Батемберг — млад, буен, неопитен и мнителен, лесно се подаде на всички тези игри.

Така че не е самото присъствие на руските пратеници и органи в България, което плашеше българите, а това са личните недостатъци, неподходящите лица и още по-неподходящите похвати и криво изтълкуваните от тях инструкции, които създаваха раздразнения и конфликти.

Докато беше жив либералният и човечен Александър II, в България се изпращаха най-пригодни за такава една политика хора: с ли-

берален дух, с подготовка за тези въпроси, с такт, нужен за тези народи. Техните имена и досега с почит и любов, и добри спомени се споменават от всички и са се запазили не само по наименованията на улиците в София и провинцията, но и в сърцето и съзнанието на всички любознателни българи: Черказки, Дондуков—Корсаков, Лукиянов, Паренсов, Скобелев, Шепелъв, Церетелев. Обаче, не само никоя улица не носи името, но и в сърцето на никой българин не е останал добър спомен за името на Ернрот, Хитрово, Ремлинген, Каулбарс и други балтийски и немски барони и генерали, които Александър III праща в България, за да я турят в ред.

Осведомяван само от тези хора, Александър III остави с очебиешно неразположение и несъобразителност да се развиват и раздухват така създаваните конфликти. А голяма част и от самите български управници, неопитни, нервни, самонадеяни като всички новаци чиновници и млади хора, при пълна липса на такт, дразнеха както с постъпките си, така и с приказките и ругатните си руските представители и руските управници и дори самия император. А с това те още повече допринесоха за влошаване отношенията с Русия и за създаване впечатление в императорските кръгове, че България е изпаднала в русофобство и взема страната на неприятелите на Русия.

Озлобени и неразбрани, някои млади български управници постепенно, наистина, се оставиха да бъдат обхванати от чувство на злоба, лична и необузdana, станаха лесно плячка на заинтересувани чужди среди, които не закъснеха да ги използват срещу Русия и нейната политика на Балкана за търсене приятели. Тогава, под чуждо внушение, се разпали подозрението и подозрителността у тия млади и буйни либерали, току-що освободени от едно иго, че Русия всъщност им готви ново иго, че тя иска да заграби и покори България, че я тъкми за „Задунайская губерния“! Измисляха се „документи“ от чуждата пропаганда, приписваха се от тая ловка и безскрупулна чужда пропаганда изявления на най-обичани руски имена за да се помрачи тяхното име; подбудиха се агитации срещу представителите на Русия — увлече се в това отношение и самият княз Александър Батемберг и една част от интелигенцията. Само народът остана със здрав инстинкт и своята неотменима от нищо признателност към Освободителката; но този народ беше по селата, по махалите, по горите, по полята и работилниците — той не се виждаше много — виждаше се само кресливата утайка от службогонци и политиканстващи по градовете и в столицата.

Някои руски генерали, пратеници на Александър III в България, имаха безтактността да излезат на улицата, да влезат в спорове по села и градове с разни необуздени партизани и да се намесват преко в партийния живот на България. С това те урониха престижа на Русия в страната, озлобиха местните партийни величия и предизвикаха подигравки в чужбина. Спомените за прекалеността на един Каулбарс в България доста попречиха на Русия. Каулбарс се оказа един необуздан, ексцентричен и нетактичен генерал-пратеник, който, опрян на царското благоволение, внесе в отношенията с едно неспокойно, младо, неопитно българско славянско управление суровата и властническа надменност на реакционните балтийски барони, а не любвеобилното и покровителстващо сърце на славянски приятел. Даже, когато той казва истината в своя цирку-

ляр от 17 септември 1887 г. до руските консули в България да съобщат на населението, че Русия никога не е мислила да поробва България а, напротив, желае развитието на тази страна, казва го грубо, властнически, придружава го с закани, дребнавости и раздразнения, като дава повод на противниците на Русия в България да замъглят смисъла на това безспорно верно руско твърдение, че Русия не мисли да окупира България.

В последствие дошлата немска династия у нас, доведена [и подкрепена от неприятелите на Русия, се залови с всички сили да обработва и насърчава систематически това така случайно създадено русофобство и да служи за инструмент, най-пригоден, най-активен и най-заинтересуван, на всички интриги и измислици срещу Русия у нас. Всичко това сложи един особен печат на отношенията между новоосвободената българска държава и Русия — печат на недоверие, който докрай, докато остана у нас тази династия, никога не изчезна съвършено от официалните отношения между двете страни, а главно между руския император и българския княз, в последствие цар.

Когато се касаеше да се уязви Русия, най-често се експлоатираше от хитрите чужди интриганти, неприятели на руското влияние в България, и от лековерните буйни и необуздани техни жертви и оръдия от някои управляващи среди в България твърдението, свързано със злополучната мисия на Каулбарс, че Русия се готви да окупира и присъедини България, като с това тури край на нейното самостоятелно съществуване като държава. Това беше повтаряният припев на „Задунайская губерния“, на завземането на Варна и Бургас от русите, и пр.

Наистина, не липсваха отделни гласове и в Русия от онова време, които споменаваха за изпращането на императорски комисар в България, за руски генерали, които да поемат управлението на тая страна и дори за окупацията ѝ. Но при преценката на значението на тези отделни гласове нека не се забравят обтегнатите до скъсване, а дори и скъсаните отношения между управниците на двете държави. При предизвикателното поведение и още по-предизвикателния и ругателен език на, освободените от русите, млади управници, които благодарение на русите се бяха настанили начело на държавната трапеза, обяснимо беше, че непоправимият реакционер, недосялемият фелдфебел Александър III не ще да отговори с нужните увещания и сантиментални симфонии за успокояване, а ще надуе своя тромбон — защото известно е, че за развлечение този император не е намерил по-любим и по-деликатен инструмент да надува, от един . . . тромбон — и ще отговори със същия жаргон като нашите мускетари и ще прати хора подобни нему, за да „турят в ред“ тези българи, които го ругаят.

Целите на руската политика, обаче, към нашите земи не трябва да се определят само от избухванията и прекаленостите на реакционерите и на самия император, създадени в увлечението на раздразнението, при обтегнатите и разкъсани отношения, а главно от трудолюбивите постижения на десетките труженици на руската дипломация, администрация и войска, на руската общественост, които труженици търпеливо, ревностно, спокойно, задълбочено, десетки години наред работеха за създаването на една народна българска църква, на българско просвещение, на български революционен дух, а впоследствие, след Освобождението — на

българска войска, на българска администрация, на българско стопанство; трябва да се оценяват усилията на руската държава, изобщо, за създаване обширни граници за българското племе, за създаване условия за самостоятелно развитие и за преуспяване на това племе, за неговата независимост, за отстраняване всички възможности за възвръщане на турците, които други държави в Европа тъй често използваха като инструмент срещу славянството и Русия.

Противниците на Русия, обаче, никога не се умориха да разпространяват тази инсинуация за руска окупация. В упомоменото си спрямо Русия те отидоха до там, че за да накарат народа да повярва, прибегнаха до една върховна интрига, която граничеше и с предателство към интересите на България. Стамболов, главният изразител на русофобството в България, сам уязви Русия. Той поиска с телеграма от 25 март 1886 г. от Турция, като суверенен господар на България, да пази страната ни от руска окупация и от всякаква чужда намеса. Националист, борец срещу Турция, Стамболов си спомни в яда си срещу Русия неочаквано, че ние сме били васал на Турция и отправи към нея молба за помощ — срещу кого? — срещу освободителката Русия!

Какво падение! Турците, разбира се, сияеха пред това наше падение и ни увериха чрез Кямил паша, че няма да допуснат застрашаване на България. Да, Турция, господарят, сюзеренът, заяви, че обезпечава васала си! Стамболов също сияеше, че е уязвил Русия.

При подобни прекалености чудно ли е, че и в Русия се намираха хора, които, ако не в действията си, то поне в приказките си се подаваха на закани и безтактности?

Трайното, основното в руската политика, обаче, остава онова, което нееднократно се съдържаше и се повтаряше във всички сериозни, обмислени дипломатически документи. — „Ние не ще се възползуваме насила да поставим княжеството под наша опека. Подобен начин на действие е несъвместим с нашата традиционна политика в отношенията ни със славянския Изток“ — казва се в едно официално съобщение от 11 ноември 1888 г., издадено в Петербург.

Моето заключение е, че традиционната политика на Русия не се състои в окупирането и анексирането на съседни държави, а в непоколебимата увереност, че най-здравата гаранция за спокойствието на Русия е печеленето на здрави приятелства и твърда верност от страна на тези държави. Русия винаги се е показвала готова да ги подкрепи и насърчи в тяхната самостоятелност и в тяхното процъфтяване.

В замаяна на това Русия не им изисква никакви жертви, а само една верност. В тази област на политиката „верност“ означава не задължение за изолиране и откъсване на тези приятелски държави от всички други държави на Европа, не формирането на никакви ~~нападателни~~ блокове срещу други държави в Европа, за които напоследък тъй много се говори. Верността в случая не е едно агресивно, а е едно само дефанзивно понятие. Верност за Русия значи, преди всичко, щото съседната приятелска държава със своето трайно и окончателно поведение да създаде твърдото убеждение у всички, че няма да послужи за терен на агресия срещу Русия, че няма да стане инструмент на противоруски домогвания.

Тази система е само система на гаранция срещу агресията, система на гаранции за мир. Връзката с такава държава най-често не е и някакъв писан документ, а още по-малко някакъв писан договор за верно или тайно обвързване. Касае се, всъщност, за явно, естествено сътрудничество на близки, в случая главно на славянски, държави в услуга на мира. — „Чувството за славянско общуване струва повече от всеки писмен договор“ — казваше напоследък Сталин. И той беше прав, като имаше предвид именно новото славянство.

В това отношение нова България сега, след като обнови из основа своята държавна структура и отстрани всички агенти и елементи, които в миналото, по чужди внушения, тикаха страната в чужди на народа и на българските интереси пътища и я доведоха до катастрофи, тази нова България, опряна на здравия инстинкт и верното чувство на своя народ, не може да не вземе поука от миналия опит с Русия. Русия я освободи, за да създаде от нея независима, но приятелска държава. Дълг на нейните управници в бъдещето е, да я задържат завинаги такава. И аз съм убеден, че те ще я задържат.¹⁾

¹⁾ Из сказката държана от проф. П. Стайнов пред Народния университет на Народния съюз Звенз през януари 1946 г.

БАЛКАНСКИ ПЕРСПЕКТИВИ

Г. КУЛИШЕВ

Втората свеговна война, която завърши миналата година и отгласите от която още дълго време ще усещаме, доведе до значителни промени на Балканите, както и в целия свят. Какви са тия промени, в какво се изразиха и изразяват те, а още повече, какви перспективи се откриват сега, след края на войната, за бъдещето развитие на балканските народи, за техните взаимни отношения и за положението им между големите световни сили — ето редица важни въпроси, които спират нашето внимание и по които е уместно да се опитаме да хвърлим известна светлина.

Тук имаме предвид не само външно-политическите и формални промени, като някои изменения на границите, или като новата ориентация във външната политика на една или друга балканска страна, или най-после изчезването на германската военна и политическа сила, и други подобни, а имаме предвид и дълбоките преобразувания във вътрешното устройство и вътрешния живот на балканските държави, както и в техните взаимни отношения. Нека предварително подчертаем, обаче, че не се касае в някои отношения до напълно завършени процеси и до ясно кристализирани състояния, тъй като много събития са още в ход и работите продължават да еволюират. А — което е още по-важно — трябва всякога да имаме пред очи и въздействието, което са упражнявали, упражняват и ще упражняват Великите сили-победителки върху развитието и съдбата на малките и средни държави, въздействие, от което в много голяма степен ще зависи бъдещата физиономия на света. Все пак има вече редица ясно установени факти и очертани тенденции, по които можем да съдим, не само за сегашното състояние на работите, но в голяма степен и за бъдещите балкански перспективи.

Бихме могли да почнем с промените в нашето собствено положение, с промените в политиката и развитието на България. На 9 септември 1944 година нашата страна скъса решително с миналото. Тя не само усвои една нова външно-политическа ориентация, коренно различна от прогерманската и противославянска политика на Кобургите, но и постави началото на едно дълбоко и всестранно вътрешно преустройство. Нова България следва и ще следва, — както има всички изгледи за това — пътя, очертан от програмата и идеите на Отечествения фронт. Промените в политиката са нещо обикновено и много работи, естествено, ще бъдат утре не такива, каквито са днес. Сигурно е, обаче, че един поврат към миналите реакционни и противонародни режими е изключен. Също така е ясно за всеки непредубеден човек у нас, че отечествено-фронтовското управление единствено отговаря на интересите и жела-

нията на българския народ и че никаква трайна политическа комбинация в България, сега и в близкото бъдеще, е немислима без Отечествения фронт.

Но каква е външната политика на днешна България, изобщо и по-специално по балканските въпроси?

Ето как се определя тя в програмата на Отечествения фронт:

„Сърдечно приятелство със Съветския съюз и вечна дружба с братския руски народ.

Установяване приятелски отношения със западните демокрации и великата Американска република.

Най-тесни приятелски връзки с Нова Югославия и другите балкански народи за окончателното и братско споразумение на балканските държави по всички спорни въпроси.

Окончателно разрешение на македонския въпрос, като се даде правото на македонското население да се самоопредели.“

Що се отнася до главната и основна задача на отечественофронтовското управление, за нея бихме могли да съдим, както от цялата досегашна дейност на правителството, така и от една неотдавнашна декларация (от 10 март 1946 година) на Националния комитет на Отечествения фронт и ръководствата на отечественофронтовските партии. В тази декларация се казваше, между другото, че „основната и централна задача в отечественофронтовската ера, в която нашата страна е встъпила, е осъществяването на програмата на Отечествения фронт, довеждане до победен край на историческото дело на 9 септември, осигуряването на българската народна демокрация в държавния, обществен, стопанския и културния живот на нашия народ, както и в националната външна политика на България, в борбата против спекулативния крупен капитал, против фашизма и реакцията, и че в този период на обществено развитие в нашата страна е възможно само правителство на Отечествения фронт — правителство на работниците, селяните, народната интелигенция, средните слоеве на обединените в Отечествения фронт демократически и прогресивни слоеве на нашия народ.“

Нова България, следователно, се насочва решително към една истинска народна демокрация и към една политика на приятелство и сътрудничество с всички свободолюбиви народи, като естествено се стреми, преди всичко, да поддържа най-тесни връзки с великия руски народ, с нова федеративна Югославия и с другите славянски братя. От всичко това се вижда, че от 9 септември 1944 година насам България е вървяла неуклонно в пълно съгласие с отбелязаните преди малко начала. Нейното развитие е такова, че тя не само няма да пречи на едно искрено сближение и разбирателство между балканските народи и, на първо място, между народите на славянския Юг, но и ще бъде всякога готова да улесни и подкрепи с всички сили осъществяването на този идеал.

В Югославия промяната е не по-малко дълбока. В някои отношения тя е дори още по-знаменателна и важна. Днешна Югославия се изгражда върху нови начала, коренно различни от белезите, които характеризираха бившата Югославия. Титова Югославия не е старата Югославия на Карагеоргиевите, Югославия на насилието, шовинизма и потисничеството. Тя се стреми да бъде не затвор за своите народи, а свободен общ дом и свободно отечество на всички населяващи я на-

роди. Нова Югославия доби образа и същината на една федеративна и демократическа република, в която единството на нейните народи е поставено на неразрушимите основи на свободата, равноправието и взаимното уважение на тия народи.

Дълбокото преустройство на Югославия донесе, между другото, благоприятни отражения и върху развитието на македонския въпрос, — въпрос, който в течение на повече от половин век отравяше балканската атмосфера и беше източник на смущения, борби и на големи опасности за мира. Нова Югославия постави този въпрос в друга светлина и откри за неговото разрешение перспективи, за които по-рано можеше само да се мечтае.

Но, запитваха се и още се запитват някои, дали това развитие на югославската политика е напълно осигурено и трайно, и дали не е възможен един обрат в полза на старите шовинистични и реакционни сили? Тия опасения бяха се засилили, когато преди повече от една година крал Петър беше се опитал от Лондон да попречи на приложението на спогодбата Тито — Шубашич и дълго време около това бяха се развили значителни интриги. Но постепенно пречките бяха преодоляни, регентският съвет се състави така, както го желаше маршал Тито, а на 7 март 1945 година бе образувано новото правителство на Югославия начело с маршал Тито и с участието на представители на Народно-освободителния фронт и на бившето кралско правителство. В декларацията на така съставеното правителство се казваше, между другото:

„Считайки, че равенството между всички югославски народи е един свещен принцип, правителството ще затвърди още повече тяхното братско единство, което съставлява крайъгълния камък на едно по-щастливо бъдеще за всички. За всички става ясно, че уреждането на отношенията между нашите народи е придало на нашия съюз — демократическа федеративна Югославия, авторитет и сила, с които не е разполагал преди“.

По-късно, на 11 ноември 1945 година, се произведоха избори, които затвърдиха още повече положението на правителството и само след две седмици, на 29 ноември същата година, Учредителната скупщина обяви Народната Федеративна Република Югославия, премахването на монархическия режим и отстранението на Карагеоргиевичевата династия.

Нито отвътре, нито отвън, някой можа да попречи на тия промени, които се налагаха от новото развитие на нещата. Обособените опозиционни групи около водачи като Милан Грол, който си подаде оставката, и други не постигнаха никакви успехи. От чужбина, също така, някои гнезда на бивши югославски управници и политици, макар че продължават да развиват усилен агитации и интриги, не са могли сериозно да смутят пътя на днешна Югославия. Пречките, мъчнотиите и сплетните несъмнено ще продължат, но от всичко, което стана досега и от всички други обективни данни може да се извлече сигурното убеждение, че нова Югославия ще върви твърдо и неуклонно по пътя очертан от маршал Тито и неговите сътрудници. А този път символизира, що се касае до взаимните отношения на балканските народи, идеята за тяхното искрено и тясно сближение на базата на свободата, демокрацията и взаимното уважение.

В Ромъния положението премина през значителни смущения. Правителството образувано от генерал Сънатеску, след капиту-

лацията от 23 август 1944 година, не се оказа трайно и жизнеспособно. Представителите на либералната и на царанистката партия, участващи в този кабинет, не разбраха духа на новото време и не поставиха своите схващания в хармония с новите нужди на страната и на международното развитие. Също така, кабинетът на генерал Радеску не бе в състояние да поведе работите по пътя на необходимите и неизбежни преобразувания. Вследствие на това, съставено бе през м. март 1945 година правителство начело с д-р П. Гроза, водач на „Фронта на орачите“, което се характеризира със своите леви демократически тежания и социално реформаторство.

Между другото, правителството на д-р Гроза прокара аграрната реформа, която за Ромъния представляваше една особено важна проблема; нареди чистка в държавния апарат; започна процеси против военнопредстълниците и т. н.

Що се отнася до външно-политическата ориентация на днешна Ромъния, достатъчно е да приведем тук някои извадки от речта, която г. д-р Гроза произнесе на 10 май 1945 година, по случай националния празник на Ромъния, за да се разбере основният характер на тая ориентация. Тогава г. д-р Гроза, между другото, заяви: „На 10 май 1866 година ние поехме пътя на приятелство с нашата велика и мощна източна съседка. В 1877 година пред Плевен и Гривица ние проливахме кръвта си съвместно с тая на народите на нашата велика източна съседка, която ни помогна да извоюваме независимостта на Ромъния. Пак с помощта и подкрепата на нашата велика съседка от изток, в 1881 година нашата страна се оформи в кралство. Обединението на Ромъния през миналата Световна война стана също с помощта на тази наша велика съседка.

Невъзможно е да бъде отклонен един народ, който следва пътя определен от историческите събития. Невъзможно е този народ да бъде върнат назад или пък да се измени посоката на неговото развитие.

При все това, през всички времена са се намирали и все още се намират безумци, които сами искат да създават история, без да си дават сметка, че не ние господствуваме над времето, а времето е наш господар и наш разпоредник.

Ето, че и днес нашият народ се намира отново на правия път. Нима не съзирате, драги приятели, оная мощна ръка, която ни пази в процеса на историческото ни развитие! Тя насърчава, тя дава сила на нашия малък народ. Тя ни помогна, щото днес да можем, заедно с великите съюзници и победители, да празнуваме безпрецедентната досега в историята на човечеството победа. Нашият народ тръгна отново по пътя на своето правилно развитие“.

Отпосле, при разни други случаи, шефът на ромънското правителство е правил аналогични декларации за насоките и характера на днешната външна политика на Ромъния.

Правителството на д-р Гроза бе признато от съветското правителство още през м. ноември 1945 година и бяха установени редовни дипломатически отношения между двете страни. Американските Съединени Щати и Великобритания признаха с известни уговорки днешното ромънско правителство едва през м. февруари 1946 година, след като в него влязоха двама допълнителни членове от опозицията, съгласно мо-

ТЪРГОВСКИЯТ ФЛОТ — НЕОБХОДИМОСТ И ЗАДАЧИ

Д-Р Г. П.

I

От първия поглед хвърлен върху стенната карта се вижда, че България се намира в непосредствен контакт с морето и с една от най-важните международни реки в Европа — Дунава. Това ни географско положение е едно щастливо обстоятелство. То ни дава възможност да се наредим в числото на морските държави.

Но е ли България морска държава?

Обикновено морският характер на една страна се определя от положението ѝ относно световните морски пътища, от големината, характера и очертанието на водните ѝ граници, от числото, разположението и устройството на пристанищата ѝ, от големината на търговския ѝ флот и най-после от положението, което той заема в международния корабен трафик.

Застанала между Западна Европа и басейните на Черно и Средиземно морета, и опирайки се на север на най-важната международна река — Дунав, България заема едно централно място в системата водни пътища, които обслужват търговския обмен между Запада и страните, разположени по брега на Черно-море и в източната част на Средиземноморския басейн. Това ѝ положение трябва да бъде правилно оценено. То отрежда на нашето корабоплаване добро място във водно-съобщителния трафик, обслужващ търговския обмен между Западна и Централна Европа, от една страна и страните, разположени в басейните на Средиземно и Черно море, от друга.

Големината, очертанието и характерът на водните граници влияят неоспоримо върху економическия, стопанския и културния живот на страната. Те са вратите на държавата към открито море, а оттук и към широкия свят. От тях започват и при тях свършват свободните международни морски пътища. Всяка държава, която е лишена от морски бряг, е лишена от свободно общуване със света. Тя прилича на затворник и е осъдена на икономическо и културно задушване. Само по тоя начин можем да си обясним жестоките борби, които са се водили и сега се водят за излаз на море.

България е надарена с достатъчно водни граници. На север тя граничи изцяло с река Дунав. По тоя начин, тя излиза на най-важния воден път, свързващ държавите на Централна и Югоизточна Европа с тия, разположени по брега на Черно море и в източната част на Средиземноморието. На изток границата ни е изключително морска. Тя об-

сковското решение на тримата министри на външните работи. Всички тия факти, обаче, не измениха основната политическа линия на днешния режим в Ромъния, който остава с леви демократически и прогресивни тенденции и който, по отношение на външната политика, се вдъхновява от желанието за мир и споразумение с всички съседи. Също така, възникналите напоследък спорове в средата на ромънските социалисти не изглежда, че могат да доведат до съществени промени в положението, и политиката на Ромъния.

В Албания положението оставаше доскоро в известна степен неизяснено. Все пак всички досегашни сведения дават да се разбере, че страната се насочва решително към една лева и демократическа политика и към тясно приятелство, преди всичко, с Титова Югославия.

Още на 1 януари 1945 година американското списание „Тайм“ пишеше за новото положение в Албания и за нейния министър-председател Енвер Ходжа: „Генерал-полковник Енвер Ходжа, един човек, за когото почти никой не е чувал нищо, тихо и спокойно стана министър-председател на Албания и водач на народо-освободителната ѝ армия. След като германците напуснаха Албания, и след като съюзниците не изпратиха значителни войскови части, 30,000 корави партизани на Ходжа заеха бързо властта. В първите изявления, които направи, той препоръча на Албания демократичен режим и „тесен съюз“ с Югославия на маршал Тито, с която Албания сега е свързана „чрез кръвни връзки“. А колкото се отнася за хората на Ходжа, балканската федерация, за която пледира маршал Тито, трябва да се отложи, докато се уреди албано-гръцкия териториален спор. Албания е в сърдечни отношения със СССР. В качеството си на министър-председател, Ходжа обеща подържане на частната собственост, всеобщо гласоподаване, национално мобилизиране на работната ръка за възстановяването на опустошенията и наказване на военните престъпници“.

От една година насам в Албания продължи този процес на демократизация на режима и се увенча с учредяването на Албанската Народна Република, която бе прогласена през м. февруари 1946 година.

Сега нека преминем към положението в Гърция. Известно е през какви драматични и кървави събития премина тя и затуй няма нужда да се простираме в подробни разяснения в това отношение. Известно е също участието, което взеха британските войски в гръцките събития и което участие продължава отчасти и в този момент. Това участие е толкова голямо, че още на 10 април 1945 година в една статия на в. „Таймс“ неговият атински дописник пишеше между другото: „Британските войски са озадачени от обстоятелството, че са поставени да действуват като местно управление и разпределителни агенти на продукти между гръцките села“.

По-нататък в същата статия се казваше: „Нормализирането на живота в Гърция съставлява грамадна задача и се състои в следното: съживяване полубездушното тяло на гръцката държава, създаване напълно нова държавна машина, поставяне икономическия живот в движение, осигуряване стабилност в гръцкото общество. Условията в гръцките фабрики, държавния бюджет, работната ръка, обществените предприятия и пр. са в крайно лошо състояние. Бюджетният дефицит продължава да расте. Досега английската армия действуваше като общ пред-

приемач за доставки и превоз, и човек изтръпва като помисли, какво ще настъпи, когато тя английски служби, заедно с тяхното стабилизиращо влияние, бъдат изтеглени от Гърция“.

А в една телеграма от Атина до съветската агенция Тас с от 8 април 1945 година се казваше: „Разните демократични организации в Гърция продължават да изпращат на регента Дамаскинос, на министър-председателя и на представителите на съюзниците искания и протести срещу терора, който се върши от страна на монархистичните и фашистки отреди със съдействието на ценната подкрепа на държавните органи, с цел да „подържат реда“.

В телеграмите на централния комитет на Еам от Македония се казва следното: „Варварски терор цари в цялата средна и западна част на Македония. Организацията на националната съпротива са обявени фактически във от закона. Членовете и водачите на тези организации се преследват. Представителите на държавните учреждения, както и въоръжени фашисти им нанасят тежки обиди, арестуват ги и ги малтретират. Водачите и бойците от Еллас са направо избивани. Хиляди демократи се арестуват. Само за един ден бяха задържани 1800 души. Тридесет души бяха убити и 120 ранени от въоръжени представители на властта. Членовете на дружините за сигурност, както и други фашисти, без разлика на възраст, получават нови оръжия в градовете и в селата. Демократичните елементи не се приемат във войската. Методите на терор и избивания се прилагат повече, отколкото през време на окупацията. Войници от националната гвардия и въоръжени реакционери извършват масови претърсвания в селата и предградията, избиват невинни граждани, палат къщи и изнасилват жените. . . . Никой не е сигурен за живота и имота си. Хаос и анархия царуват навсякъде“. — Подобни сведения продължават и сега да се получават за вътрешното положение в Гърция.

От друга страна, политическият живот на Гърция се характеризира, с многочислеността и раздроблението на партиите и с твърде лютите борби, които водят някои от тях помежду си. Главно се очертават два лагера, към единия или другия от които гравитират тия партии. В лагера на десните, реакционно-монархически и националистически сили се числят привържениците на Едес и на Екка.

В другия лагер — лагера на напредничавите и демократични сили — са обединени привържениците на Еам и на Еллас.

Макар че от година и половина в Гърция се смениха няколко правителства, макар че се правиха много опити да се дойде до едно помирение между двата лагера или поне да се състави правителство на една достатъчно широка основа, положението в тая страна продължава да се характеризира с пълна несигурност и неустойчивост.

Насрочването на изборите за 31 март не внесе успокоение, а напротив, увеличи напрежението и мъчнотиите. Голям брой от министрите в кабинета на г. Софулис подадоха оставка, понеже не бе прието тяхното искане да се отложат изборите. Левите партии отказват да вземат участие в изборите при сегашното положение. Според английски сведения, има опасност да се стигне до стачки, смутове и граждански междуособици.

Очевидно е, че при наличността на всичко това няма никакви изгледи положението в Гърция да се избистри в близко време. Борбата между десничарските и демократически сили ще продължи. Засега трябва да се подчертае, че управлението се намира изключително в ръцете на десничарските и монархически среди. Следователно, не би могло понастоящем да се търси в днешна Гърция едно благоприятно и искрено отношение към новото политическо развитие на Балканите. Впрочем, не беше много отдавна, когато регентът Дамаскинос говореше в Солун при виковете на тълпата: „Към София“! Също така, не са престанали в някои гръцки вестници да се явяват претенции да се дадат на Гърция територии от Югославия, България и Албания, и т. н. Може би тия претенции съставляват една хитрина и диверсия, за да се отклони общественото мнение от някои въпроси, неудобни за гръцките шовинистични среди. Но, на всеки случай, те са характерни за настроенията, които владеят днес в Атина между управляващите десничарски и националистически кръгове и които не са от естество да облагодиятствуват балканското разбирателство.

Друга балканска страна, която представлява за нашата тема интерес, е Турция — нашата югоизточна съседка. По географското си положение, Турция е между всички най-малко балканска държава. Строго взето, тя не е балканска страна. Но тя заема в Европа един къс земя, който, макар и малък по пространство, е твърде важен в много отношения, тъй като граничи със зоната на Проливите. От друга страна, турски държавници продължават да претендират, че на Турция се падала едва ли не първенстваща роля в уреждането на балканските въпроси. Нещо повече. Някои турски журналисти и вестници, които не са престанали да държат недружелюбен и предизвикателен език спрямо България, спрямо Югославия и спрямо други славянски страни, твърде открито, но все пак достатъчно прозрачно, изявяваха мечтата да видят на турските войски да се възложи една умиротворителна роля на Балканите или поне в някои балкански области. . .

Турция остана незасегната от войната, в която тя се намеси един вид символично едва в края на военните действия и без да пролее капка кръв. Никакви политически промени не са станали в нейния живот, които да заслужават да бъдат отбелязани във връзка с поставените тук въпроси. Сведенията относно образуването на нови политически партии, за постепенно демократизиране на администрацията и други подобни не дават основания да се мисли, че се касае, поне за сега, до някакви важни промени.

*

Всички тия балкански проблеми не интересуват само балканските народи и балканската политика. Те представляват значителна важност и за Великите сили, особено за някои от тях. Ето защо, преди да направим изводи от изложените до тук факти и разсъждения, необходимо е да се спрем върху становищата и интересите на Великите сили по въпросите свързани с Балканския полуостров.

Какво е отношението на Великите сили към балканските въпроси и към новото развитие на балканското положение? Имат ли различия

Великите съюзници, какви са тия различия и до какви отражения могат да доведат върху близкото бъдеще на Балканите?

Би било чудно и неестествено, ако Великите сили, с толкова широки световни интереси, не се различаваха в нищо и биха имали абсолютно еднакви тежнения и гледища по всички интересувачи ги въпроси. Тия въпроси се разискват и ще се разискват между правителствата на Великите сили, и досега много споразумения са били постигнати. Известно е, че в Техеранската среща са били разисквани и решени някои въпроси, свързани с Балканите. Също така, след посещението на г. г. Чърчил и Идън в Москва през м. октомври 1945 година, агенция Тас с обнародва едно комюнике, в което за Балканите се казваше следното: „Двете правителства, постигнаха съгласие да следват една обща политика в Югославия, имаща за цел да се съсредоточават всички усилия срещу отстъпващите германци и да се постигне разрешаването на югославските вътрешни затруднения, чрез едно обединение между югославското кралско правителство и народното освободително движение. Правото на югославянския народ да определи сам своята бъдеща конституция след войната се признава безсъмнено за ненакърнено“.

Още по-обстойно бяха засегнати някои балкански въпроси в Кримската конференция в началото на м. февруари м. г. Декларацията, с която завършиха разискванията в Ялта, съдържаеше твърде важни пасажки за Балканите. Но преди да се спрем на Кримските решения, мисля, че ще бъде от полза да цитирам тук една статия на в. „Таймс“ от 12 октомври 1944 година, която, макар и обнародвана доста отдавна, хвърля значителна светлина върху отношението на някои велики сили към балканските въпроси.

„Главният английски интерес в зоната на Балканите — се казваше в тази статия — е сигурността на нашите съобщения в източното Средиземноморие и изобщо в Средния изток, което предполага една приятелска Гърция и Турция с мирен хинтерланд. Главният съветски интерес е сигурността на собствената граница, която Съветският съюз може справедливо да се опита да осигури, като включи Ромъния и България, и може би-Унгария и Югославия, в съветската система за сигурност. Няма нищо неоснователно в тая политика и сигурно нищо, което може да причини тревога в Англия, Съединените щати или на по-непосредствено засегнатите страни. Всички страхове, че Съветският съюз може да има нападателни намерения в тая зона трябва да бъдат разпръснати от декларацията на Молотов, от юни 1944 година, относно Ромъния, от условията на ромънското примирие и от факта, че през последните сто години руската политика спрямо Балканите е била по-скоро отрицателна, отколкото положителна, в смисъл, че тя е била насочена главно да осигури щото тая зона да не попадне под господството, на която и да било потенциално враждебна велика сила. Случаят с Югославия, продължава статията, е можеби най-ясното доказателство, че британските и съветските интереси на Балканите не трябва да са в противоречие. Идеологията на движението на маршал Тито, което изигра такова важна роля в изгонването на германците, може да я е направило наклонна да гледа за помощ и подкрепа почти изключително към Съветския съюз. Обаче, британците бяха онези, които влязоха първи в досег с него и бе напълно ясно, че маршал Тито е желал толкова тре-

хваща почти цялата средна част на западното черноморско крайбрежие.

Пристанищата са едни от важните фактори за развитието на корабоплаването. Те са възловите точки между сухопътния и морския транспортен трафик. Тяхното място не е случайно. То изисква редица благоприятни хидрографски, климатически, географски и стопански условия.

Нашето черноморско крайбрежие разполага с двете големи морски пристанища: Варна и Бургас. Разположени в дъното на дълбоки и удобни заливи, те дават всички условия за развиването на едно голямо корабоплаване. Пристанището Бургас прислужва Южна и Западна България, а пристанището Варна — Северна България и Добруджа. При известни условия пристанището Варна може да свърже морския транспортен трафик с тоя по река Дунав.

У нас има всички предпоставки за създаването на едно завидно търговско корабоплаване. Неговата роля за изграждане благоденствието на нашия народ ще бъде неоценима. Всяко нехайство в това направление е носило и ще продължава да носи големи щети на нашето народно стопанство. Че това е така, се вижда от следните официални данни, взети от Дирекцията на воените съобщения:

За времето от 1935 до 1939 година (всичко 5 години) сме внесли и изнесли по вода (по море и Дунава) всичко 3,467.462 тона. От това количество с нашите кораби е прене ено само 701,051 тона. Останалият тонаж от 2,766.411 т. е пренесен с чужди кораби. Понеже по това време средното минимално навло е било около 1000 лв. на тон, следва, че за въпросните пет години ние сме изплатили на чуждото корабоплаване в чужда валута около три милиарда лева. Тия пари са отделени от черния гред на българския народ и са напълно загубени за неговото благосъстояние. С тях ние бихме могли да купим около 100 морски и дунавски кораби, с обща товаропоемност от 300,000 до 400,000 тона. С тия кораби би могло да се поеме почти целият обслужван от чуждото корабоплаване тонаж и, по този начин, да се спестява ежегодно на българския народ чужда валута за около 600,000,000 лева.

За същия петгодишен период общата стойност на вноса и износа ни, извършен по Дунава и морето, възлиза на 26 милиарда лева. Ако разделим тая сума на величината на неговия тонаж (3,467,462 тона), ще получим, че един тон, внесена или изнесена по вода стока, е струвал 7,500 лева. Понеже платеното по това време средно минимално навло е било 1000 лв. на тон, следва, че поради използването услугите на чуждото корабоплаване, всички стоки, които сме внесли по вода, са поскъпнали с около 13.5%, а тия, които сме изнесли, са продадени със същия процент по-евтино. Следователно, извършвайки нашия внос и износ с чужди кораби, българският народ е осъден да купува чуждите стоки скъпо, а да продава своите произведения евтино.

Неотдавна бе сключен търговски договор между България и Чехословашко. За неговото реализиране, уговореният търговски обмен трябва да се извърши или по р. Дунав, или по железопътния трафик през Ромъния. Ако напразим едно изчисление на навлото, което трябва да се плати в случая, идваме до следните твърде интересни резултати.

При предположение, че днешният търговски обмен (внос и износ) между нас и Чехословашко ще бъде около 700,000 тона годишно

петно признаване и подкрепа от Великобритания и Съединените Щати, колкото и от Съветския съюз. Той разбра ясно, че сигурността на Югославия, през и след войната, лежи не в изключителното приятелство с едната или другата от западните демокрации или с Русия, но в еднаквото приятелство с двете. Това, което е верно за Югославия, е верно също за всяка от балканските страни. Трябва, обаче, да се подчертае, че страните, граничещи с Русия, неизбежно ще се стремят, да се движат в руската орбита, докато Гърция ще се стреми също така естествено, да се движи в английската орбита. Обаче, интересите на Великобритания, както и на Русия, ще бъдат най-добре обслужени от миролюбиви и обединени Балкани с едно повишено ниво на живот, образувачи част от британската и съветската система за сигурност. Това е също най-добрият интерес на самите балкански страни“.

Всички тия разсъждения на големия лондонски вестник са твърде интересни, като една илюстрация на английските схващания и предпочитания за Балканите — схващания и предпочитания, които не са се променили след идването на лейбъристкото правителство.

Решенията на Кримската конференция оставяха впечатлението, че трите велики съюзени държави по-скоро предпочитат да си сътрудничат и с общи усилия да подпомагат „народите, освободени от господството на нацистка Германия, и на държавите, бивши сателити на Оста в Европа, да разрешат по демократически начин своите належащи и икономически проблеми“, отколкото да установяват някакви изключителни „зони на влияние“. И наистина, в декларацията, с която приключи Кримската конференция, се казваше между другото: „Трябва да се предостави на всички народи да изберат формата на управлението, при което те ще живеят. Трябва да се обезпечи същевременно право на самоуправление на тези народи, които бяха лишени от това от агресивните народи по пътя на насилието. За подобрението на условията, при които освободените народи ще могат да осъществят тези свои права, трите правителства се задължават да помагат съвместно на народите на коя да е освободена държава или бивш сателит на Оста в Европа, където това се наложи от обстоятелствата: а) за създаване условия за вътрешен мир; б) за провеждане неотложно мероприятия за оказване помощ на нуждаещи се народи; в) създаване на временни правителства, представляващи широко всички демократически елементи на населението и създаване възможност, по пътя на свободни избори, за избиране на правителство във възможния най-кратък срок, отговарящо на волята на народа; г) да способуват, където е необходимо, за провеждането на такива свободни избори. — Трите правителства ще се съвещават с другите обединени народи и с временните правителства или другите правителства в Европа, когато ще се разглеждат въпроси, в които те са пряко заинтересувани. Когато, по мнението на трите правителства, условията в някоя освободена европейска държава или в някоя от бившите сателити на Оста направят необходими такива действия, те веднага ще се съвещават помежду си за необходимите мерки за осъществяването на общата отговорност, установена в настоящата декларация.“

Интересно е също, че в декларацията беше посветен, специално на Югославия, следният пасаж: „Ние признахме за необходимо да препоръчаме на маршал Тито и на д-р Шубашич незабавно да поставят в действие сключеното между тях съглашение и да съставят временно

обединено правителство, въз основа на това съглашение. Бе решено, също така, да се препоръча, щото, когато бъде съставено новото югославско правителство, то да заяви: 1) че Антифашисткото събрание на народното освобождение на Югославия ще бъде разширено с включване членовете от последната югославска скупщина, които не са се компрометирали в сътрудничество с врага и по такъв начин ще бъде създаден орган наречен Временен парламент; 2) че законодателните актове приети от Антифашисткото събрание на народното освобождение ще бъдат подложени на утвърждаване от Учредителното събрание.“

Вън от това, за Балканите, в декларацията се казваше само мимоходом, че бил направен „общ преглед на другите балкански въпроси“. Нито какво е било решено, нито дори какви именно балкански въпроси са били разисквани, в декларацията не се казваше. Но общата част на декларацията, която приведохме по-рано, дава твърде интересни и важни указания за духа, в който са били разгледани тогава балканските въпроси. Този дух се определя от изразеното желание на трите Велики сили всички въпроси да бъдат решавани по възможност с общо участие и сътрудничество и след съответно съвещание между тях. Разбира се, това правило не може да се прилага абсолютно, тъй като понякога обстоятелствата и обективните фактори са по-силни от всички решения и желания. Но, като една обща директива, изразеното становище трябва да се вземе под най-сериозно внимание от всички заинтересувани страни.

Трябва също да се има предвид, че се появиха значителни различия и мънотии във връзка със самото тълкуване и прилагане на Кримските споразумения. Тия различия и мънотии продължават в известни случаи и досега.

Балканските проблеми, от друга страна, са били винаги тясно свързани с въпроса за Проливите, — тия морски теснини, които в течение на повече от два века съставляваха ядрата на прочутия Източен въпрос. Те и днес не са изгубили своето голямо значение, като особено важен съобщителен път и като зона с грамадно стопанско и стратегическо значение. Във връзка с тия въпроси, значителен интерес събуди преди една година решението на съветското правителство да денонсира турско-съветския договор от 1935 година. Москва мотивира това свое решение с факта, че от деня, в който е бил сключен договорът и особено през последните няколко години, са настъпили такива дълбоки промени в положението, които налагат той да бъде заменен с нов договор. До тоя момент съветското правителство не е изразило точно какви изменения би желало да се направят в това отношение. Сигурно е, обаче, че, между другото, съветското правителство ще поиска да се ревизира и спогодбата от Монтьрьо, сключена през 1936 година, която се отнася до режима на Проливите, макар че този въпрос интересува и другите страни, подписали спогодбата.

Между това, трябва да се подчертае, че през последните месеци се очертаха нови различия и мънотии между трите Велики сили по редица въпроси, някои от които са в тясна и непосредствена връзка с Балканите.

*

Така се представя новото политическо положение в Югоизточна Европа, разгледано последователно и поотделно за всяка държава в

тази сфера на големи противоречиви интереси, която и в миналото е била наситена с деликатни проблеми и опасни съперничества. Днес, също така, както се вижда от изложените дотук факти, не липсват затруднения, противоречия и спорни въпроси. За някои от тия въпроси още отсега можем да бъдем сигурни, че ще бъдат разрешени сравнително лесно и няма да имат никакви вредни последици. Други са от твърде сложен и деликатен характер, толкова повече, че в тях се преплитат вековни интереси на Великите сили. Рано е да се каже днес през какви перипетии ще мине развитието на тези въпроси и какви окончателни решения ще добият те. Логично е да предвиждаме, че тия решения няма да бъдат лесни и до тях ще се стигне, навярно, след дълги и мъчителни преговори, но също така има основания да се надяваме, че въпреки всички мъчности, уреждането на въпросите, за които е дума, ще може да се осъществи и няма да даде повод за остри и опасни конфликти.

Прегледът на новото балканско положение, обаче, който направихме дотук, ни позволява да констатираме някои дълбоки промени от историческо значение и с тенденция да се развият в още по-забележителни форми. Между балканските народи, с някои само още изключения, днес готовността за трайно споразумение и дружба е много голяма, от който и да било друг момент досега в тяхната история. Коренното вътрешно политическо преустройство на тия страни, свързано с отстранението на много фактори на насилие, потисничество и на германски интриги, внесе същевременно нов дух и в техните международни отношения. Така, нашата северна съседка Ромъния, даде и дава всички доказателства, че е решена да върви по новия път, който ѝ налага да поддържа най-приятелски отношения с всички свои съседи, включително, разбира се и със балканските страни. Няма основание да смятаме, че така, както бъдещето развитие се очертава от обективни и мощни фактори, Ромъния ще се отклони от тая линия и не ще бъде наклонна да участва в едно широко и трайно балканско споразумение.

Албания, от своя страна, също така се насочва към вътрешно демократично развитие и към една политика на тясно сближение с другите балкански страни, на първо място с Югославия, с която има най-много общи интереси. Може да се приеме, следователно, като нещо напълно сигурно, че и нова Албания ще бъде готова да се присъедини към една система на балканско сътрудничество и траен съюз.

Но най-голямата, най-важна и дълбока промяна на Балканите е тази, която се извърши и се извършва във вътрешно-политическия живот и във взаимните отношения на южнославянските народи. Събитията от две-три години бележат исторически прелом в това отношение. Югославия, както видяхме, се преустрои на начала, които ѝ дават съвършено нов облик, както във вътрешната политика, така и в международната област. Нова и федеративна Югославия е изградена върху идеите за единството, свободата и равнопоставяне на всички нейни народи. Външната ѝ политика се характеризира с един искрен и могъщ стремеж към установяването на тесни връзки, преди всичко, със славянските страни. Отечествонофронтowska България, от своя страна, скъсвайки решително с грешките, предразсъдъците и авантюрите от миналото, зае твърдо и непоколебимо позиции, които я очертават вътрешно като напълно демократична и свободолюбива страна, а в международно отно-

шение, като горещ привърженик на идеите за братство с всички славянски народи. Още на 5 октомври 1944 година България и Югославия сключиха познатото споразумение за сътрудничество, което беше от грамадно значение за тогавашния момент. Те не закъснях да разменят и временни политически представителства. А една от първите мерки на образуваното на 7 март 1945 година правителство на маршал Тито се изрази в решението му да установи с България редовни дипломатически отношения. На 19 май 1945 година в София пристигна първият пълномощен министър на Титова Югославия — г. Ковачевич. Нашият представител г. Петър Тодоров, който беше вече отдавна в Белград, също връчи своите акредитивни писма, но не в тия формални и външни прояви, колкото и да са важни те, ние трябва да търсим съществената промяна. Тя се състои в дълбокия прелом, който се извършва в психиката и съзнанието на южните славяни всред вихъра на най-голямата и най-страшна световна война. Народите на славянския Юг, които и в миналото са се стремели към сближение, без да могат да го постигнат, поради редица пречки, днес за пръв път чувствуват, че този скъп за тях блян има сериозни практически изгледи да бъде превърнат в жива действителност. Тази тяхна надежда и увереност се основава на два големи факта: първият е, че вътрешните условия в южнославянските страни не са били никога толкова благоприятни за идеята на южнославянското братство и единение, колкото са днес и никога досега съзнанието за южнославянската общност не е добивало толкова конкретни и устойчиви форми. Вторият крупен факт, който благоприятствува днес южнославянското единство, се определя от големите международни промени в Европа, на първо място от изчезването на германските интриги и насилия, които бяха в миналото една от главните пречки за всеки опит да се установи трайна дружба между славянските народи на Балканите. Разбира се, пресилено оптимистично би било да мислим, че и в двете тези посоки вътрешнополитически и международно не съществуват вече никакви противни тежнения и сили. Няма никакво съмнение, че известни среди в разните южнославянски страни и днес не са се освободили от старата шовинистична отрова и остават все така безнадеждно слепи. Също така, възможно и дори вероятно е в международната политика да се явят фактори, които да сметнат за изгодно да пречат с каквото могат, явно или прикрито, на южнославянското разбирателство. Но едните и другите пречки не изглежда да са от такова естество и от такива размери, че да провалят този път спасителната идея за обединението и братството на южните славяни, при условие, че народните маси в нова Югославия и отечественофронтовска България ще останат дълбоко проникнати от тази идея и ще сломят всеки опит да се сее отново между тях семето на раздора, враждата и кървавите братоубийствени борби. Най-голяма е, разбира се, в случая отговорността на политическите водачи. Те всички, в София или Белград, в Загреб или Скопие, в Цетина или Любляна и Сараево, навсякъде трябва днес да дадат доказателства, че имат ясна представа за историческия път на южното славянство и че съзнават своята голяма отговорност пред днешните и идните поколения. Те не трябва да забравят, че съдбата ни предлага шансове, които може би няма да се повторят и след много десетилетия.

какъвто беше и преди войната, в случай че същият мине по сухо през Ромъния, би следвало, при днешните официални навла, да заплатим на последната 35.5 милиона лева в чужда валута. Ако той, обаче, бъде пренесен по вода, ще трябва да се заплати само 3 милиона лева. Ако тоя превоз се извърши само с наши кораби, тия милиони лева чужда валута ще бъдат спестени за народното ни стопанство.

Дадените примери изтъкват, категорично и неоспоримо, какъв тежък невидим данък е плащал и продължава да плаща трудящият се български народ, ако остави да бъде обслужван от чуждото корабоплаване. Това невидимо ограбване на нашето стопанство ще продължава дотогава, докато се сдобием с подходящ търговски флот.

II

Нашето търговско морско корабоплаване започва от 1892 г., когато се поставя началото на единственото ни морско Търговско параходно дружество — Варна. След едно 50-годишно съществуване, това дружество не можа да развие очакваната дейност. Втората световна война ни завари само с 8 парахода („Родина“, „Мария Луиза“, „Балкан“, „Шипка“, „Варна“, „Бургас“, „Фердинанд“ и „Евдокия“) с общ тонаж 21.000 бр. р. тона. Това показва, че за нашето търговско корабоплаване не е било отделяно необходимото внимание. Въпреки очебиющите доказателства за неговото благотворно влияние върху развитието на народното ни стопанство, то не е било правилно оценено.

Кои са причините за това? — Те са много и най-разнообразни. Коренят се, както в нашия вътрешен бит, така и в някои външни влияния. От тях, по-характерни са следните: преди всичко, неоправданият страх на българина да влага капитала си в морски предприятия; голямото невежество по отношение морските промисли и корабоплаването; увреждането на външни чужди интереси при добре развито българско корабоплаване; вътрешни егоистични интереси и пр.

Ако от основаването на нашето търговско параходно дружество досега бяхме доставяли ежегодно само по един параход, днес то щеше да има не 8, а около 40 до 50 кораба. А това можеше да се направи, защото въпреки малкия си тонаж, морският ни търговски флот е изработвал значителни годишни печалби. Неговото изоставяне назад може да се обясни само с осъдителното бездействие в миналото. През това време търговските флоти на нашите съседи са се развивали напълно нормално. И днес те са вече далеко пред нас. Това се вижда от долната таблица, която дава търговския тонаж на съседите ни към 1940 година.

ДЪРЖАВИ	Число на корабите	Водоизместване в бруто рег. тона
Гърция	607	1,800,000
Югославия	190	415,000
Турция	185	224,000
Ромъния	40	130,000
България	8	21,000

Такава беше картината в навечерието на втората Световна война. След приключването на същата, за нас тя става още по-печална. Днес търговският ни морски флот вече не съществува. От създадените за 50 години 8 кораба, налице е само един и то най-малкият („Евдокия“ — 500 бр. р. т.).

Дунавският ни търговски флот започна своето съществуване едва преди 20 години. До това време България беше единствената дунавска държава, чийто бряг се обслужваше с чужди кораби, за което трябваше да плащаме и годишна субсидия от 750.000 зл. лева.

Причините, за да нямаме на Дунава добре развито свое корабоплаване са същите, които спъваха създаването и на морския ни търговски флот. Трябваше да пропуснем много ценно време, докато се решим да поставим началото на нашето дунавско корабоплаване, като през 1934 година се създаде Българското речно плаване — Русе. Забележителното в случая е, че това начало се постави не с частни капитали, а като държавно предприятие.

Въпреки, че при създаването на дунавския ни търговски флот имаше заинтересувани песимисти, които не му предвещаваха добри изгледи, той можа в скоро време да се утвърди напълно, като пое не само обслужването на нашето крайбрежие, но излезе и на международния дунавски транспортен пазар.

Ползата от нашето дунавско корабоплаване се почувствува още в самото начало на неговото съществуване. То започна да носи всяка година по няколко десетки милиона лева чист приход, като при това намали навлата и пътническите такси с почти 50%. Благодарение на него, нашето стопанство започна да спесява ежегодно по няколко десетки милиона лева, а държавата — съответното количество чужда валута.

Въпреки добрите изгледи, които дунавското ни корабоплаване показва още в началото на своето съществуване, днес то не е заело още онова място, което му отрежда нашето положение на Дунава. В сравнение с корабоплаването на другите дунавски държави, то стои твърде назад. Че това е така, се вижда от долната сравнителна таблица която дава състоянието на корабоплаването на дунавските съкрайбрежници към 1939 година:

ДЪРЖАВА	Число на корабите	Товаропоемност в тонове
Югославия	633	410,000
Германия	576	405,000
Ромъния	278	226,000
Чехословакия	162	120,000
България	35	15,000

През втората Световна война дунавското ни корабоплаване има по-голямо щастие, отколкото неговият събрат по море. През време на

нейното бушуване бяха загубени само два кораба, от които единият ще бъде спасен и поставен наново в действие.

III

От изложеното е ясно, че стопанските и икономическите ни интереси налагат да имаме свой собствен търговски флот. При неговото създаване трябва да бъдат уяснени следните четири основни въпроси:

1) Ще бъде ли оправдано неговото подържане, от гледна точка на чисто търговски и финансови интереси.

2) Какви задачи могат да бъдат възложени на същия и как той ще ги разреши с оглед на нашите стопански и икономически интереси.

3) Във връзка с тия задачи, какъв трябва да бъде съставът на корабния му парк и

4) Как и под каква форма същият може да бъде създаден.

Въпросът за рентирането на нашия бъдещ търговски флот е чисто финансов. При неговото разрешаване трябва да се уясни, дали капиталите, вложени за неговото създаване, ще донесат ония приходи, които биха дали при използването им в предприятия на сухо.

За да се отговори на тоя въпрос, необходимо е да се хвърли един обстоен поглед върху количеството и характера на нашата външна (вносна и износна) търговия. Проучвайки вноса и износа ни за времето от 1886 до 1938 година откриваме, че за тоя период от 52 години износът ни по вода е бил 65%, по сухо 35%, а вносът съответно 71% и 29%. Следователно, вносът и износът ни по вода е бил средно 68%, а по сухо — само 32%. Езикът на тия числа е доста красноречив и убедителен. Той говори, че две-трети от това, което се вкарва и изкарва от нашата страна, минава по вода, а само една трета по сухо.

По-голямата част от въпросния вносен и износен тонаж е пренесен от корабите на нашето Търговско параходно дружество. Така, например, за времето от 1935 до 1939 година (5 год.) те са пренесли около 786.000 тона стоки и 160.000 пътници, срещу което е реализиран един брутен приход от 308.701.437 лева, или средно годишно над 61 милиона лева. Не трябва да се изпуска изпредвид, че тая сума представлява внесена в нашата Народна банка солидна сума чужда валута, защото всички превозни такси (навла) на наши и чужди пренесени товари се плащаха в английски лири или долари.

Това беше картината на Черно море. Да видим, какво е положението на Дунава. Както вече споменахме, дунавското ни корабоплаване води своето начало от 1934 година. До тая година, нашият дунавски трафик се обслужваше от австрийски, унгарски и ромънски кораби. Независимо от това, че същите експлоатираха труда на нашия земеделски производител, като пренасяха неговите произведения с високи навла, плащани при това в чужда валута нашата държава беше принудена да им плаща и годишна субсидия, която възлизаше към 750.000 зл лева.

Създаденото българско дунавско корабоплаване се закрепи неочаквано бързо, като нанесе невероятен удар на чуждата експлоатация.

Същото даде и отрадна рентабилност. Това се вижда от следните официални данни, взети от Дирекцията на водните съобщения:

Докато при обслужването ни с чужди кораби, за пренасянето на един тон стока или за един пътник от Русе до Свищов се е плащало 110 лева, със създаването на нашето корабоплаване това навло спада за стоката на 70 лева, а за пътниците на 52 лева.

Корабите на нашето още младо дунавско корабоплаване са пренесли от 1935 до 1944 година 281.063 тона разни стоки и 2.040.792 пътника. С тази си дейност, те са реализирали за изтеклия период от 10 години брутен приход от 412.155.060 лв. Същевременно са спестили на държавата още 7 500 000 лева чужда валута, която трябваше да бъде изплатена като субсидия на чуждите корабоплавания, които ни обслужваха.

Изложеното дотук говори ясно и убедително в полза на пълната рентабилност на българското (морско и дунавско) търговско корабоплаване. Следователно, повече доводи по тоя въпрос не са необходими.

Въпросът, свързан със задачите на нашето бъдещо корабоплаване се намира в тясна зависимост, както от бъдещата конюнктура на нашето народно стопанство, така и от бъдещата насока на външната ни търговия.

Теоритически, търговското корабоплаване на една държава има следните четири основни задачи:

- а) Да обслужва собственото крайбрежие;
- б) Да обслужва външната търговия;
- в) Да пласира част от собствения свободен труд и
- г) Да поддържа престижа на държавата и нейното стопанство във

от границите ѝ.

Обслужването на собственото крайбрежие е известно под името каботажно плаване. Съгласно международното морско право, то е забранено за чуждото корабоплаване, а се извършва само от собствения флот. По тая причина, всяка държава е длъжна да има и поддържа свое крайбрежно корабоплаване. Същото е от голямо значение за крайбрежните области. Повдига твърде много стопанския им живот. Че това е така, можем да се убедим от следните официални данни, взети от Дирекцията на водните съобщения:

Преди да имаме наше собствено крайбрежно корабоплаване, пренасянето по море на хора и стоки между нашите пристанищни градове е било много слабо. С неговото създаване крайбрежният ни трафик се съживява извънредно много. Така, например, докато през 1937 год. са били пренесени само 12.000 пътника, през 1944 год. тяхното число се качва на 100.938. Същото покачване показва и сточният превоз.

След създаването на Б. Р. П., крайбрежното ни дунавско корабоплаване развива също неочаквана дейност. За един период от 9 години (1935—1944) то е пренесло 281.063 тона стоки и 2.040.792 пътника. Следователно, средно годишно са били пренасяни около 31.000 тона стоки и около 227.000 пътника.

Дадените цифрови данни показват, от какво голямо стопанско и икономическо значение е крайбрежното ни корабоплаване. Независимо от това, то дава и чувствителни фискални придобивки. Ако тоя голям дома-

шен транспортен трафик би бил възложен на чужди кораби, държавата трябваше да изждивява ежегодно големи суми в солидна чужда валута.

Обслужването на външната ни търговия от наше собствено корабоплаване е от голямо стопанско и икономическо значение. То поевтинява чувствително превоза на собственения ни внос и износ, и освобождава народното ни стопанство от зависимостта на чуждото корабоплаване. Чрез собствения търговски флот се откриват, разработват и задържат най-добре необходимите външни пазари. Той е регулатор на навлото, с което се печелят за народното стопанство големи суми.

Очебиющи примери в това отношение са следните:

До създаването на нашето търговско корабоплаване (през 1899 година) нашите брашна и жита са били изнасяни с чужди параходи. За разстоянието от нашите пристанища до Цариград същите са вземали за тон брашно 20 лева, а за тон жито — 15 лева. С пуцането в движението на нашите първи параходи това навло е спаднало — за брашното от 20 лв. на 2.5 лв., а за житото от 15 лв. на 2 лв.

През 1934 година се открива нашата параходна линия до Испания. До това време се плащаше на чуждите параходни компании за износ на нашите яйца по 15 шилинга на тон. Нашите параходи намаляват това навло на половина — 7 шилинга.

Като се има предвид, че до създаването на нашето корабоплаване са били изнесени и внесени хиляди тонове стоки, и че чуждото навло е било твърде високо и се е изплащало в чужда валута, ясно е, каква полезна роля е изиграло и ще има да играе нашето корабоплаване по отношение запазване интересите на народното ни стопанство.

Пласирането труда на част от своите граждани е също една от важните задачи на корабоплаването. Тя има и социално значение.

Всяко корабоплаване изисква добре развито корабостроене. За последното са необходими, обаче, капитали, сурови материали и работна ръка. Следователно, корабоплаването създава работа, освен по море, още и във вътрешността на страната. Тази работа намира приложение в три стопански области — в съживяване на капитала, увеличаване производството на сурови материали и в непосредствения строеж и поддържане на корабите.

Работата, която корабоплаването осигурява на морските лица на международния пазар на водния транспорт е също от голяма полза. В случая, не само че се намира препитание на множество хора, а се изнася труд, срещу който се внася чужда солидна валута (злато) или стоки, с което се допринася твърде много за повдигане на външната ни търговия.

Днес има много държави, които крепят външните си платежни баланси благодарение на пласирането на международния транспортен пазар моряшки труд. Като такива могат да бъдат посочени: Норвегия; Дания, Гърция и други.

Въпреки, че досега нашият търговски флот заемаше едно от последните места, все пак, той е регистрирал в полето на международния морски транспорт завидна дейност. Така, например, за последните пет години преди избухването на втората Световна война (1935—1939 год.) той е пренесъл между чужди пристанища един тонаж малко по-голям от

тонажа, пренесен за същото време от нашите кораби за и от България. Това показва, че морският ни търговски флот е работил, колкото за нашия, толкова и за международния морски трафик. Тази констатация не трябва да се подценява. Тя говори най-убедително, че търговският ни флот пласира успешно част от нашия труд и на международния транспортен пазар.

Подържането престижа на държавата и на нейното стопанство извън границите на страната е, също така, една от важните задачи на всяко корабоплаване.

Добрият корабен инвентар, подготовката, обносните, акуратността и честността на корабния личен състав, добрата организация и правилното обслужване на обявените плавателни линии, грижата за цялостното, навременно и правилно пренасяне и предаване на поверените стоки, издигат името на държавата, чийто флаг носят корабите и затвърдяват престижа на нейния народ. С това се открива голям морален и търговски кредит за стопанството на тая държава. Благодарение на своето образцово корабоплаване, много малки по територия и население държави заемат челно място между културните и търговски нации.

Без да изпадаме в локален патриотизъм, имаме данни да твърдим, че нашите кораби и нашите моряци си бяха спечелили добро име в международното морско общуване. Много от търговците на западните народи предпочитаха нашите кораби пред тия на някои от съседите ни.

Въпросът за състава на бъдещия ни корабен парк е в тясна зависимост от вида, количеството и характера на нашия морски внос и износ и от отдалечението на вносните и износните ни външни пазари.

При разрешаването на тоя въпрос необходимо е да се уяснят следните две неща:

1. С какъв вид (тип) кораби трябва да бъде снабдено нашето бъдещо търговско корабоплаване и
2. От каква големина и в какво количество трябва да бъдат същите.

Типът на бъдещите ни търговски кораби ще бъде определен главно от естеството на продуктите, предмет на нашия износ.

Известно е, че последните са главно произведенията на нашето земеделие и скотовъдство, а отчасти и на нашата дребна индустрия. Следователно, корабите на бъдещото ни търговско корабоплаване трябва да бъдат предимно товарни и пригодени за пренасянето на продукти от земеделски и скотовъден характер. За изнасянето на нашите плодове, зеленчуци, млечни произведения и заклани птици ще са необходими и кораби с хладилници.

Големината на отделните кораби и тяхното количество ще зависи от отдалечението на външните ни пазари, т. е. от корабните линии, които ще трябва да се обслужват.

От опита, който имаме досега и по мнението на нашите стопански специалисти, можем да предполагаме, че в бъдеще нашето търговско корабоплаване ще трябва да обслужва следните пет морски и три дунавски параходни линии:

Морски: крайбрежна (капотажна), черноморска, източно-средиземноморска, западно-средиземноморска и континентална.

Дунавски: крайбрежна (капотажна), долно дунавска и средно дунавска. Крайбрежната (капотажна) морска линия ще има назначение да обслужва нашето черноморско крайбрежие с неговите главни пристанища Варна и Бургас, и второстепенните — Каварна, Балчик, Несебър, Поморие, Созопол и Царево. Товарният обект по нея ще се състои главно от зърнени храни, дървен материал и дърва, каменни въглища, дървени въглища, вино, пътници и пр. Следователно, за нейното обслужване ще са необходими кораби, които могат да носят едновременно стоки и хора (товаропътнически), а така също и чисто пътнически. Тонажът на първите не трябва да надвишава 1000 тона, а на вторите 200—500 тона.

Имайки предвид годишния трафик по тази линия, според официалното становище на Дирекцията на водните съобщения, за нейното обслужване ще са необходими около 20 корабчета с обща товаропоемност 10,000 тона.

Досега тая линия се обслужваше от търговския ни кораб „Евдокия“ (700 бр. р. тона), 4—5 малки пасажерски лодки на Дирекцията на водните съобщения и няколко частни моторни ветроходи.

Черноморската линия ще има назначение да свърже нашите пристанища Варна и Бургас с пристанищата на черноморските съкрайбрежници, предимно с тия на Съветския съюз.

Обекти за пренасяне по тази линия ще бъдат, като износ на част от произведенията на нашето земеделско стопанство, известни продукти на скотовъдния ни поминък и някои от фабрикатите на дребната ни индустрия, а като внос — метали, памук, машини, петрол, химикали и др. Следователно, корабите, които трябва да обслужват тая линия, ще трябва да бъдат предимно товарни. За обслужване на пътнишкия трафик ще са необходими, ако не чисто пътнически, поне няколко товаропътнически кораба.

В миналото тая линия се поддържаше от корабите на Б. Т. П. Д-во — „Борис“ и „България“. Според официалното становище на Дирекцията на водните съобщения, за бъдещото ѝ поддържане ще са необходими около 15 кораба със среден единичен тонаж от 3000 до 4000 бр. р. тона и обща товаропоемност около 45,000 тона.

Източно-средиземноморската линия ще обслужва външните ни пазари в Турция, Гърция, островите в Източно Средиземно море, Сирия, Палестина, Ирак, Трансйордания и Египет.

Обекти за пренасяне по същата ще бъдат главно продуктите на нашето земеделие и скотовъдство. Във връзка с това, тя ще трябва да се обслужва предимно от товарни кораби, някои от тях снабдени и с хладилници.

До началото на втората Световна война, тая линия беше напълно разработена и се обслужваше от корабите на Б. Т. П. Д-во — „Бургас“, „Фердинанд“, „България“, „Шипка“ и „Варна“.

По официалното становище на Дирекцията на водните съобщения, за в бъдеще тя ще трябва да се обслужва от около 15 кораба със среден единичен тонаж от 3000 до 4000 бр. р. т., с обща товаропоемност до 45,000 тона.

Западно-средиземноморската линия ще има за цел да поддържа външната ни морска търговия с пристанищата на Тунис,

Алжир, Испания, Франция, Италия, Югославия и Гърция. По нея ще бъдат пренасяни същите товари, както по източно-средиземноморската. Следователно и тя ще трябва да се обслужва главно от транспортни кораби, част от които — снабдени с хладилници.

В миналото тая линия се обслужваше от корабите на Б. Т. П. Д-во — „Мария Луиза“ и „Балкан“, а в следствие от — „Варна“ и „Шипка“. По официалното становище на Дирекцията на водните съобщения в бъдеще тя ще трябва да се обслужва от около 10 кораба, със среден единичен тонаж от 5000 до 7000 бр. р тона и обща товаропоемност около 35,000 тона.

Континенталната линия ще има за цел, да обслужва външните ни пазари по западните брегове на Европа. По нея ще се пренасят ценните продукти от нашето земеделско стопанство.

В миналото тая линия се обслужваше от параходите ни: „Родина“, „Мария Луиза“ и „Балкан“. За бъдещото ѝ подържане, Дирекцията на водните съобщения предвижда около 35 кораба, със среден единичен тонаж около 7000 бр. р. тона.

Крайбрежната дунавска линия обслужва водния транспорт по нашия дунавски бряг. По нея се пренасят почти всички земеделски произведения на западна Добруджа. Също така, тя е единственият най-къс, най-удобен и най-евтин път, по който се извършва съобщението между дунавските ни градове и по малки селища. Във връзка с това, тя трябва да се обслужва, както от транспортни плавателни съдове, така и от чисто пътнически кораби.

Долно-дунавската линия ще има назначение, да обслужва нашата външна търговия главно със съветските дунавски пристанища, а отчасти и с Румъния. По нея ще се изнасят част от нашите земеделски произведения и други продукти, които са обект на външната ни търговия с Ромъния и Съветския съюз. Следователно, тя трябва да бъде снабдена предимно с транспортни плавателни съдове (влекачи и шлепове).

Средно-дунавската линия ще служи за подържане на редовен товарен транспорт и пътническо съобщение между нашите дунавски пристанища и пристанищата на Югославия, Унгария, Чехословакия и Австрия. По същата ще се изнасят главно продуктите на нашето земеделско стопанство, на лозарството и овощарството ни, а ще се внасят индустриални фабрики, машини, химикали и др. Във връзка с това, тя ще трябва да се обслужва главно с товарен плавателен състав (влекачи и шлепове), а отчасти с пътнически. До сега по нея работеха три модерни пътнически и три модерни товарни кораба, собственост на Българското речно плаване. Те, обаче, са далеч недостатъчни.

От официалните проучвания на Дирекцията на водните съобщения, изтъкнатите три дунавски линии не са още напълно разработени и използвани. За да се постигне това, ще е необходимо да се доставят още около 100 различни речни кораби, шлепове и танкове, с общ тонаж около 100,000 тона.

Въпросът за начина, по който трябва да се създаде нашият бъдещ търговски флот е, колкото финансов, толкова и държавнически. Конкретното му разрешение засяга две основни неща — откъде могат да се вземат парич-

ните средства за набавяне на необходимия корабен парк и откъде и как да се набави тоя парк.

Намирането на паричните средства, т. е. на капитала, необходим за набавянето на корабния парк, е за сега най-голямата, основната трудност. Теоретически, капиталът на корабоплавателните предприятия бива три вида: частен, кооперативен и държавен, Кой от тия три вида капитали взема по-голямо участие, зависи от ред причини. По-съществените от тях са: наличието на свободни частни парични средства; навикът да се пласират свободните капитали за морски промисли; морската политика на държавата; нуждите на народното стопанство; нуждите на външната търговия и пр. У нас до сега частният капитал се е държал доста боязливо и настрана от морето. Тая негова особеност може да се обясни по два начина. От една страна, българинът се страхува да влага парите си в морски предприятия, понеже добре не ги познава, а от друга страна, тия предприятия се нуждаят от големи капитали, които у нас са рядкост.

По същите психологически причини и кооперативният капитал, също така, избягваше досега морето. Съществуващите у нас кооперативни морски предприятия са от съвсем дребен, дори нищожен масщаб.

Опитът ни учи, че за сега единственият капитал, който може да възстанови и да заздравя нашето едро корабоплаване е тоя, който би могла да отпусне държавата, или тоя, създаден на кооперативни начала, със съдействието пак на държавата. Добър пример в това отношение имаме със създаването на Българското речно плаване през 1934 година.

При днешния международен пазар на корабите, за да се реализира пълната корабоплавателна програма, начертана от нашата Дирекция на водните съобщения, ще са необходими за един период от 7 до 10 години към 8 милиарда лева — около 1 милиард лева годишно.

От изтъкнатото дотук е ясно, че бъдещото ни корабоплаване ще трябва да се създаде под формата на чисто държавен или на кооперативен флот. Държавният следва да бъде организиран на автономни начала, подобно на държавния ни речен флот, създаден на Дунава през 1934 година.

Набавянето на необходимия корабен инвентар може да се извърши по следните три начина: да се доставят всички кораби от чужбина, да се построят у нас или да се комбинират двете възможности.

Първата възможност е доста удобна, но по ред причини твърде неизгодна. Преди всичко, трябва да се очаква, че в дадения момент трудно ще бъде да се намерят добри кораби, свободни за продаване. През втората Световна война беше унищожена голяма част от световния корабен тонаж. Сега страните-корабостроителки ще се стремят да възстановят главно своя корабен парк и след това ще пристъпят към изпълнение на чужди поръчки.

Тъй като работната ръка и някои от строителните материали в чуждите държави са много по-скъпи, отколкото у нас, доставяните отвън кораби ще бъдат всякога по-скъпи, отколкото ако бихме си ги построили у нас. Независимо от това, доставката отвън ще трябва да се

изплаща в чужди девизи или с най-ценните ни износни стоки (тютюн, розово масло и др.).

Втората възможност ни дава големи и ценни стопански, икономически и социални изгоди. Преди всичко, ще се спести голямо количество чужда валута, която може да бъде използвана за внасяне на други ценни и необходими за народното ни стопанство материали. При построяването на корабите ще бъдат употребени български труд и голяма част български материали, следователно, българският капитал, който ще трябва да се вложи за създаването на нашето корабостроителство, ще се върне обратно между народа, под формата на заплатен труд.

Тоя начин за сега е, обаче, напълно изключен, поради ред технически затруднения. За съжаление, нашето корабостроене не е още напълно развито, за да бъде във състояние да покрива всичките ни нужди от кораби. В дадения момент Държавната ни корабостроителница във Варна е в състояние да строи кораби само с водоизместване до 1000 бр. р. тона. Сега тя се разширява с още два хелинга за кораби до 3000 бр. р. тона. Също така, започнатата преди две години нова държавна корабостроителница, в която ще се строят кораби до 7000 бр. р. тона не е още готова.

Независимо от тия технически затруднения, нашата метална и машинна индустрия не е още в състояние да произвежда всички материали и машини, необходими за нуждите на корабостроенето. Следователно и при подобрени корабостроителници, пак ще бъдем принудени да внасяме известни материали и машини, нужни за построяването на корабите ни.

От изтъкнатото дотук е ясно, че в дадения момент е възможен само третия начин. Това ще рече, че докато нашето корабостроене бъде в състояние да произвежда кораби от по-голям тонаж, ние ще сме принудени да доставяме същите от странство, а малките да строим у нас. За да може това време да дойде по-скоро, налага се да засилим довършването и дообзавеждането на нашите корабостроителници.

IV

От направеното, макар и не изчерпателно, изложение върху сегашното състояние на търговското ни корабостроене и върху необходимостта и начина за неговото създаване, могат да се извлекат следните характерни и доста поучителни изводи:

1. До създаването на българското корабостроене на Черно море и Дунав, българското народно стопанство, а това ще рече българският трудов народ е било редовно ограбвано от чуждото корабостроене с няколко стотици милиона лева годишно в чужда валута.

2. Със създаването на собствено корабостроене, тия милиони не само, че бяха спестени за нашия национален труд, но българският моряк започна да изработва на международния пазар на водния трафик и значителни резерви чужда валута.

3. Краят на втората Световна война не завари нищо от нашето морско търговско корабостроене. То беше напълно унищожено. Дунавското ни корабостроене понесе съвсем малки щети, но още днес не е достатъчно, за да задоволи нуждите на народното ни стопанство от домашен и външен корабен трафик.

Колкото печални и да са тия изводи, те са самата истина. Същите рисуват по един безспорен нач и нашата действителност на море. Тая нерадостна действителност трябва да ни отвори очите. Всеки родолюбив българин, който милее за преуспяването на нашия народ и за неговото стопанско, икономическо и културно издигане, трябва да разбере, че без добре развито собствено корабоплаване, това ще бъде трудно за постигане. Налага се, следователно, да се пристъпи без повече отлагане към неговото създаване. Направените жертви ще бъдат напълно оправдани, защото, както се дсказа по-горе, то ще донесе на народа ни съществени придобивки и изгоди, не само в стопанско и финансово, но и в социално и културно отношение. Неговото създаване, следователно, е не само стопански, но и държавнически въпрос.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА ТЕАТЪР ИЗКУСТВО

АТАНАС ДАЛЧЕВ — „АНГЕЛЪТ НА ШАРТЪР“

Слабата производителност на Ат. Далчев, като всяка слаба раждаемост, не може да бъде приета за положителен белег. И при все това ние се примиряваме с нея, не само като с един неизбежен психологически факт, но и с обстоятелството, че всичко създадено от него носи печата на творческа зрялост и завършеност, нещо, което рядко се среща при у по-големите ни поети. Художествената грижа, обаче, у него не е от тясно формално естество — да шлифува и „краси“ изрази си; тя е подсказана от един силен инстинкт, култивиран от здраво художествено възпитание (Далчев е един от най-начетените и осведомените ни писатели), който го предварава от всякакъв поетически фалш, от всичко лишено и, най-важното, от безличието и мъртвината на литературното клише.

Поставен в историческа рамка, Далчев носи в себе си нещо, което го доближава до поетите символисти (макар, както ще посочим по нататък, с други свои качества да се отличава рязко от тях) — болния дъх, който прониква много от песните му. В последните той показва едно особено внимание към всичко което е със слаба съпротивителна сила, линеещо, вехнещо, гинещо. Фактът, че първото стихотворение (след уводното) носи името „Болница“ е показателен: с този гнетителен болничен въздух са напоени голяма част от стихотворенията.

Тази болница не е ложе на оздравяващи, а на безнадеждно болни, които чувствувате почти като мъртъвци. И този смразяващ дъх прониква цялата обстановка — чувствувате го в прилепените до самите стени бели легла (сякаш те са неподвижни, срастнати със студените стени), в тишината и здрача, и най-вече в тежкия звън на големия часовник, възвестяващ „сякаш тежките стъпки на близката смърт“. Смразяващата печал е внушена с голяма сила: Далчев умее да подбери и съсредоточава най-изразителните за случая образи, за да постигне оная психологическа и художествена концентрация, с която се отличават всичките му песни. За тая цел той използва и ритъма на речта и звуковата оркестрация на стиха — тук тежката болнична атмосфера се долавя и в дългите, тежко подвижни стихове, в тежко звучащите пълни членове (и здрачът, прахът, от дъждът, и звънът) и в многократното повторение на твърдите т, д и к:

Тишината и здрачът... със петна от мухи и с бразди от прахът... и звънът и звънът... сякаш тежките стъпки на близката смърт

Така е видена и картината на бедността в „Хижи“ — в онези нейни крайни форми, които я правят безнадеждна и уродлива: страданието е представено като неизлечима тежка болест, що дълбае телата и душите на тия хора на постоян-

ните грижи, на изтощителния труд, на вечната мизерия. Дори и мъртвите предмети са дадени в този болен и грозен вид: „Стени с опадала мазилка, като че с белези от струпей“.

С тежка печал е наситена малката песен, в която е разказана участва на „Старите моми“ — безнадеждно-еднообразното им съществуване, в което чезнат и гаснат. Прочитате я и добивате илюзията, че сте чели нещо много дълго и безкрайно печално. И това е внушено, както с особените подбрани и съгъстени образи — тия бавно протягащи се дъже, тая безспирна и скръбна песен на стария чекрък (и той е овехтял), тая безмълвна и безстрастна, механизизирана работа, тъй и с ритъма (стиховете са дълги 18 и 17 срички), бавен и еднообразен. Тази безизходна мъка и печал на неслетниците, отхвърлените от живота, гинещи от жестоките му удари, е лайтмотивът на повечето песни в „Ангелът на Шартър“.

Там, обаче, има и нещо друго — ново и чисто негово — умението да използва за символи на същите безотрадни мисли и настроения не само живи същества, а и мъртви вещи. Наблюдателността на Далчева е съпрежена с едно живо комбинативно въображение, с дар да вдъхва душа в мъртвите предмети. Ето напр. неговите „Коли“ — стари, груби коли, движещи се вечно по безнадеждния път, следени неотстъпно от мрежите на дъжда: те израстват като жив символ на еднообразното, тигостно редуване на дните:

Като спиците на колелата й
едносъщите дни се въртят...

Неизменният ход на баналното, дотегливо съществуване, в което има толкова сурова безнадеждност:

Дъжд и път, дъжд и път неизмерен
и понякога бедни села;
само скръбната песен размерена
на скрипящи без спир колела.

Нищо чудно, че и тук колите са стари, представени са като страдащи същества, както са представени „Врати-

те“ — „сразени“ от живота, недъгави — „пътните врати на старите прогнили къщи“, „мокрени от дъжд“, „изгнили от вода и зима“, „изгризани от червеи, оглозгани от ветровете, с хиляди резби, с гвоздеи, халки и скоби, с ръждата като кръв по тях“.

И цяла нощ до сутринта без спир се
удряха и тракаха
като криле на черна птица, ранена
смъртно в мрачните.

А заключителната строфа извежда към едно мрачно — в метерлинковски дух — размишление:

Вратите, вашите врати — напразно
вие ги заключвате...

Не могат те да ви запазят от Нея —
вечната разбойница.

Избягвайки да я назове със собственото й име, той пише местоимето й с голяма буква и това отговаря на голямата й роля в тоя дял песни. Не е ли напр. неин агент „Зимният студ“ — една могъща, но убийствена сила, чиито тежки удари са смъртоносни мечове:

И забил десет ножа под стряхата,
и един — във сърцето на татка.

Какво оригинално тълкуване на природния факт и какво въображение да се оживи и постави в успоредица със смъртта на бащата!

Вместо да види в зимния път („Път“) радостен белег на всяко човешко усилие да се надделее природата, Далчев и тук вижда да „е преминала черна кола“, която „стари мършави кранти са влачили“ (старото и недъгавото е пак на преден план), в която лежи „пожълтял като восък мъртвец /и във кръг като черен венец/ черни врани са над него грачили“. И още едно оригинално одухотворение: Дървесата се връщат сякаш след погребение. Една съгъстена, давяща печал, в пълно съответствие с пейзажа. Като че ли всъщност този мрачен зимен пейзаж, в който се носят безкрайните вопли на вятъра и тъне „сред дълбока и глуха мъгла“, извиква веднага зло

вещия образ на смъртта. А „Стаята“ още веднъж убедително доказва, колко е изобретателен авторът, когато трябва да открие символите на запустението и гибелта. Одухотворението на предметите — на всяка мъртва вещ — е извънредно живо, те са, обаче, или мъртавци като мълкналия часовник (черен погребален ковчег на часовете, що лежат мъртви в него), или линеещи като вехнешото есенно слънце върху килимите на пода, като пожълтелите портрети на жени „отишли от света“. Така цялата запустяла и овехтяла стая се превръща в някакъв грамаден ковчег с мъртъвци. . . Изобщо у Далчева има странно влечение към старите, напуснати къщи, символ не само на запустение, на разруха, но и обиталище на смъртта, на всички зли духове, както това е в народните поверия. В това отношение, видението на мъртвеца (в крайната строфа) е изградено в духа на последните за вампирясването:

И черна сянка, дълга като копие,
разчупи се на каменните стълби,
и аз видях, и аз узнах там мъртвия,
когото преди девет дни заровиха.

В този приказно баладичен дух е разказано и „Убийство“ — едно страшно, като невероятна приказка, убийство, където престъплението е осветено с някаква зловеща светлина, та и самата природа (както в „Макбет“) е поразена от злодеянието:

И напусто капчуците викаха,
и тръбяха тревога тръбите.

Като мрачна балада звучи и „Пръстен“. Придружаващото всяка строфа двустийшие, завършващо с отсечени мъжки рими, е като зловещ рефрен — неумолимо утвърждаване неизбежността на смъртта:

Без да иска младата мома
го обручи с хладната земя.

В нея и още няколко други стихотворения („Балканът“, „Среща“, „Смърт“), лиричното чувство не е изразено пряко — дадено е чрез външни образи и положения, — един лиро-епичен похват, който отговаря на съзерцателния темперамент

на автора, изявен и в стихотворенията с пряк лирически израз: и там ролята на образа е значителна, при една почти винаги съдържана емоционалност.

В това отношение като ключ за разбиране основния характер на Далчевата лирика може да послужи стихотворението „Пътник“. Развълнуван от вида на познатата родна обстановка, в която се връща след дълъга раздяла, поетът за миг е готов да се отдаде изцяло на бликналия възторг, но . . . се въздържа:

Така дълбок е този стар простор,
че ти се иска сякаш да извикаш
Но не извикваш . . .

Тази лирическа съдържаност и при най-силния емоционален изблик е господстващо качество в поезията на Далчев — той се владее винаги и сякаш се бои (противни му са) от всеки излишен жест, от всеки реторически шум. Там е обяснението и на онова художествено равновесие, което постига и което е тъй рядко в лириката ни. Афектността му е чужда: и най-голямата скръб, и най-си ната радост той изживява съдържано, с една вътрешна съсредоточеност и вглъбеност. Концентрацията в емоцията е най-отличителната особеност и на тях песни, повечето от които са напоени със същата давяща мъка — самотност, отчужденост, умора и тегота от живота са главните им мотиви. В това отношение особено изразителни и характерни са: „Повест“, „Книгите“, „Дяволско“, „Съдба“ и „Нощ“. Тридесетте и два стиха, които се редят без прекъсване (без да са разделени в строфи), ни се виждат много, за да разкажат страшно еднообразната повест на едно съществуване без всякаква връзка с живота, затворено в себе си, пасивно, нестимулирано от никакво желание, нераздвижено от никакъв спомен, вехнешо в безкрайна умора и тегота от живота. И като фон, като неизбежен съпровод, неизменната обстановка на опустялата къща, с черни и затворени прозорци и черна и затворена врата, с огледалото праздно и коварно, в което се оглежда да не бъде винаги самотен,

е прашните портрети, с които разговаря сякаш от години . . . Не изглежда ли всичко това като тежко съновидение? Особеното внимание на поета към интериора — към предметите в затворената стайна обстановка — има психологически корен във връзка с изолираността му от външния свят, поради което общението му търси заместител и го намира във вещите, сред които живее. И най-вече в книгите („Книгите“), чиято неолъчна дружба го е отчуждила от света и хората, убила е и жизнеността му. Трагедията на Фауста, който чрез книжната мъдрост напразно се е опитал да замени онова, което е незаменимо: неопсредността, природния човек на Русо. Една изповед само в четири строфи, без едно междуйметие, без нито един знак на удивление, завладяваща с дълбоката си горест. Със същата дълбока горест, само че преплетена с жалбата по невъзвратното детство, е проникнато и „Съдба“ — друга, може би още по-интимна изповед на поета. Несъмнено задушевноста на тази жалба иде от контраста между безгрижното и честито някога, когато застанал бос, на глас е разговарял /с обувките и детското палто/, и душата му е „играла с палавия вятър/ и е била сестра на вси неща“, и безотрадното сегашно, когато:

Годините растат и те затварят,
и те зазихдат в твойта самота,
врази ти стават старите другари
И опустява медлено света.

Мисълта, че където и да отиде, човек не може да излезе вън от себе си, намира потвърждение в стихотворенията на Далчева, посветени на Париж. Не е ли характерно, че и в града на широкия простор и на феериите, дето всеки ден е като че ли празник, той попада в познатата, неразделна с него затворена, че и затворническа обстановка — с прозорец „към един сляп прихлупен двор“, без ни едно дърво и, когато случайно се мярва просякът-цигулар и засвирва „старинната си песен еднообразна като дъжд“, съсседите, които вижда разпла-

кани по прозорците, напомнят тъй много обитателите на „Хижи“.

Пак в Париж той преживява една адска бодлеровска нощ на студена самотност, умора и отвращение от всичко, що вижда: от неспирния дъжд, що бразди стъклата, от стария развратник, който влиза в стария хотел с едно полудете, от пустотата и нарастващия мрак на нощта. Така е виден Париж — бездушен и брутален — пак с бодлеровски поглед — в „Сняг“: стръмни стрехи от желязо, булеварди от асфалт, черен като въглен, а снегът — негова пълна антитеза — емблема на лъчезарна невинност, на ангелското начало:

И ако слезе някога, без жал
жестоки ще го стъпкат със обувките си
стражарите и проститутките . . .

Бял сняг ще има само във градините,
където са играели деца.

Той е прокаженият град, в който човекът е подложен на най-бездушното унижение — превърнат е на вещ („Носачи на реклами“).

Съществен елемент у Далчева, покрай наблюдателността и живото му въображение, е острата му мисъл, която блести в оригиналните му хрумвания и съждения в някои от стихотворенията му и в печатаните неотдавна бележки в „Литературен фронт“. Той умее да поставя нещата в ново осветление, да насочи мисълта ни в нови посоки, преодоляващ мъртвината на всеки шаблон. Някои от стихотворенията му („Сонет“, „Камък“ и „Човек бе сътворен“) са истински поетически размишления, в които, обаче, не се чувства никаква суха разсъдъчност — емоционалният тон и живата образност ги правят сочни и вълнуващи. Така камъкът, виден от Далчевия зрителен ъгъл, сякаш добива нов одухотворен образ на вечното, неизменното, пълен контраст на всичко живо, осъдено на страдание, старост и смърт:

Остаряват хора и дървета; /падат дни
нощи, листа и дъжд,
неизменен в есента и лятото,/ камък,
ти стоиш все същ!

Ти не си изпитвал още жаждата,
/от която почват вси беди;
не грешиш ти никога: не раждаш,
пък и сам си нероден...

Интересни като оригинални приумици,
плод на една подвижна мисъл и въоб-
ражение, са „Вечер“ и „Огледало“.

Разгледаните до тук стихотворения пред-
ставят автора като поет на душевна уг-
нетеност — на бодлеровия сплин, на не-
красовската досада от теготата на си-
вата делничност, на дълбоката самот-
ност у Яворова и ранната умора и ду-
шевна увяхналост у Дебелянова. Всичко
това, обаче, у него добива ново, напълно
индивидуално съдържание и намира чи-
сто негов израз. Но би било съвсем
погрешно да се изгради характеристиката
на поета само въз основа на тия душевни
състояния — тя би била съвсем едно-
странчива. Защото, колкото и да са ха-
рактерни и кризисни, тези състояния ня-
мат оная парализираща власт над поета,
каквато виждаме напр. у Яворова и Де-
белянова. Пълната херметична затворе-
ност от света и хората у него е вре-
менно състояние (каквото е и мизантро-
пичният му припадък — бясовското му
сологубовско озлобение, тъй оригинално
дадено в „Дяволско“), което той преодо-
лява не само с интереса си към вън-
шния свят¹⁾ но и с копнежа си да махне
бремето на всички културни условности,
сковаващи духа му, за да се приобши
към него. Той разбира дълбокия смисъл
на Гетевите думи във „Фауст“:

Die Geisterwelt ist nicht verschlossen —
dein Sinn ist zu, dein Herz ist todt...
Auf! Bade, Kinder, unverdrossen
die ird'sche Brust im Morgenroth.
и следва, слушайки своя вътрешен
глас, неговия съвет.

За неговото достатъчно силно витално
чувство убедително говорят ред стихо-

творения, между които най-характерни са
„Младост“ и „Лес“. Младостта в пър-
вото е изживяна като безгрижие и унес
в себе си, който съвсем не значи без-
различие към външния свят. Напротив —
тъкмо, когато е сред него, той изпитва
оня стихийна радост, онова жизнено упое-
ние, присъщо на младостта, което съз-
дава безпричинната му веселост. Вдаде-
ността му в себе си, чудатостта му, които
го правят малко смешен, са свързани с
писателския му унес:

и ме изпращаха с очи и ми се смееха
момичетата
за очилата и за унеса и за нехайния
вървеж.

Хумористичният тон, с който така прав-
диво се е самохарактеризирал, още по-
вече подкупва — говори и за способно-
стта му да бъде обективен към себе си:

И за да виждам сънищата, /аз лягах
си със очила,

С необикновена простота и с толкова
малко средства са разкрити прастарите
връзки, интимната близост между чо-
века и природата в „Лес“: тя подсказва
оригиналните образи и оня едва уловим
приказан настрой на стихотворението —
защото само в приказките е възможно
такова непосредно общуване между хора,
животни и растения. И наистина, има
нещо приказно и в това ношуване на
поета между гранките на най-високото
дърво (като древния Пан), от което сли-
за заедно с неговата сянка и в това
разпъпване на зората (и тя е пред-
ставена с качества на леса), и в без-
целното му радостно тръгване по бя-
лата пътека, за да отиде, където тя
го изведе, и в разговора му с птиците:

И бродя; пея песен стара,
или подсвирквам със уста,
а птиците ми отговарят
и ронят върху мен листа.

Копнежът му по простота, непосредност
и витално щастие го отправя, на първо
място, към образа на детето, в който
намира всичко, което е загубил: безгри-
жие, наивната вяра в чудото, която е

¹⁾ Характерно е признанието му в „Поет“,
че именно досегът му с външния
свят е, който го раздвижва за
творчество.

и която добива такъв оригинален израз в края на стихотворението:

До него седнала на стол жена му /говори за домашните покупки,
а малката им дъщеря стои/ и гледа
нежно как яде баща ѝ,
или издухва сребърната пара /от супата му. Той яде сериозен,
безмълвно. Над главата му сияе/ запалената лампа като нимба.

Всичко тук е разказано без всякаква поетизация — и белите стихове, и тонът на обикновената разговорна реч, са в пълно съответствие с простотата на изобразената ситуация. И при все това, тъкмо тая простота и непосредност в семейната идилия на това работническо семейство е озарена с някаква вътрешна топлина, тя е намерила израз и в оригиналното сравнение в крайния стих, тя създава впечатлението, че нимбата, що окръжава главата на простия работник, е едва ли не истинска, напълно уместна, възславяща не някакъв изключителен герой или чудотворец, а човека на труда.

Ясно е, копнежът на псета по простото и непосредното е подсказан от един здрав инстинкт — да възстанови нарушените връзки с природата и колектива, без които е обречен на безнадеждна самотност и душевно опустошаване. С това Делчев се родее със социалните поети от началото на миналото десетилетие, без да притежава борческата и бунтарската стихия на някои от тях (Хр. Смирненски, Г. Милев и др.) и с поетите виталисти. Освен това, цялата негова поезия, близка по някои мотиви със символизма, изцяло го отрича с изразните си средства: стиховете и думите у него тежат от конкретно, бих казал телесно, съдържание; той е винаги ясен и предметен, с оная жива образност, която прави и ображенията му тъй плътни и сочни, и е враг на всяка неясност, мъглявина и кухост на фразата (еано често явление у крайните символисти). Стихът му напр. няма нищо от

въздушността на Лилиевия стих — и, когато е най-лек, подвижен и мелодичен, го чувстваме като материална сила — подчинен е на закона за земното притегляне. Затова пък е винаги набит със съдържание, жилив и често показва една нарастваща ударна мощ.

Тонът му е почти винаги епически спокоен и равен. Чувството и когато е пряко изразено, не е остро — то има „хронически“ характер: дълго е носено, събирано и трупано, но винаги задържано. Чужди му са ефектността, че и истериката, драматизмът, острите зигзаги на Яворовата лирика. Една лирика без патетични изблици, без възкликателни знаци, без задъхвания (любопитен е фактът, че в цялата сбирка има само десетина удивителни и няколко многоточия).

Най-голямата ѝ сила е в образното ѝ богатство: Далчев е винаги конкретен, но не използва образа като бегъл символ, а обича да го рисува и моделира като живописно-описателен и изяснителен в поезията си; оттук и изобилието на съществителни в речника му и на изяснителни изречения в синтаксиса му:

Стени с опадала мазилка, като
че с белези от струпей...
Врата, раззината и черна...
В мрачината стремглаво политнал,
с остър писък разсякъл просторите...

Дълъг път, потъмнял и разкалян...

Вратите, пътните врати на старите
прогнили къщи... и пр.

Живостта на тези образи се дължи, освен на поетовата наблюдателност, и на въображението му, с чиято жива вода той одухотворява и най-мъртвите вещи. Леко и спонтанно той създава нови образи, нови ситуации и с това е близо до творците на митове. Той е голям майстор на сравнението и метафората, изненадващи и нови у него, разкриващи близостта между всичко жив

и мъртво, конкретно и отвлечено, и по такъв начин, както в приказките, доближава вътрешно всички неща в света — възстановява тяхното прастаро родство и единство. И когато твърди, че душата му е „била сестра на вси неща“ — казва една дълбока истина.

Ритмичните и музикални средства на неговия стих не са особено разнообразни. Основни дължини са 10 и 17 срични стихове, намалени или увеличени с по една сричка, а най-честите размери са хорей и ямб, смесени с амфибрахий. Звукописът у него не е търсен, и когато е налице, е съвсем естествен и уместен. Така напр. суровостта и бруталността на вятъра са намерили подходящ израз в звуковите повторения на твърдите **к, р, т**:

И с **корава рѣка** по **стъклата**
вътре **втурна** се **бурният вятър**.
Аз издигам с **проклятие рѣцете** си
и **те срещам** със **тежко проклятие**...

А в долните стихове повторенията на твърдите **т** и **д** сякаш утвърдяват и звуково тежките стъпки, които четири пъти повтореното **о** във втория стих прави да звучат широко като вопли:

Дето днес **моите стъпки** **пустинни**
като вопли **самотно** **звучат**.

Общото впечатление на известна матовост и еднообразие от стихотворенията в „Ангелът на Шартър“ е във връзка със съзерцателния темперамент на автора, с неговата вътрешна съсредоточеност и затвореност, с липсата у него на ярка емоционалност, на лирична патетичност, особености, които му пречат да добие по-широка популярност, особено в моменти като настоящия. В замяна на това, обаче, той притежава нещо извънредно ценно, което го издига до най-добрите ни лирици след първата война досега: голяма поетическа непосредност и искреност, и художествена зрялост. Той остава винаги верен на поетическата си природа, на сигурния си художествен инстинкт и никога не се насилва да мине за такъв,

какъвто не е. В неговите петдесет песни е отразена една ясно определена и напълно завършена творческа личност, те са дело на един автор с рядко за нашите условия художествено възпитание и съзнание, и в това отношение могат да бъдат образец за следване от най-младите ни поети.

Едно само бихме пожелали на автора: освобождение от оня болен дух, който слага тежък печат върху много от песните му и ги прави угнетителни и вътрешно еднообразни (проявите на те готата и душевната полиниялост са неизбежно еднообразни) и още по-голямо приобщаване към света и хората. Така той ще излезе от затвореността в себе си и ще добие оная жизнена сила и бодрост, която ще възроди творческия му дух.

Малчо Николов

ПЕТЪР ТОДОРОВ — „ЮГОСЛАВИЯ“

Първият временен политически представител, а след това пълномощен министър на нова България в Титова Югославия, г. Петър Тодоров, е написал на един дъх тази малка спретната книга върху днешна Югославия. Тя не е подробно и документално историческо изследване от рода на неговата забележителна книга „Погромите на България“, с която нейният автор, безспорно, ще остави трайно име в нашата сравнително млада историография. Не е и обикновена политическа студия, макар да има характер повече на такава, която претендира да ни запознае с цялостния политически живот на нова Югославия или да проследи на широко епичните борби на югославското съпротивително движение и историческата заслуга на неговия легендарен маршал Тито.

Написана със свойственото на автора непринудено остроумие и широк поглед, книгата „Югославия“ е по-скоро един вдъхновен опит да се проследи накратко и в най-едри линии политическото раз

вие на братска Югославия от края на миналата Световна война до нейното пълно освобождение от игото на германско-фашистките завоеватели в наши дни. И още нещо — тя е писмен документ, който съобщава на широката общественост, че „нашите отношения с Югославия са блестящи“, което е по важно от всичко друго, с оглед на настоящето и бъдещите възможности, които се откриват пред двете братски страни.

След като се спира съвсем накратко върху българо-югославските отношения след Европейската война и критически отдава заслуженото на правителствата и династиите на двете страни за недоразуменията, студенината и враждебността в техните отношения, авторът веднага променя тона, когато заговаря за героичната съпротива на югославските народи против германските окупатори. „Почти всички поеха откритата борба: въоръжени мъже и жени излязоха из планините! . . . Без да се освободят нито минута от призека на постоянно дебнещата ги смърт, те продължаваха да я предизвикват, като диреха и нападаха не престанно врага.“

Всяко споменаване на големия подвиг, който извършиха югославските народи през четиригодишната упорита съпротива против тевтонския поробител, веднага извиква героичния образ на действително легендарния маршал Тито, участвувал непосредствено в тежката борба „под шрапнелните дъждобрани пред Москва, край пламналите сгради на Мадрид, в огнения смъртоносен немско български пояс при Дурмитор“. Без да се впуска в подробности, авторът рисува този образ сгемо с няколко едри линии: „среден ръст, хубава коса, сини очи, дълбок, чист поглед, няколко леки вдлъбнатини по лицето от честите бури в живота, — мъжествена, малко сурова красота! Гласът е мек, спокоен, ни следва от раздражителност или потиснато недоволство, — пленителен събседник! . . . Облечен извънредно просто, но изящно . . . Цялата природа на този човек излъчва топлина и задущевност.“

Със същото непринудено възхищение пред подвига, г. П. Тодоров говори за сътрудниците на маршал Тито и за онова трескаво, стремително творчество, обхванало всички области на живота в днешна Югославия.

Неписана увлекателно, тази малка книга се чете на един дъх. Тя буди истинско възхищение пред героичния подвиг и епичните борби на югославското съпротивително движение и укрепва вярата в щастливото бъдеще на българо-югославското братство. Нейният автор, пълномощният ни министър в Белград г. Петър Тодоров, е дал широк простор на своя ентузиазъм, който вълнува. Читателят напразно ще дири да открие в нея дипломата, с неговата конфиденциална съдържаност и дипломатическа предупредителност. Книгата „Югославия“ е повече дело на писател, дълбоко вярващ в искреното сътрудничество и спасителното братско разбирателство между южните славяни, отколкото дело на политик в традиционния смисъл на тази дума. И това ѝ придава нейната същинска цена.

Л. Ц.

БЕРНАРД ШОУ — „ГОСПОЖА УОРЪН“

Едно от най-сложните изкуства е театърът. От сцената зрителят трябва да чуе и разбере словото на автора, да попадне под чара на артиста, да види пластично картината на действието и да почувствува връзката между обикновения човешки живот и необикновения свят на изкуството.

Да се постигне всичко това са необходими петима: автор, режисьор, артист, художник и зрител. Това съдружие е чисто творческо и в никой случай не бива да става случайно. Изкуството не търпи никакви компромиси и измами.

Осъществено ли е творческото единство при поставянето на пиесата „Госпожа Уорън“ от Бернард Шоу?

В пиесите на Шоу главното действащо лице е словото. Остроумието за

места движението, мъдростта — съдбата, а самата дума — вечното в живота. Шоу не обича да типизира, предпочита да човърка в сърцето и душата на човека. Той изважда на показ само това, което дава тласък и острота на словото му. В творчеството му няма бавност, постепенно развитие, а само непрекъснато словесно напрежение. Зрителят по-скоро се вълнува от изненадите, които словото му внушава, отколкото от драматичната съдба на героите. И тъкмо затова режисиранието на една пиеса от Шоу не е лека работа.

Да се представи на зрителя един толкова неспокоен, сложен и своеобразен автор, като Шоу, е една благодарна, но същевременно и опасна задача. Усилията на младия режисьор Кр. Мирски не са отишли напразно, но, според нас, едно съществено нещо е забравено. Това, което ние виждаме на сцената, като събитие, е толкова незначително и банално, че става ясно, какво тежестта на пиесата ще трябва да падне върху друго нещо. Авторът не се интересува ни от съдбата на майката, ни от съдбата на дъщерята. Какво ще стане с тях, и кой е бащата? — Ето въпроси, които няма да получат разрешение. Майката се връща при дъщерята, но не сама, а със своите ухажбери и сътрудници. Дъщерята, от своя страна, не я чака и няма никакви данни, че тя тепърва ще има да решава въпроса за своя живот. Решението е в самия ѝ характер. Тя действа не като дъщеря, дори не и като жена, а само като човек, който иска да има свой живот и път, и своя чест. Именно в това отношение пиесата е слабо осветлена от режисьора. По-важно е да се оживи и одухотвори диалогът, отколкото да се разчита на външното типизиране.

От тази гледна точка, подборът на артистите не е много сполучлив. Госпожа Олга Кирчева в ролята на майката е най-близу до Шоу. Нейната госпожа Уорън разрешава важен сценичен проблем. Една незначителна и порочна жена, въпреки всичко, запазва своя човешки чар.

Тя знае, че не е в числото на порядъчните, но има оръжието, с което, стига да иска, може да предизвика падението на порядъчните. Превъплощението на артистката е пълно. Тя ни показва, че жаждата за живот у тоя тип жени е по-силна от гласа на съвестта. С госпожа Уорън нищо особено не се случва — тя е била нечестна спрямо себе си, но честна към дъщеря си. Това е всичко. Тя си е изпълнила дълга. И затова не чувствава толкова трагично раздялата с дъщеря си. Тя най-добре знае, че нищо не е окончателно. Докато човек е жив, той очаква, променя решенията си, обича, страда и понася разочарования. Тая сложност на женската душа ни се представи от госпожа Кирчева с един тих, но постоянен, равномерен блясък. Нейната реч е плавна, звучна, измерена и главно — одухотворена. И затова зрителят не се вълнува от появяването ѝ, а от съвършения изговор на словото.

Госпожа Зорка Йорданова ни представи дъщерята. Зрялата артистка трябваше да ни застави да я приемем като младо момиче. Нейният безспорен талант не може да заличи разликата във възрастта. В случая, младостта е по-важен фактор за сцената, отколкото талантът. Дъщерята не носи драматична съдба и затова зрителят иска да види невръстната, да чуе невинната и да почувствува стихията на младостта. Шоу не морализира, за да бъде дъщерята толкова строга, отсечена и непримирима в отношенията си към тия, които я заобикалят. Авторът само наднича в човешката душа, за да може да напои словесните си стрели с отровата на сарказма. В този случай младостта е по-важна, отколкото тя да ни се внушава от безспорния талант на госпожа Зорка Йорданова. Въздействието върху публиката идва не толкова от превъплощението на зрялата жена в момиче, а от самото ухание на младостта, която предпочита да говори дързости и, вместо да усложнява нещата, да ги опростява с бързи, смели и патетични решения.

Госпожа Зорка Йорданова е майсторка

на сцената, но в ролята на дъщерята тя бе твърде много задълбочена и непреклонна, а ние бихме искали да видим една по жизнерадостна, по сърдечна и по самоуверена дъщеря. Време е вече младите момичета в пиесите да се изнасят на сцената от младите сили на Народния театър. За тоя жанр роли по-важна е младостта.

Останалите роли в пиесата се изнасят от артистите: Н. Балабанов, Н. Попов, Сърбов и Пламен Чаров. Добри и сърчни артисти, но играта им в „Госпожа Уорън“ не ни задоволява. Тук те по-скоро са имитатори, отколкото творци. През всичкото време се мъчат да ни се представят като типове по външна линия — нещо, което ни напомня сценичните възможности на оперетата, на фарса. Мимиките са излишни, изопачаването на речта — забранено, а произволните намеци отслабват напрежението в пиесата. Шоувите герои не са нито тънки, нито дебели, нито пък глупави. Те имат само една мисия — да покажат себе си чрез словото и с това да се наредят при жалкото, покварено човешко многообразие.

Художникът Д. Узунов е разрешил някои неща условно. Най-сполучливият декор на словото са действителните неща. Затова платното в дъното е не на място.

Посочените празноти не попречиха на публиката да приеме с радост премиерата на „Госпожа Уорън“. Зрителят е доволен, а това е успех.

К. Проданов

СВЕТЛИНА И ЧУВСТВО В ТВОРБИТЕ НА РАДКА ПОПТОШЕВА

(Впечатления от сегашната ѝ изложба)

От няколко години в общите художествени изложби в София правят впечатление интересно третираните портрети на момичета от Радка Поптошева. Сега тя се явява със самостоятелна изложба в галерията на Етнографския музей при Народното събрание с цветя и портрети на деца, момичета и дами. Във всички тези творби има голямо единство и из-

бистрено чувство. Личи определено вече художническо вживяване.

Портретите издават един оформен реализъм, в който пулсират емоционални ефекти и здраво психологично наблюдение. Женските образи на Р. Поптошева са индивидуално доловени, но същевременно поставени в емоционалната тайна на безграничната човешка природа. Затова са духовно силни, ала с подчертана физическа нежност; таинствени в чувствата си, ала с наивно-примитивна осанка.

Поптошева се стреми да опростява художествения образ, служи си с малко багени средства, използва контраста до съвършенство, има вярно разбиране за светлината и се стреми да даде багрите чисти. В този си похзат тя черпи поуки от импресионизма, но, от друга страна, тя не напуска точността на формата, нито прекалява в композиция и багени ефекти — тук тя е реалист. Но, независимо откъде и как черпи художествени разбирания, тя гледа посвоему и проявява свое художническо чувство.

Още при влизане в изложбата пред вас, на срещната стена, се натрапват три портрета: на М. Арnaudова — светло лице, което контрастира с тъмното облекло; буйна, пусната надолу коса, на която тъмните багри се сливат с облеклото; правилен нос и големи месести устни. Косата и фонът издават бурни чувства и решителност. Багренните средства са извънредно малко. Всичко е постигнато чрез контраста и чертите на лицето. Средният портрет е на Весела Вл. Георгиева. Физиономията издава тънка надменност и острота на характера. И тук има стремеж към чистота на цветовете, плътност на багрите и ефекти от контраста. Третият портрет — на Н. Траянова, издава гордост и самонадеяност. Физиономията е осветена, но към нейното единство, в същия светъл тон, е дадена и шията. Всичко това контрастира на облеклото. И трите портрета са плод на голямо майсторство на художника.

По-нататък ще видите портрета на го-

спожа Дита Лекарска — спокойна физиономия, съчетание на красота и духовен финес. Художникът проявява тук повече игривост в формите и контрастите, като допуска при това един втори контраст във фона, след контраста между лицето и облеклото.

Две други картини, които се налагат със съвършенството си, са „Очакване“ и „Композиция“. В „Очакване“ има повече чувство и много светлина. Багрениите ефекти са сполучливи и изискани.

„Композиция“ бе изнесена в тази годишната Обща художествена изложба и направи силно впечатление. В нея са дадени два образа: на момче и момиче. Момчето е изобразено в сянка, а образът на момичето силно осветлен. Той е почти прозрачен, със светли очи, които правят физиономията лишена от материалност. Това момиче като че ли е от друг неземеен свят. Някаква духовна светлина озарява лицето му. Подобна композиция има у френския художник Дега — картината: „Dans la coulisse“. Ала там цялата фигура на дамата е дадена в светлина, а на мъжа в сянка. При това, композиционното единство у Дега е съвсем различно от това на Поптошева, тъй че не може да става и дума за подравняване.

ПОЛИТИКА

У НАС

Признаването на правителството. — При завършването на нашия политически преглед за м. февруари, последният отбелязан факт по признаването на българското правителство бе „паметната бележка“ на правителството на Съединените щати, връчена на българския политически представител във Вашингтон и съобщена на Съветското правителство. Тази „паметна бележка“ дойде да уясни окончателно въпроса за становищата на правителствата на трите велики сили по отношение на тълкуването на московското решение.

Друг интересен портрет е „Момиче“ — добродушна физиономия, свежест и младост. В картината изпъкват две контрастиращи среди: първата между лицето и дрехите, и втората между фона над главата и около облеклото.

Друга област на живописуване у Поптошева са детските портрети — предимно детски главички. Тук контрастът не е ясно изтъкнат, но пак тези бледи лица, финни, бели физиономии и прозрачни очи, лека материя и много душевност.

Трета област в тази изложба са цветята. И тук е постигнато голямо съвършенство: хармония в багрите, силно чувство, благородност, лекота, която добива цвета и усет на живописна техника. С едно завъртане на четката е постигната жива илюзия от цветето. Тук от всичко лъха един емоционално подплатен реализъм. Живи цветя, от които усещате аромат. Като че ли ви се радват и ви омайват със своята красота и нежност.

Такъв е естетическият свят на Радка Поптошева: цялостен, последователен, със свой естетически път. Той не търси да очуди публиката, а да й даде здрава художествена култура. И ние вярваме, че ще остане и напред същият, защото е дълбоко прочувствуван и е в еднаква мяра виждане и веру.

Д-р Л. Р.

Явно е вече, че разбиранията на правителството на Съветския съюз, от една страна, и тези на правителствата на Съединените щати и Великобритания, от друга, са съществено различни.

С голям интерес се очакваше отговорът на Москва на „паметната бележка“ на американското правителство. И този отговор не закъсня. На 7 март т. г. управляващия съветското посолство в Съединените щати връчи нотата-отговор, в която се изтъкват следните съществени факти:

1. Декларацията на правителството на Съединените щати, направена на бъл-

гарското правителство на 22 февруари т. г., не съответствува на решението за България, взето в Москва, тъй като в това решение не се казва нищо относно влизането на представителите на опозицията в българското правителство на базата на някакви взаимно приемливи условия.

2. Казаната декларация на правителството на Съединените щати съставлява нарушение на московското решение на тримата министри, понеже в тази декларация се поставя ново, непредвидено в Москва, условие за участието на опозицията в българското правителство.

3. Съветското правителство своевременно е обърнало вниманието на правителството на Съединените щати върху обстоятелството, че политическият представител на Америка в България, г. Барнс, подбужда систематически българските опозиционери да не се съобразяват с решението на тримата министри на външните работи и да поставят нови условия, непредвидени в Московската конференция. Следователно, правителството на Съединените щати не само не е взело мерки, за да допринесе за осъществяването на решенията на Московската конференция, а напротив, чрез направената на 22 февруари декларация е насърчило опозицията да саботира решението, взето в Москва с участието на представителя на Съединените щати. Накрай, съветското правителство изтъква, че въпросната декларация на правителството на САЩ е била направена в едностранна форма, без тази постъпка да се съгласува предварително с мненията на другите заинтересувани правителства, участвували при вземането на решението относно България.

Този отговор на съветското правителство направи голямо впечатление и даде повод на много коментари. В някои вестникарски среди в Съединените щати повдигнатият спор се окачестви като „поставяне отново на България в общия списък на размирните места“ и възникналите недоразумения се отда-

доха на обстоятелството, че „неясните изрази на московското решение са позволили противоречиви тълкувания на това решение, които са забавили неговото прилагане“.

Както и трябваше да се очаква, след няколко дни, на 11 март т. г., министърът на външните работи на Съединените щати г. Бърнс връчи на съветското посолство във Вашингтон нота-отговор, като същевременно направи по въпроса изявления пред представителите на американския печат. В този отговор се потвърждава наново декларацията на американското правителство от 22 февруари, като се поддържа, че както порано, така и сега, правителството на Съединените щати счита, че участието в българското правителство на двама представители на опозиционните партии би трябвало да стане при условия взаимно приемливи за участниците, защото в обрания случай участието би било приемливо само за едната страна. Г. Бърнс изказва голямата изненада на правителството на САЩ, че „едно толкова основно и просто предложение“ се смята от правителството на Съветския съюз като отклонение от московското споразумение. Той отхвърля твърдението на съветското правителство за действия на правителството на САЩ по едностранен начин и без предварително съвещание с другите заинтересувани правителства. Г. Бърнс напомня за разговорите, водени по българския въпрос в Лондон на 16 февруари т. г. между г. Коен, съветник при американското правителство, и г. Вишински, пом. комисар на външните работи на Съветския съюз, както и обстоятелството, че г. Коен, съобразно дадените му инструкции, е уведомил правителството на Съветския съюз относно възгледите на Съединените щати във връзка с този въпрос.

Относно съветските обвинения по отношение на американския представител в София, г. Бърнс заявява, че този представител е действувал по инструкции на своето правителство с цел да се по-

влияе на всички партии в България за работа в дух на сътрудничество. Американската нота-отговор завършва със заявлението, че искреното желание на правителството на САЩ е, щото изпълнението на московското споразумение в този дух относно България да бъде постигнато.

Правителството на Великобритания, третата велика сила подписа московското решение, усвои гледището на американското правителство. По този повод, временният британски политически представител в София уведоми българското правителство, че Великобритания се присъединява към становището, изнесено в меморандума на САЩ от 22 февруари, а именно, че влизането на двама членове на опозицията в българското правителство би трябвало да се извърши при условия, приемливи и за двете страни, и че британското правителство никога не е мислило, че може да бъде упражнен натиск за влизане на двама опозиционни кандидати в правителството, без да се вземат под внимание условията за такава едно участие.

Очевидно е, че при така ясно очертаното разногласие между трите велики сили относно тълкуването на московското решение, за съжаление на всички българи, въпросът за признаването на българското правителство от Съединените щати и Великобритания остава за сега висящ. Какво може да се очаква в бъдеще по този тъй важен за нашата страна въпрос?— Не може да има съмнение, че макар и по-късно, трите велики сили, които вече разрешиха и са на път да уредят много по-сложни и мъчни следвоенни проблеми, ще успеят да премахнат своите разногласия и да намерят един задоволителен за всички изход и по българския въпрос. Дотогава, както отбелязва официозът в „Изгрев“ в броя си от 12 март, за българското правителство ще остане меридавно онова тълкуване на московското решение, което от името на трите велики сили му бе представено,

под форма на приятелски съвет, от представителя на Съветския съюз.

*

Законодателната дейност на Народното събрание — С окончателното гласуване на държавния бюджет за 1946 г., първата сесия на 26-то обикновено Народно събрание приключи първата фаза на своята законодателна дейност. Тя бе плодотворна и народополезна във всяко отношение. Въпреки отсъствието на представители на опозиционните партии, за което може само да се съжалева, в Народното събрание се развиха интересни разисквания, при които често се проявяваха различия и се обособиха особени мнения по някои от поставените на дневен ред въпроси. Всичко това, обаче, мина в дух на голяма загриженост и на общо желание за творческа работа в интереса на страната във всички области на нашия стопански и културен живот.

Още при разискванията по Тронното слово се очертаха основните линии на вътрешната и външна политика на правителството на Отечествения фронт, така както тя е посочена в програмата на правителствената коалиция. Държавният бюджет се гласува със сравнително малко закъснение, което позволи да се изостави пакостната в миналото практика, да се прибегва до използването на дванадесетинки от стария бюджет. Общата сума на приходния и разходния бюджет възлиза на 43 милиарда и 980 милиона лева, т. е. само с $2\frac{1}{2}\%$ повече от онази сума, която беше предложена в началото от Министерския съвет. Новият бюджет се различава съществено от бюджетите на миналите години по това, че в него са предвидени много повече средства за стопански, социални и културни цели. Така напр., без разточителство, но и без пакостен стремеж за безогледни икономии, бяха гласувани сравнително големи и задоволителни средства за Министерството на народната просвета, как-

то и за новосъздадените след 9 септември министерства на Народното здраве и на Социалната политика. Постигна се също и едно значително подобрене в материалното положение на държавните служители.

Нуждите на държавата и на народното стопанство са много големи и макар да бе всеобщо желанието да бъдат задоволени в най-широка мярка, абсолютната необходимост да се даде един искрен и уравнивесен бюджет наложиха известни ограничения за всички ведомства. При изработването и гласуването на бюджета, тъй грижливо и с голяма компетентност проучен и съставен от бившия министър на финансите г. проф. Станчо Чолаков, всички народни представители бяха ръководени от съзнанието, че пълното възстановяване на страната и развитието на нейните творчески сили не може да се постигне с един замах, а е дело на дълги усилия в продължение на редица години.

Освен гласуването на бюджета и одобриенето на наредбите закони, издадени от Министерския съвет от 9 септември до откриването на Народното събрание, последното успя да прокара и няколко закони от първостепенна важност, предвидени в програмата на Огчетествения фронт и необходими за разрешаването на неотложни въпроси, отдавна поставени на дневен ред от общественото мнение на страната. Така, гласуван бе Законът за трудовата поземлена собственост, с който се цели да се открие възможност за оземляване на безимотните и малоимотните селски стопани, обработващи сами земята си. Със Закона за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти се иска да се даде справедливо удовлетворение на възмутената обществена съвест, както и да се отнемат, в полза на държавата, нагрупаните по незаконен начин богатства на всички изпользвачи през време на подготовката на войната и през самата война.

По тези два тъй важни закона се проявиха известни разногласия и полемики в печата и се направиха оправдани предупреждения в самото Народно събрание. Без да се отрича по принцип тяхната навременност, атакувани бяха, особено живо в някои опозиционни вестници, известни текстове и положения в тези закони, като същевременно се приписваха на управляващата коалиция лоши намерения. Всъщност, при прилагането на законите, някои допустимите несъобразности и грешки ще бъдат забелязани и трябва да се очаква, че законодателното тяло своевременно ще попълни празнините и ще поправи недостатъците. При това, не трябва да се забравя, че полезността на всеки закон — най-добрия, както и най-лошия — зависи в най-голяма степен от начина на приложението му. Обща е надеждата, че при прокарането на двете въпросни реформи ще се изхожда само от основните цели, които им са поставени и от добрите намерения, които са продиктували въвеждането им. Всяко отклонение от това начало и опит да се изпользват те за лични и партийни изгоди ще бъдат посрещнати с недоволство и оправдано възмущение, и могат да предизвикат големи разстройства в народното ни стопанство, като в същото време компрометират реформеното дело на стечественофронтовското правителство.

За отбелязване е и Законът за учредяване на двете нови министерства — Министерството на индустрията, занаятите и рудите и Министерството на електрификацията и природните богатства. Както заяви в печата г. Министър-председателят, всъщност, в случая се касае до прегрупирането на службите, за да се даде преднина на стопанските мероприятия, да се осигури по-голяма свобода при упражнението на стопанската дейност и да се облекчат две особено претоварени досега министерства. Следователно, създаването на двете нови министерства се оправдава изключително с нуждата да се рационализират

и подобрят съответните служби, без бюджетът на държавата да понесе някакви особени тежести.

Народното събрание гласува и някои други по-малки закони, но все от значителна полза за народното стопанство и за трудящия се народ, каквито са: Законът за общественото хлебопроизводство и хигиенизирането на селото, Законът за подобрене на земеделското производство и пр.

*

Оставката на правителството на г. Кимон Георгиев — В заседанието на Народното събрание на 21 март т. г. Министър-председателят г. Кимон Георгиев прочете, от името на Министерския съвет, една декларация за решението на правителството да подаде оставка. В декларацията се казва, че още при общите разисквания по отговора на Тронното слово се е очертавало, по недвусмислен начин, пълното единдушие между правителството и Народното събрание по основните начала на държавната и национална политика, и че същият дух на съгласие и сътрудничество е продължил да се проявява и в цялата по-нататъшна дейност на Народното събрание. Министър-председателят благодари на народното представителство за доверието оказано на правителството досега и съобщи, че въпреки това, за да даде непосредствена възможност на Парламента и на г. г. Регентите да участвуват и съдействуват в изграждане управлението на страната, правителството е решило да сложи оставка и да уведоми за това си решение Народното събрание.

В отговор на тази правителствена декларация, председателят на Народното събрание, г. Васил Коларов, заяви: „Народното събрание взема акт от декларацията на Министър-председателя и споделя напълно мотивите, които са продиктували на правителството да сложи своята оставка. Изказвайки благодарността на Народното събрание към правителството и лично към Министър-председателя г. Кимон Геор-

гиев за тяхното умело ръководство на държавните дела, в пълно съгласие с еднотушното схващане на народното представителство, председателството дължи да заяви, че Отечественият фронт е единствената общественно-политическа сила у нас, която е способна да осигури днес една твърда народна власт и да излъчи едно отговорно, представително и истинско демократично правителство. Заедно с това, народното представителство изказва своето доверие на г. Кимон Георгиев като председател на бъдещето отечествено-фронтовско правителство“.

След направеното уведомление на Народното събрание, Министър-председателят г. Кимон Георгиев подаде оставката на правителството на г. г. Регентите. С това се откри и формално министерската криза. Регентите започнаха без закъснение своите консултации. След като приеха и изслушаха мненията на подпредседателите на Народното събрание и на представителите на партиите, съставляващи Отечествения фронт, те дадоха на г. Кимон Георгиев широк мандат за съставянето на новото правителство.

В добре осведомените политически среди оставката на правителството се обясни с желанието на отговорните места на Отечествения фронт да се даде възможност на Националния комитет и на партиите, влизащи в него, да препоръчат и внесат съответните изменения в организацията и персоналия състав на новото правителство, а също така и да се направи още един сериозен опит за привлечение в правителството на Отечествения фронт на двама представители на опозиционните партии, съгласно препоръките на Московската конференция.

Веднъга след получаването на мандата за съставяне на новото правителство, Министър-председателят г. Кимон Георгиев започна своите срещи и разговори с представителите на участвуващите в управлението о. ф. партии, както и с тия на двете опозиционни групи — земеделската на г. Никола Петков и социал-демократическата на г. Лулчев.

В първата си среща с представителите на опозицията на 24 март Министър-председателят е обрисувал обстановката, при която спозиционните групи се поканват да дадат сътрудничеството си в управлението на страната и е подчертал, че това трябва да стане в рамките на московското решение, за което, независимо от известни различия в тълкуването му, за Отечествения фронт остава в сила официалният текст даден първоначално чрез съветското правителство, от името на трите велики сили, и надлежно изтълкуван от същото правителство.

След дълги съвещания между опозиционните групи, в последната среща между техните представители и Министър-председателя станала на 28 март — трета по ред и последна — са били очертани следните мнения на двете страни по проявилите се в течение на разговорите различия.

Министър-председателят е предложил следните условия за участие на опозиционните групи в бъдещото правителство:

1. Да се ограничи задачата на сегашното Народно събрание с изчерпването на някои по-спешни и неотложни въпроси. До към средата на м. септември да се произведат нови избори, едновременно за обикновено Народно събрание и за Велико Народно събрание, при които партиите да имат възможност, ако пожелаят, да излезат със самостоятелни листи или при свободни споразумения.

2. Правителството, по свой почин, възнамерява да направи промяна в ръководството на Министерството на правосъдието с лице, изходящо от друга о. ф. партия, но от тях, които сега участвуват в управлението.

3. Министерството на вътрешните работи трябва да има за титуляр лице, което да изхожда от същата партия — Работническата (комунисти), която и досега го възглавяваше. В ръководството на това министерство ще бъде застъпена, чрез помощник-министър, и друга партия измежду тях, които участвуваха досега в управлението.

4. Всички други по-второстепенни въпроси, които са такива на практическа политика, ще се уреждат по взаимно споразумение в процеса на управлението.

Исканията на представителите на двете опозиционни групи, различаващи се по някои второстепенни въпроси и подробности, се свеждат до следните съществени точки:

1. Незабавното разтуряне на сегашното Народно събрание, преди влизането на опозиционните групи в правителството. По начало опозиционните групи възприемат идеята за едновременен избор за Велико и обикновено Народно събрание. След изборите да влезе в действие само обикновеното Народно събрание, а Великото Народно събрание да се свика след сключването на мира. Изборите да станат най-късно до 15 юни.

2. Министерството на правосъдието да се даде на Земеделския съюз (Н. Петков).

3. Министерството на вътрешните работи да се повери на неутрално лице, или изходящо от другите о. ф. партии. В случай, че се даде на Работническата партия (комунисти), управлението да се извършва колективно от министъра и двама помощници министри изходящи от двете опозиционни групи.

В последната среща на 28 март Министър-председателят е развил още веднаж съображенията, по които е невъзможно да бъдат приети исканията на опозиционните групи. Той е подчертал отново, че направените досега усилия и очертаните възможности създават една значително променена обстановка, която наистина позволява на двете опозиционни групи да дадат по един свой представител в управлението. Освен това, Министър-председателят е привлякъл още веднаж вниманието на представителите на опозиционните групи върху отговорностите, които поемат, като проявяват липса на готовност да улеснят осъществяването на московското решение.

В края на последната среща г. Н. Петков е заявил, че ще предложи на

своите приятели още веднаж да обсъдят становището на Министър-председателя и ако се съгласят с това становище, ще съобщи веднага. Понеже такова съобщение не последва, Министър-председателят е счел за приключени разговорите с представителите на опозиционните групи и от 29 март пристъпи към съставянето на ново правителство из средите на Отечествения фронт, което бе образувано на 31 март.

ОКОЛО НАС

Албания. — Законодателната комисия е изработила окончателния проект за конституцията на Народната Република Албания и го е внесла за разглеждане и гласуване в Учредителното събрание. Проектът съдържа 93 члена и подробно излага началата, които ще легнат в основата на устройството на албанската държава.

Покрай усилията си за по-бързото изграждане на новия държавен строй, правителството и демократическият фронт полагат много грижи и за премахването на известни нрави, наследени от миналото и излагащи името на албанския народ в чужбина. Касае се за известния в цял свят варварски обичай „беса“ — задължителното кръвно отмъщение между албанците, жертва на който обичай са ставали хиляди невинни хора. Назначена е специална комисия, която да се бори за изкореняването на този жесток обичай, за да се остави само на правосъдните органи да разглеждат споровете и налагат наказания на виновните.

Външната политика на Албанската република се вдъхновява, преди всичко, от желанието за сближение и разбирателство с балканските страни и, на първо място, с Югославската Народна Федеративна Република. „Ние виждаме, писа наскоро албанският вестник „Башкими“, в Нова Югославия нашия най-искрен съюзник, верния защитник на нашите права и сигурната гаранция за нашата национална независимост“. Доколко албанците считат за необходимо да се

облегнат на своята по-могъща съседка, Югославия, за да запазят своята независимост и териториална цялост и да улеснят развитието на своя културен живот, се вижда от факта, че те са решили да въведат във всички свои средни училища задължително изучаване на югославския език.

Не така стоят, обаче, работите с другата съседка — Гърция. Албано-гръцките отношения продължават да бъдат много неприязнени и дори се влошават повече. Главната причина за това са гръцките аспирации за присъединяване на южна Албания. Албанският печат постоянно отбелязва многобройни предизвикателни действия на албано-гръцката граница от страна на гръцките реакционери и честото проникване на гръцки чети в южна Албания, които тероризирали местното население.

*

Гърция. — Целият политически живот в нашата южна съседка се развива главно под знака на взаимните ожесточени борби и разгорещени спорове около произвеждането на законодателните избори. Ще станат ли те на определената дата — 31 март? Ето въпросът, по който всеки ден се получават най-разнообразни и често противоречиви сведения. Доколкото помним, никога и в никоя страна не е съществувала такава бъркотия, като тая около гръцките избори. Явно е, че Гърция преживява тежка политическа, а може би и държавна криза, която мъчно може да се предвиди как ще завърши. Несъмненият нов факт е, че докато порано само левите партии от групировката ЕАМ бяха за отлагане на изборите, днес всички партии, извън крайно десничарските и монархическите, най-енергично се борят за отлагане на изборите и са решили да ги бойкотират, ако въпреки всичко те бъдат произведени. Доколко положението в Гърция е усложнено и заплетено се вижда от следния факт. След многобройни изявления на министър-председателя Софулис, напра-

вени в най-различни времена, че изборите непременно ще бъдат произведени на определената дата, една телеграма от Атина до агенция „Ройтер“ от 18 март предаде речта на Софулис, произнесена в Солун, в която гръцкият президент, за всеобщо очудване, е заявил, че той трябва да признае, какво необходимо условие за произвеждане на свободни избори, а именно ред и законност не съществуват в Гърция. Понеже само кандидатите на монархистите можели свободно да се движат в страната и въоръжени организации вършели насилия, изборите нямало да бъдат резултат на свободно изразени убеждения а на страх и омраза. В същия ден друга телеграма, пак на „Ройтер“, оповести, че Софулис е заявил в Солун, че не мисли да отлага изборите, освен по „технически съображения“.

В самия кабинет на Софулис съществуват големи разногласия по въпроса за датата на изборите. Мнозина от министрите са за отлагането и са заплашили, че ще подадат оставка, а някои са я подали. Така напр., политическият редактор на съветския в. „Известия“ (телеграма на ТАСС от Москва с дата 15 март) писа, че Милонас, министър на финансите и водач на републиканската земеделска партия, както и Кафандарис, помощник министър-председател и водач на републиканската прогресивна партия, са заявили, че техните партии не ще участвуват в изборите и са подали оставка със седем други министри.

При така създаденото положение, изборната борба изглежда, че се води само от десничарските и монархически партии, които със свойствената на гръците склонност към преувеличения и гръмки фрази, чрез някои свои вестници многозначително възвестиха, че е започнала „битката за Гърция“. Опозиционните — леви и умерени — партии изглежда окончателно са решили да бойкотират изборите. Като последно средство (телеграма на агенция ТАСС от Атина с дата 17 март) те са изпратили телеграми до пра-

вителствата на Великобритания, Съединените щати, Франция и Съветския съюз, с които искат „великите съюзници да им помогнат да предотвратят пародията на избори в Гърция и да допринесат за възстановяването на демократичните начала в страната“.

В някои среди на опозиционните партии се проявява искането, изборите да бъдат отложени само с два месеца, време достатъчно да се турят в ред изборителните списъци и да се организира по-добре изборната борба. Въпреки всичко, обаче, макар правителството на Софулис да изглежда доста разколебано, изборите вероятно ще бъдат произведени на 31 март. Това се дължи в голяма степен, ако не и изключително, на писмото на британския министър на външните работи г. Бевин, който в отговор на едно запитване на гръцкия президент Софулис е изказал мнение, изборите да не се отлагат. Едно по-ново съобщение на агенция „Ройтер“ от Лондон с дата 21 февруари потвърждава това становище на Бевин. Според това съобщение, в една официална декларация се заявява, „че британското правителство е било винаги за произвеждането колкото се може по-скоро на изборите в Гърция и че то не смята, че едно отлагане с два месеца би подобрило състоянието на сигурността в тази страна, а напротив, би било пречка за нейното възстановяване.“ Декларацията завършва с напомнянето, че сега в Гърция се намира една съюзническа наблюдателна мисия от хиляда члена.

Това настояване от британска страна изборите непременно да бъдат произведени на 31 март се обяснява от чуждия печат с желанието на британското правителство да изтегли по-скоро войските си от Гърция, което се смятало за възможно само след произвеждането на изборите и стабилизирането на политическото положение в страната.

*

Ромъния. — И в нашата северна съседка един от големите въпроси на

момента е този за законодателните избори. Както е известно, желанието на правителствата на Съединените щати и на Великобритания, които признаха условно правителството на д-р Петре Гроза, бе изборите да се произведат най-късно до 1 май. По всичко изглежда, обаче, че това не ще може да стане, защото избирателният закон не е още готов, а и някои от партийните групировки са още в процес на реорганизиране и изясняване на своите позиции. Въпреки това, може да се каже, че изборната борба е вече започнала. Разискванията и споровете се водят за сега главно около партияния въпрос за партийните изборни комбинации, във връзка с решението на управляващия национално-демократически фронт, съставляващите го партии да излезат с обща листа в изборите. Позициите на партиите по този въпрос са вече значително изяснени. Всички партии от национално-демократическия фронт се изказаха в полза на общата листа. Само в социал демократическата партия се появиха големи спорове и различия, които завършиха с разцеплението на партията. В заседанието на конгреса на социал-демократите на 10 март се взе решение с голямо мнозинство — 232 гласа срещу 29 и 60 въздържали се, партията да участва в общата листа на национално-демократическия фронт. Обаче, водачът на партията, Титул Петреску, със своите привърженици се обяви решително против общата листа, главно с комунистите, и сбразува друга социал-демократическа партия, за да продължи, както той се е изразил „линията на традиционния демократически социализъм“. Само един от министрите социал демократи, Адриан Димитриу, се е присъединил към новата партия, докато другите трима министри, Радачану, Войтек и Йонеску, са останали към старата партия, водена от Радачану и участваща в правителствения национално-демократически фронт.

Макар и да напусна правителствения блок, новата социалистическа партия на Титул Петреску е решила да излезе в

изборите с отделна листа и да не влиза в коалиция, както с комунистите, така и с опозиционните, така наречени „исторически“ партии на национал-царанистите и национал-либералите.

*

Турция. — Турските официални среди посрещнаха с голямо задоволство изявленията на американския министър на външните работи г. Бърнс относно защитата на началата на Организацията на обединените нации, премахващи угрозата от всякакви нападения. В тези изявления правителствените кръгове виждат една гаранция при евентуални заплахи срещу Турция. Във в. „Акшам“ г. Садек счете за нужно да напомни, че в случая не трябва да се мисли, че се касае за сигурност по смисъла на стария дипломатически термин „гаранции“.

Доста голям шум се вдига в турския печат по повод предстоящото гостуване в турски води на големия американски боен кораб „Мисури“ и придружаващите го две леки военни единици. „Мисури“ отива в Истанбул да пренесе останките на един починал в Съединените щати дипломат и, по последните сведения, посещението ще трае само четири дни. Някои турски вестници, като „Вакът“, са склонни да придадат голямо политическо значение на това посещение и това е един белег за съществуващите в страната настроения.

Както вече отбелязахме в миналия си преглед, много често напоследък турският печат проявява особена загриженост по отношение на турското малцинство в България и, по специално, за това на „българогласните турци“, както многозначително биват наричани нашите българо-мохамедани (помаци) от необузданите турски шовинисти. Един навременен и добър отговор получиха тия дни турските журналисти от един от най-видните представители на българо-мохамеданите у нас. При разглеждане бюджета на Министерството на външните работи в Народното събрание народният пред-

ставител българо-мохамеданин Юсеин Алиев Шолев държа кратка бляскава реч, в която изказа топла благодарност към правителството на Отечествения фронт за това, че българо-мохамеданското население е приравнено с останалите свои сънародници в държавния и политически живот на страната и в грижите за материалното му и духовно издигане.

*

Югославия. — Определянето на границата с Италия и съдбата на Юлийска Венеция и на Триест занимава най-вече в настоящия момент общественото мнение и ръководните среди в братска Югославия. Съгласно решението на заместниците при Съвета на министрите на външните работи, взето през септември м. г., бе назначена комисия от експерти, която да изработи доклад и да даде препоръки за определяне границата между Югославия и Италия. На комисията са дадени инструкции, да вземе под внимание главно народността на състава на спорните области, като държи същевременно сметка и за тяхния стопански и географски характер. Комисията, съставена от съветски, американски, британски и френски представители, се намира вече в Триест и е започнала работата си. След завършване проучванията на самото място, комисията ще се завърне в Лондон, дето ще изработи окончателния си доклад, който ще връчи на Съвета на министрите на външните работи.

Населението в Юлийска Венеция посрещна с радост експертната комисия и в шумни манифестации изрази желанието си да се приобщи към Югославия. Всеобща е надеждата в нашата съседка, че комисията ще се убеди в правотата на югославската кауза и че славянските братя от спорните области ще могат да се присъединят, след толкова дълги борби, към майката-отечество.

От италианска страна се показват доста непримирими, особено по отношение на Триест. На въпроса на журналистите, какво ще бъде становището на Италия,

ако бъде решено Триест да се отстъпи на Югославия, италианският министър-председател де Гаспери е заявил, че мъчно би се намерил италианец, който да подпише договор за мир без запазването на Триест.

Министър-председателят маршал Тито е направил напоследък нов жест на мъдрост и великодушие. С една заповед той е наредил, щото всички югославци, които са се борили срещу народно-освободителната войска, да бъдат освободени незабавно от концентрационните лагери и принудителна работа. По този начин, маршалът желае да се даде на провинените възможност да участвуват във възстановяването на страната. След амнистията от ноември 1944 г. и тая от май 1945 г., това е третият акт на снизхождение от страна на маршал Тито.

Югославското правителство продължава неуморно своята политика за сближение и потясно сътрудничество с всички приятелски народи и, на първо място, със славянските страни. С тази цел, министър-председателят маршал Тито направи посещение в Полша и Чехословашко. Резултатът от посещението във Варшава е сключването между Югославия и Полша, на 18 март т. г., договор за приятелство и взаимно подпомагане. По силата на постигнатата спогодба, двете страни взаимно се задължават да не сключват никакъв договор и да не участвуват в никакви действия насочени срещу една от тях, обещава си взаимна военна и друга помощ в случай на нападение от страна на Германия или бивши и бъдещи съюзници на Германия. Договорът е сключен за срок от двадесет години. Подобен договор предстои да бъде сключен и с Чехословашко.

Пред полските журналисти маршал Тито е заявил, че сключеният с Полша пакт, както и тоя със Съветския съюз, в никой случай не може да се тълкува като създаване на славянски блок и че подобни пактове, засягащи отбраната на договорящите страни, Югославия може да сключи и с неславянски държави.

Л. Г.

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ПРОЛИВИТЕ

Възникнал на почвата на една неизменна географска действителност, въпросът за Проливите се е явявал периодически на политическата сцена, без да е получавал, когато и да било до сега, едно окончателно разрешение.

Както е известно, за руската политика, от две столетия насам, този въпрос е бил от първостепенно значение. За нея той се преплита с един по-сложен комплекс от въпроси, разрешението на които винаги е било жизнено важно за руската държава изобщо.

Знае се, също така, че една от най-важните задачи на Великобритания през миналия век бе, несъмнено, да предотврати появяването на руски военни кораби в източния басейн на Средиземно море. За тази цел британската стратегия на господство в това море постоянно се е стремил да държи затворени Проливите за Русия

Трябва, освен това, да се признае, че важното международно значение, което е имала всякога Турция, и особено във време на война, в значителна степен се е дължало на обстоятелството, че е била пазителка на Проливите. При всяка война, която е засягала, повече или по малко, югоизточния европейски простор и териториите на така наречения Близък изток, значението на Дарданелите, Мраморно море и Босфора е пораствало, бдителността на Турция се е изостряла и значението ѝ се е увеличавало.

Открай време руските стратегически интереси по отношение на Проливите са се очертавали в следните две насоки: да се попречи на чужди военни кораби да влизат в Черно море, особено, когато Русия е била в положение на война, и да се създаде възможност за руските военни кораби да преминават свободно през Проливите и да излизат в Средиземно море. Първото се е налагало от необходимостта за сигурност, а второто — от интереса за обезпечаване свобода на действие.

Сегашното положение на Проливите, което Турция до неотдавна смяташе за най-правилно от гледище на нейните държавни интереси, е уредено от конвенцията, сключена през 1936 година в Монтьо. Преди нея, положението на Проливите се уреждаше от Лозанската конвенция, подписана през 1923 год., която предвиждаше режим на демилитаризиране и свободно преминаване през Босфора и Дарданелите. Лозанската конвенция признаваше Проливите за свободен морски път, както за търговски, тъй и за военни кораби. Комисията, която контролираше преминаващите кораби бе международна. В нея участвуваше и България. При този режим на свободно преминаване, не само на търговски, но и на военни кораби през Проливите, сигурността на Турция се гарантираше от четири велики сили: Англия, Франция, Италия и Япония, в рамките на Обществото на народите.

Години наред, обаче, Турция предявяваше претенции за ревизия на Лозанската конвенция. Възникналите навремето конфликти между Италия и Абисиния, от една страна, и между Япония и Китай, от друга, които накарала Италия и Япония да напуснат Обществото на народите и автоматически да изоставят гаранциите, които бяха дали на Турция, даде повод на последната да повдигне въпроса за своята сигурност и да поиска ревизия на Лозанската конвенция за Проливите. Ревизията стана възможна едва, когато Турция започна открито да се сближава с Англия, през периода на 1935 и 1936 год., което няколко години по-късно доведе и до сключването на формален англо-турски военен съюз.

С конвенцията от Монтьо неутрализацията и свободното преминаване през Проливите бяха отхвърлени, международната контролна комисия бе премахната и Турция доби правото да ги укрепи по начин, какъвто желае. Конвенцията измени и всички предишни ограничителни постановления за преминаването на военни кораби през Дарданелите и Босфора —

било в мирно или военно време. На първо място, наложени бяха строги ограничения по отношение на тонажа — до петнадесет хиляди тона, и на броя на корабите — до девет, които могат едновременно да минават през Проливите. На второ място, във време на война, когато Турция е невоюваща страна, военни кораби на воюващи държави не могат да преминават през Проливите, освен в случаи, когато изпълняват задължения по устава на Обществото на народите, (което отдавна не съществува) или в случаите, когато се дава помощ на някоя държава — „жертва на нападение“, с която Турция е подписала договор за взаимно подпомагане. На трето място, във време на война, в която участва и Турция като воюваща страна, според постановленията на конвенцията от Монтьрьо, правото за минаването на военни кораби през Проливите е предоставено на решението на турското правителство.

Сключената в Монтьрьо през 1936 год. конвенция за Проливите направи Турция тяхна пълна господарка и увеличи значението ѝ в източно Средиземно море и в Югоизточна Европа. Следвайки една традиция на своята външна политика, няколко години по-късно, тя сключи всенен съюз с Англия и укрепи Проливите с помощта на британски средства, материали и офицери.

През периода на втората Световна война въпросът за Проливите се повдигна на няколко пъти, без да бъде подложен, обаче, на едно по широко разискване и без да се промени режимът създаден с конвенцията от Монтьрьо. Към края на войната, няколко месеца преди безусловната капитулация на хитлеристка Германия, този въпрос отново се повдигна и оттогава насам печатът и международното обществено мнение почти непрекъснато се занимават с него. Има основания да се допусне, че този въпрос е бил поставян на разискване и в някои от конференциите, които се състояха през последните двестри години между представители на Великите сили-победителки.

В сравнение със СССР и Великобритания, които са най-заинтересовани по въпроса за Проливите, Турция е малка страна, но с твърде важно значение, поради географското положение, което има — на мирайки се в централната част на простора включващ Черно море, Егейско море, източния басейн на Средиземно море, Балканите и Средния изток. Но тъкмо това нейно положение може да стане причина, както за несъгласия, така и за укрепването на едно по трайно разбирателство и сътрудничество между заинтересованите велики сили, които имат жизнени интереси в този важен географски и стратегически простор.

Няма съмнение, че турските държавни ръководители си дават добра сметка за това и тяхната политика сигурно ще се стреми да обезпечи, както мира и сигурността на Турската република, така също и да задоволи и съгласува жизнените интереси на нейните съседи и приятели. Това е една необходимост, защото при съвременните технически средства за воюване въпросът за Проливите далеч няма онова значение, което имаше преди няколко десетилетия. От мъчен и сложен международен проблем, с твърде широк политически обхват, какъвто е бил в историята на прочутия някога Източен въпрос, сега той е предимно един локален въпрос, който интересува, преди всичко, страните лежащи в непосредна близост до Проливите, макар в известни отношения да остава все още свързан с редица други, несъмнено по-сложни международни въпроси. Пресилено е, обаче, да му се отдава, както правят турските вестници, значение по-голямо от това, което в действителност има. Всяко негово разглеждане в същинската му, по-ограничена постановка открива насърчителни възможности за задоволителното му разрешение. И обратно, всяко негово поставяне в тясна зависимост от по-големите и заплетени международно-политически и стратегически въпроси в тази част на света го усложнява и отдалечава от естественото му и справедливо

разрешение. В този смисъл, може би някои турски публицисти правят грешка,

като искат да му придадат едва ли не световно политическо значение.

Л. Ц.

СТОПАНСТВО

КООПЕРАТИВНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ У НАС

В обществения и стопански живот на нашия народ съществуват много факти, които сочат, че задружността при него е била най-често явление. В наши дни взаимното подпомагане, тая вродена черта у българина, се проявява обикновено при извършване безплатно на оранта, сеитбата, жетвата, вършибата. Седянките, тлаките, меджия-направа на жилища и пр. — са все прояви на взаимно подпомагане. На тия качества и битова особеност на нашия народ се дължи и твърде бързото разрастване и разпространение на кооперативното движение. Напоследък намери добър прием и кооперативното стопанисване на земята у нас.

Инициативи за кооперативно обработване на земята, по религиозни или други подбуди, е имало в миналото, както у нас, тъй и в чужбина. Като първи опити за кооперативно земеделие трябва да сметнем опитите на Роберт Оуена и неговите ученици в Америка. В Чехословакия и Ромъния има също кооперации за обработване на собствени или наети частни земи. В Съветския съюз със земестопанисване се занимават колхозите, совхозите и комуните.

Колхозите са колективни земеделски стопанства, в които земята е държавна, а колхозниците я стопанисват на кооперативни начала. Совхозите са едри държавни земеделски стопанства, в които работещите са държавни чиновници и целият приход от тия стопанства отива в приход на държавата. Комуните са също колективни земеделски стопанства, при които, освен задружното стопанисване на земята, се извършва задружно и домакинската работа (обща

кухня, фурна и др.) Тук липсва всякаква частна собственост на производствените средства. Засега в СССР комуните, като колективни земеделски стопанства, са съвсем редки явления.

Като изключим колхозите, совхозите и комуните, които са поставени на други административно организационни и устройствени основи, следва като първи опити за кооперативно обработване на земята да вземем тези на Р. Оуена в Америка, през последните десетилетия тия в Чехословакия, Ромъния и у нас — трудовите земеделски стопански кооперации в с. с. Тотлебен и Обнова — Плевенско, с Върбовка — Севлиево, с Стижерово — Свищовско, с. с. Тервел и Веселиново — Ямболско и с. Слатина — Ловешко.

Началото на кооперативното обработване на земята у нас по законодателен ред се тури с Наредбата закон от 1945 г. за ТЗК стопанства. С този закон се въведе новият начин на стопанисване, а именно задружното обработване на земята на кооперативни начала. С тази нова организационна форма се цели: чрез групиране земите на дребните земеделски стопанства, чрез задружния труд на членовете кооператори и чрез правилното използване на производствените средства и целесъобразното приложение на земеделската наука и агротехника — да се увеличи количеството и подобри качеството на земеделското производство и в резултат, да се обезпечи материалното и културно положение на селското население.

Работата във връзка с кооперативното стопанисване на земята е разпределена между Министерството на земеделието и държавните имоти, Българската земеделска и кооперативна банка и Общия съюз

на българските земеделски кооперации. Всеки от тези институти има строго определен сектор на действие, с цел да се избегне дублирането и кръстосването на работата им.

1. Развитие на ТЗКС преди и след регламентирането им. — За развитието на трудовите земеделски кооперативни стопанства и земеделско-производителни отдели, открити към други кредитно-стопански кооперации, можем да приведем следните цифрени данни:

1. Самостоятелни трудово-земеделски производителни кооперации: а) основани преди 1. I. 1945 г. — 24 кооперации с 659 чл., притежаващи 36,052 дек. земя; б) основани през 1945 г. 31 кооперации с 1,386 члена, притежаващи 65,680 дек. земя.

2 Трудови земеделско-производителни отдели, създадени към кредитни и други стопански кооперации, 171 броя с 18.818 члена, притежаващи 811.639 дек. земя.

Ясно е, следователно, от горните данни, че преди и след влизането в сила на Наредбата закон за ТЗКС (25. IV 1945 год.) до началото на 1946 год. от Българската земеделска и кооперативна банка са били одобрени уставите на 55 самостоятелни трудови земеделски кооперативни стопанства и на около 185 земеделско-производителни отдели с общо 20.199 члена, притежаващи 880 290 дек. земя. От тия данни личи (заедно с преписките чакащи одобрение, чийто общ брой не е по-голям от 450), че досегашният развой на въпросните кооперации е далеч от предвижданията и е не само незадоволителен, но и неочаквано малък. Това развитие на нещата, поставя с право въпросите: кои са причините, на които се дължи досегашното бавно развитие на кооперативното земестопанисване у нас, както и какво трябва да се направи, за да се отстранят някои недостатъци и недъзи във връзка с изграждането на трудовите земеделски кооперативни стопанства и земеделско-производителните отдели?

Както отбелязахме, в общественостопанския живот на нашия земеделски народ има много елементи на общност и задружност. Паралелно с тези битови прояви, така силно подчертани у нашия народ, отличителна черта у българина е и стремението му към свободата, привързаността към собственото парче земя и пр. — прояви, които сами по себе си го правят много чувствителен, особено когато се иска промяна на това му положение. Той е особено чувствителен, когато не се процедира на чисто стопански начала, а се преплитат партийно-политически съображения.

Партийно-политическите домогвания и борби са вредили винаги и навсякъде на кооперативното движение, особено в страни, дето съществува по-ниска политическа култура. Кооперацията в основата си е неутрална стопанска организация със своя собствена идеология и свой път на действие. Тя има за обект отрудените и бедстващите стопани. Това кооперативно начало нито е ново, нито е случайно, а е възприето още от първите кооперативни дейци и потвърдено от живота и практиката.

За цялостното изясняване на въпроса трябва да се знае, при каква общественостопанска обстановка се въведе кооперативното обработване на земята у нас.

То стана при господстващата система на частната собственост, на частния почин и поощряваната от държавата кооперативна инициатива; на стопанска свобода и държавна намеса; на свободно стоково и пазарно производство при регулирани от държавата цени; на държавно-обществено устройство, отличаващо се с личния материален интерес като стопански поттик. Всичко това, само по себе си, създава условия и предпоставки за конфликти, тъй като, както в кооперативното стопанство тъй и вън от него се срещат два противоположни интереса, които често са в противоречие помежду си — интересът на притежателя

на земята и интересът на вножителя на труда. Естествено, ние приемаме, че в лицето на дребния земеделец тези два различни интереса са почти еднакво представени, но не отричаме факта, че те съществуват поотделно и се противопоставят един на друг.

В зависимост от това, важен е, както за членовете-кооператори, тъй и за самото кооперативно стопанство, начинът, по който ще трябва да става заплащането на вложения труд (трудодните) на лицата, които участвуват в едно трудово-кооперативно земеделско стопанство. Този въпрос е доста сложен, тъй като при неговото разрешение трябва да се държи сметка, както за обезпечаване жизненото ниво на работника — вложител на труд и на неговото семейство, тъй и за финансовата издържливост на кооперативното стопанство и за цените на добитите от последното земеделски и др. произведения.

Възможното правилно съгласуване между интересите на вложителите на земята и на вложителите на труда получава своя реален израз в начина на разпределението на чистия доход, който едно трудово земеделско кооперативно стопанство е реализирало в продължение на една стопанска година, както и в начините, по които ще става на практика заплащането на труда, категоризирането на трудодните и самото изработване на дневните трудови норми

II. Организацията на труда в ТЗКС. — Според инструкцията, издадена въз основа на Наредбата закон за ТЗКС, организацията на труда в тия стопанства почива на следните начала:

1. Цялата дейност на трудовите земеделски кооперативни стопанства се извършва с труда на членовете-кооператори и техните семейства, като до наемане на чужд труд се прибегва в изключителни случаи.

2. Работата в трудовите земеделски кооперативни стопанства и отдели се извършва на акорд (единичен или групов), като количеството на работата се пре

смята в декари, килограми и други величини, в зависимост от вида на земеделските култури. Единицата за измерване на труда е „трудодният“ — мерка за онова количество и качество работа, която един работник извършва за определено време при известни условия.

3. Разпределението на реализирания доход в дадено ТЗКС или отдел става по предварително определени проценти (за възнаграждение на земята, на труда и за фондовете), а разпределението на произведените продукти се извършва в натура, в зависимост от количеството на земята и на труда, вложени от всеки член-кооператор.

При наличността на толкова много елементи, които трябва да се имат предвид при определяне коефициента, по който ще става заплащането на вложения труд (трудодните), изработването на дневните трудови норми, начините на разпределение на чистия доход и пр. — е по-скоро работа за специалисти, отколкото за обикновени служители, с каквито най-често ще разполагат трудово-земеделските кооперативни стопанства и отдели. Ясно е, че тази система е сложна, повече теоритически построена и изискваща предварителната подготовка на персонала при кооперативните стопанства. Това е, според нас, за сега най-важният дефект в организацията на труда при трудовите земеделски кооперативни стопанства и отдели. Толкова повече, че трудът в ТЗКС е същественият фактор. Земята и финансовите и технически средства са други важни производствени фактори, но без труда те биха останали без съдържание и значение. Това налага организирането, използването и регистрирането на труда в тия кооперации, както и изработването на организационния и производствен план да става с оглед на местните условия и практиката, съобразени с особеностите, с които се характеризира всяко трудово-земеделско кооперативно стопанство.

Необходимо ще е, също така, заплащането на труда да става предимно в

трудодни, а като изключение — в надници, за да се стимулира дейността на всеки член кооператор. Отпускането, обаче, на аванси срещу заработените трудодни се явява необходимо Установяването на чистия доход и неговото справедливо разпределение е също една много важна предпоставка за успеха на ТЗКС. Тук с право се поставя въпросът, какво трябва да бъде възнаграждението — по форма и размер — на земята и труда?

Според Наредбата закон за ТЗКС и инструкцията, издадена въз основа на него, възприети са следните начала за разпределението на чистия доход:

а) когато за възнаграждението на земята се дава предварително определен наем, за труда се отделя до 90%, а за фондовете до 20%;

б) когато за възнаграждението на земята се предвижда известен процент от чистия доход, за възнаграждение на труда се заплаща до 70% и до 20% за фондовете.

По въпроса за формата на възнаграждението на земята аграрикономистите и други специалисти в тая насока застъпват две становища. Едни са на гледището, че на вложените земи в ТЗКС и отдели следва да се плаща предварително определен наем, а други — рента (известен процент в края на годината) Според нас, плащането в края на годината на процент от чистия доход за възнаграждение на земята е от еднакъв интерес и за тия, които са вложили земя и за ония, вложили само труда си, тъй като и двете страни ще имат интерес да работят интензивно, за да може да реализират по-големи доходи. Освен това, когато се плаща рента на земята, рискът от неурожай, наводнение, пожар, градушка и др природни стихии се понася еднакво и от вложителите на земя и от тия на труд. Плащането на предварително определен наем на земята има в случая тая неудобна страна, че собственикът-вложител на земя получава определения наем, а рискът остава изцяло да се носи от труда.

III. Организационни предпоставки и цели на ТЗКС. — В духа на казаното дотук трябва да отбележим, че трудовите земеделски кооперативни стопанства и отдели ще следва да се изграждат върху солидни административно-организационни основи и на добри счетоводно-технически начала, с подбран и компетентен персонал, годен в своята цялост да отправява възложената му работа. Като говорим за компетентност, не става въпрос само за формалния ценз, тъй като истинската компетентност почива върху съвкупност от ценни качества — вродена способност, специална подготовка, опитност и пр. Това са все качества, без които не би могло да се говори за действителна компетентност.

Който иска да бъде истински полезен днес, който иска да отговори на нагледните нужди на стопанска България, а особено онези, които имат присърце идеята за кооперативното обработване на земята, ще трябва да работят твърдо и неуклонно за премахване на досега констатираните дефекти и недъзи при провеждането на тоя нов начин на стопанисване. Преуспяването на трудовите земеделски кооперативни стопанства трябва да се поощри от всички, без оглед на партийно политически нюанси и идейни съображения, тъй като те не са една революционна организация и не преследват коренното социално икономическо переустройство на нашата страна, а целият:

1. Премахване съществуващата у нас земеделска пренаселеност, изразявайки се в: а) една сравнително висока гъстота на земеделското население, тежащо на единица обработвана площ, б) големия брой на излишна работна ръка в нашето земеделско стопанство и в) извънредно малкият реален доход и низкият уровень на живота на земеделското население.

Според изчисленията на д-р Вагнер, Балаки и др., в Централна и Югоизточна Европа могат да се изхранят само 35—45 човека на кв. клм. У нас на кв. клм. тежат 116

души, докато във Франция — 48, в Германия — 52, Унгария — 71, САСЩ — 17 и пр.

2. Създаване възможност за задружен труд, пълно и правилно приложение на земеделската наука и аграротехника; повдигане дохода от земята, постигане икономии в човешкия труд и даване възможност на земеделския стопанин да употреби свободното си време в други стопански отрасли: птицевъдство, пчеларство, овощарство, краварство, свиневъдство и пр.

3. Спиране сегашния процес на постоянно раздробяване на земята чрез наследство и подялби, като ТЗК стопанства, за разлика от етатизацията, запазват частната собственост и създават условия за индивидуална творческа работа.

4. Увеличение обработваемата площ и повишение доходността от единица площ; преминаване към специализиране на производството и трансформация на земеделските култури от екстензивни в интензивни; улесняване кредитирането на селските земеделски стопани, което да става на базата на чистия доход, а не според притежаваните декари земя.

5. Създаване предпоставки за добра организация на пазаря и получаване износни цени за произведените продукти, като с това се увеличи личният доход на члена кооператор и дохода на самите ТЗК стопанства; построяване на блокови (единични или блокови) кооперативни жилища кооперативни кухни, фурни и пр. в близост със самите ниви и др.

Организацията на пазаря и определяне благоприятното местоположение на всеки клон от земеделското производство е не по-малко важна задача, отколкото тази за модернизиране на земеделското производство. Модерно, количествено — качествено земеделско производство може да има, ако се осигури така същ и добре организиран пазар и поносими транспортни разходи. В противен случай рискуваме да продадем земеделските произведения на незадоволителни цени и в резултат да отчаем производителя, са-

мото производство да спадне и намали националния доход. България е една от тия страни, които имат най-низък народостопански доход на глава в света, след пренаселените: Индия, Китай и Япония.

*

Заклучението, което следва да се извлече от направения анализ върху новия начин на стопанисване на земята е това, че не трябва да разглеждаме или да провеждаме кооперативното обработване на земята изолирано, тъй като в трудовите земеделски кооперативни стопанства, както и при стопанския процес въобще, всички членове и дейности са свързани най-тясно един с друг и зависими една от друга: производство и продажба, образуване на дохода и неговото оползотворяване, разпределение на дохода и организация на труда, организация на пазаря и ценообразуването, и пр.

Наистина, трудна е задачата да се изясни на нашия селски стопанин и той да се убеди, че предлаганата реформа — кооперативното стопанисване на земята — е от първостепенна полза за него и с очебиющи предимства пред досегашния начин на стопанисване на земята. Нищо не е по-важно сега, отколкото земеделските стопани на дело да се убедят в това, а функционирането на първите трудови земеделски кооперативни стопанства да бъде образцово уредено и нагледно във всяко отношение. Нищо не би било по-необходимо за момента от това, отделният стопанин да разбере ползата и преимуществата на ТЗК стопанства за него, а държавата в своята намеса да не сковават творческия стопански дух у личността, а напротив — да се грижи за създаване необходимите условия за свободно и доброволно изграждане на трудовите земеделски кооперативни стопанства и отдели, създавани към други кооперации.

Политика и стопанство, ум и воля, трябва да бъдат хармонично съчетани, за да се осигури и постигне преуспяването на

тоя тъй важен и със значение за народното ни стопанство нов начин на стопанисване — кооперативното обработване на земята

Д-р Владимир Ст. Попов

ВЪНШНАТА НИ ТЪРГОВИЯ С ШВЕЦИЯ

Първата търговска спогодба, въз основа на която се извършваше търговията ни с Швеция, е търговската спогодба от 12 септември 1923 г., по силата на която двете страни си гарантираха клаузата на най-облагоприятствуваната нация. Тази форма за уреждане търговията между две страни имаше своите добри страни и своите многобройни привърженици при свободните търговски сношения между държавите, при нормални условия и преди настъпването на голямата стопанска криза в Европа през 1929 год. Но тези търговски договори често пъти със своите тайни клаузи се оказваха недостатъчни да уредят задоволително и да защитят интересите на заинтересуваните страни.

Стопанската и финансова криза в Европа през 1929 и следващите години до 1939 год. принуди повечето държави да предприемат ограничителни мерки във външната им търговия и в девизната им политика, които се отразиха твърде зле върху нашата външна търговия. Увеличението на митата и въвеждането на вносните контингенти затрудниха българския внос в страните на Средна Европа, а блокирането стойността на този внос отнемаше възможността на страната ни да си набави свободни девизи. България не разполагаше повече с достатъчно свободна валута да посрещне своите задължения по външните си заеми, както и да покрие пасивното си салдо към страни, от които повече внасяхме, отколкото изнасяхме, като Англия, Франция, Съединените щати, Ромъния и др.

Новосъздаденото положение в страните на Средна Европа, където българският търговски баланс бе активен, принуди България да търси начини, както да за-

пази обема на износа си в тия страни, така и да издействува поне едно частично заплащане на тоя износ в свободна валута. — Тъй се дойде до клиринговите спогодби с Германия, Австрия, Швейцария, Унгария и Чехия които страни ни наложиха повече или по малко едно изравняване на износа ни с вноса от тях.

След обявяване на войната и до днес търговията ни с чужбина продължава да бъде при системата на контингентите, клирингите и частните компенсации, но сега не толкова да се гарантира износът ни, а за да се гарантира вносът на необходимите за народното ни стопанство индустриални произведения и сурови материали. И докато не изчезнат последиците от войната в повечето страни на света: липсата на много сурови материали и индустриални произведения за задоволяване нуждите на хората, както и финансовото възстановяване на засегнатите от войната държави — за леката свободна търговия, заплащана със свободни валути, не ще може да се мисли.

Стокообмена ни с Швеция. — Външната търговия на Швеция преди войната бе насочена предимно към презокеанските страни. Все пак, години наред се забелязва, че Швеция проявява интерес и към балканските страни, както поради нуждата ѝ от ориенталски тютюни, така и за спечелването на тези страни за пласиране произведенията на добре развитата ѝ индустрия.

Нашата търговия през тези години с Швеция е била твърде слаба. Стокообменът ни с тази страна може да се проследи в първата от следващите таблици.

Износът ни за Швеция до 1935 г. се е състоял току-речи само от кюспе и слънчогледово масло, по малко брашно и тютюн. Едва от 1936 г. насам започва едно по-голямо разнообразие на износните ни стоки. През тези години изнесените стоки за Швеция са:

Тютюн на листа, кюспе, трици и фий; слънчогледово и рапично масло; брашно и просо, кожи, резене, анасон, черва,

доматено пюре, ориз, кайсиеви и зарзалиеви костилки и ядки; билки и др., а са били внесени следните стоки: клинци, целулоза, сечива от желязо или стомана, шушони и др. каучукови обувки; стомана на разни форми, изделия от мед, месинг или чугун; апарати електрически; апарати телеграфни и телефонни; машини за преработване на дърво; машини за преработване на желязо; машини земеделски, машини шевни, машини пишущи и сметачни; съчмени лагери; пили и други занаятчийски инструменти; мотори: дизелови, нафтови и газоженни; екстракти растителни за дъбене; парни котли, трактори, хладилници, радиоапарати и др.; машини за химическа индустрия и частите им, и пр.

Година	Стойност в милиони лева				
	Внос	% от целия ни внос	Износ	% от целия ни износ	Салдо
1929	57	0.7	6	0.1	-51
1930	24	0.5	39	0.6	15
1931	21	0.5	14	0.2	-7
1932	17	0.5	11	0.3	-6
1933	10	0.5	1	0.0	-9
1934	15	0.7	9	0.4	-6
1935	12	0.4	37	1.1	25
1936	17	0.5	60	1.5	43
1937	43	0.9	112	2.3	22
1938	42	0.8	99	1.8	-20
1939	25	0.5	99	1.6	27
1940	18	0.3	282	4.0	128
1941	41	0.4	129	1.4	88
1942	191	1.5	178	1.3	-13
1943	123	0.8	171	1—	47
1944	30	0.5	15	0.01	-14

До 1942 г. стокообменът ни с Швеция се е извършвал главно въз основа на частни компенсационни сделки, които Шведският тютюнев монопол е сключвал с Българската народна банка, респ. с Дирекцията на външната търговия. При това, тези компенсационни тютюневи сделки са се извършвали по един неблагоприятен и неудобен за нас начин.

Вместо да е започвало едновременното (или приблизително по време) взаимно двустранно доставяне на стоките, предмет на компенсационната сделка, Шведският тютюнев монопол е искал по рано да закупи и изнесе тютюните, а след това нациите търговци да направят поръчките си и изнесат стоките. Това забавяше доставянето на предвидените в компенсационната спогодба стоки и беше свързано все пак с рискове от различно естество.

Това неизгодно за българските търговци положение бе премахнато със спогодбата за уреждане търговския стокообмен между България и Швеция от 17 юли 1942 г. Нуждата от една търговска спогодба на по-широки начала на взаимност се чувствуваше отдавна и тя бе запълнена до голяма степен с тази спогодба. Валидността на спогодбата бе едногодишна — до 17 юли 1943 г., като, ако една от страните не я денонсира два месеца преди изтичането на срока ѝ, тя трябваше да бъде продължена по мълчаливо съгласие.

Към спогодбата са приложени две листи, съдържащи българските и шведските стоки. Всяка листа възлиза общо на стойност 10 310 000 шведски крони или около 200 000 000 лева.

Листа I съдържа следните предназначени за износ български стоки:

СТОКИ	Тона	Шв. крони
Тютюн на листа (от Беломорието)	400	5.000 000
(от стара България)	300	
Рициново масло	150	650 000
Лук	1.500	500 000
Черва (с диам. 40 мм. и повече)		300 000
Бобови растения (грах, бакла, фасул, леща и др.)		800 000
Кайсиеви ядки	150	450 000
Плодови пулпове	1 000	750 000
Етерични есенции		250 000

Доматено пюре	200	300.000
Орехов фурнир		250.000
Кож. за ръкавици		50.000
Мешини		200.000
Сузова коприна		200.000
Пух от гъски и др.		150.000
Опиум		200.000
Слюза		150.000
Анасон	30	60.000
Вино	50	50.000
		10.310.000

Листа II съдържа следните стоки:

СТОКИ	Общ контингент в шведски крони
Целулоза за произв. на хартия и картон	2.170.000
Бисулфитна целулоза за изк. текст. материали	500.000
Хартия и картон (произв. от целулоза, с изкл. на импрегнирана хартия и картон)	450.000
Телефонни и електр. материали, без електр. кабели отделно	700.000
Съчмени лагери	900.000
Електрически мотори	275.000
Турбини и дизел-мотори	420.000
Земеделски оръдия	350.000
Помпи, без части съдържащи месинг	250.000
Машини за обработ. дърво	150.000
Занаятчийски инструменти	150.000
Пишуши и сметачни машини	250.000
Сонди	450.000
Компресори	100.000
Пневматични уреди	150.000
Газгенератори	500.000
Метал Кантал	50.000
Машини за мелене месо	50.000
Центрофуги	100.000
Ножове за машини и триони	100.000
Подковни клинци	500.000
Пирони	100.000
Чембер	100.000
Железни тръби	300.000
Желязо за подкови	200.000
Колшад	90.000
Гащайнборшад	90.000
Рapidна стомана	15.000
Бандажи, кръгли пружини и стомана за ж. п. пружини	650.000
Др. стоки от желязо и стомана без сплав за българските ПТТ	250.000
	10.310.000

Обемът на стокообмена, който трябва да се извърши въз основа на търговската спогодба от 17 юли 1942 г. беше в сравнение с нуждите на страната ни твърде ограничен — кръгло 10.310.000 шв. крони или около 200.000.000 лв. Вносът представляваше за шведите един незначителен процент — 0,6% от тяхния общ внос през 1943 г. (възлизащ на 1820.000.000 шв. кр.). Нашият износ през 1943 г. възлиза на 17.000.000.000 лв., следователно износът ни за Швеция по тази спогодба представлява само 1% от целия ни износ. Нуждите ни от шведски стоки, както и възможностите ни, въпреки трудностите в транспорта бяха значително по-големи и при по умело водене на търговията ни е могло да се постигне в това направление много повече.

Още преди пълното изпълняване размяната на предвидените в същата спогодба компенсации, от наша страна беше потърсено сключването на нова спогодба за размяна на стоки на компенсационни начала. В резултат на заведените преговори, на 8 април 1943 г. в София се подписа един протокол, според който ние се задължаваме да доставим на Швеция 400.000 кгр тютюн за около 4.000.000 шв. кр., срещу което Швеция се задължаваше да ни достави следните стоки: шевни машини, турбини, газгенератори, електрически мотори, картон, стомана и др.

Както се вижда от горните таблици, най-важното перо в нашия износ за Швеция е бил тютюнът. Тютюнът е нашето злато, на което разчитаме за компенсиране вноса на по-голямата част от необходимите ни стоки. До преди няколко години износът на нашия тютюн за Швеция беше незначителен. По-голямо перо представляваше износът на слънчогледовото кюспе. През време на войната тютюнът зае първо място и в износа ни за Швеция. Нашата задача ще бъде да гледаме да запазим постигнатото с усилия положение.

Едно друго наше богатство, с което бихме могли да се явим с успех на шведския пазар и което досега не е

било постигнато, това са хубавите ни южни плодове. Нашите плодове се отличават със своето хубаво качество, със своя аромат на южни плодове. На първо място — нашето грозде, особено сорта „болгар“, който в хладилни вагони или кораби би могъл да издържи и по-дълъг транспорт. През 1937 г. за Швеция ние сме изнесли 117 вагона грозде. Износът ни от тогава е намалявал, докато е бил напълно преустановен. Цената на българското грозде през 1939 г. в Швеция се е движила между 90—130 йорета за един килограм.

На второ място, бихме могли да внесем в Швеция домати и пюрے. Всички скандинавски държави внасят голямо количество домати и пюрے за нуждите на тяхната добре развита индустрия за консервиране на риба. Доматено пюрے тези държави си доставят от Италия, Унгария и Испания, а напоследък и от България.

Също така, Швеция внася голямо количество сушени плодове и зеленчуци. Сушени ябълки, сливи, сушен кромид, зелен фасул, сушени гъби, моркови и др. бихме могли да внесем в Швеция. В това направление българските търговци трябва да насочат също своите усилия.

Цените — Търговията ни с Швеция в последните години на войната вече срещаше големи затруднения, поради голямото поскъпване цените на земеделските произведения у нас. Докато в началото на войната, през 1939 и 1940 г. в Швеция имаше едно чувствително поскъпване — до 70-80% за някои артикули, през следващите 1942 и 1943 г. благопосрещане на взетите мерки от страна на държавата, започна едно намаляване с 5—10% цените на поскъпналите стоки. У нас, обаче, поскъпването на стоките продължи и достигна през 1943 г. до 2—3 пъти от мирновременната им цена, а по-късно дори до 7—8 пъти за някои стоки.

Проблемът за цените на износните ни стоки днес е още по-мъчен. При различ-

ните искания за компенсации с шведски стоки сега най-често се сблъскваме с факта, че купувачите на нашите стоки намират цените им твърде високи и компенсациите мъчно стават. Всъщност, сега цените не са много високи, а по-рано бяха много ниски, в сравнение с цените на индустриалните произведения. Например, цената на тютюна, най-важният ни износен артикул в настоящия момент, едва сега започва да добива стойността на вложения в него труд, а по-рано се продаваше на безценница. Но чужденецът-купувач не може още да се освободи от желанието да сравнява сегашната цена на тютюна с цената му преди 2—3 години и да се стреми да получи за продаваната от него стока същото процентно увеличение, което има днес тютюнът. Същото може да се каже и за пулповете и виното. Последното, впрочем, поскъпна твърде много и макар, че поради голямото му производство тази година, бихме могли да направим добър износ от него, тсва едва ли ще може да стане, поради високата му цена. При днешния официален курс на лева спрямо външните арбитражни валути, които далеч не отговарят на неговата вътрешна, истинска стойност, ще трябва да се работи с уравнилителния фонд почти при повечето износни артикули. Последната наредба на Българска народна банка, която дава премия за свободните арбитражни валути до 250%, ще улесни до голяма степен външната ни търговия.

Има артикули, които в търговията ни с Швеция представляваха до преди 3—4 години току-речи най-главните ни износни стоки, като кюспето и слънчогледовото масло, и които за дълго време не ще могат да бъдат изнасяни. България страда хронически от липса на фураж и кюспето трябва да се запази, преди всичко, за храна на нашия добитък.

В заключение, трябва да се подчертае, че въпреки всички трудности една по-голяма търговия с Швеция е възможна и желана. Разликата в стопанската струк-

тура между двете страни — едната индустриална, търсеща продукти за консумация, а другата земеделска, имаща нужда от индустриални произведения, е отлично условие за развитието на една значителна търговия между тях. Това се забеляза в последните години на войната, това се чувствава и сега от разменяваната кореспонденция между шведските и нашите търговци. Ще трябва следователно, да се направи всичко за установяване по-скоро на добри търговски връзки между двете страни.

Б. Бобеков

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

СТРОИТЕЛСТВОТО В СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ ПРЕЗ
ВРЕМЕ НА ВОЙНАТА И СЛЕД НЕЯ

За масшабите на стопанското строителство в Съветския съюз през време на великата Отечествена война може да се съди по това, че още през 1942 г. размахът на строителните работи в неocupираната територия беше по-голям, отколкото на същата територия преди войната. В 1943 година обемът на вложените капитали се увеличи. В 1944—1945 г. размерите на основното строителство по цялата територия на СССР се приближаваха вече към довоенните.

Естествено, че през военните години стопанското строителство се особено разви във военната индустрия и в тези отрасли на тежката индустрия, които най-много пострадаха от германските завоеватели през първия период на войната.

През 1942—1943 г. 60% от вложените капитали бяха насочени към строителството на заводи на военната и тежка индустрия. Голяма част от вложените капитали от есента на 1941 г. и до края на 1942 г. отиде за възстановяване на съоръженията, евакуирани от западните райони на страната на изток. От 1942 г. все повече и повече се увеличаваха размерите на възстановителните работи в районите, освободени от германските оккупатори.

Особено интензивно строителство на нови предприятия се разви в източните райони на страната. Обемът на вложените капитали в тези райони се увеличи в 1942 г. с 35% в сравнение с 1940 г. През време на войната тук бяха построени такива мощни предприятия, като Алтайският тракторен завод, автомобилните заводи в градовете Челябинск и Миасах, Сизранският локомотивен, Уралският турбинен, Красноярският комбайнов заводи, заводи за сглобяване на автомобили в градовете Иркутск и Комсомолск и др. В Казахстан, Поволжие, Сибир и Средна Азия са създадени нови огнища на военната индустрия.

Първокласните военни заводи, построени в рекордно кратки срокове в напрегатите месеци на войната, са гордост на СССР. Съветският съюз много бързо успя не само да изпревари довоенното производство на Германия, но я и надмина в областта на военната техника. През време на войната, производството на самолети нарастна 4 пъти, на танкове — 7 пъти, на оръдия 6—7 пъти, на боеви припаси — 4 пъти, а на минохвъргачки и автомати — десетки пъти.

Развитието на индустриалните предприятия в източните райони наложи огромно увеличение на капиталното строителство за бързо нарастване на производствената мощност в металургическата, енергетическа и въгледобивна индустрия в тези райони.

Ето защо, през време на войната, резко се увеличиха размерите на строителството на предприятия от черната металургия. По много бърз начин бяха построени най-големи доменни пещи — 5 а и 6-а в Магнитогорския завод, в Чусовския и Ново Тагилския заводи. Почна да се строи Далекоизточният металургически завод, два електрометалургически заводи, на първо място — Челябинският и Узбекският. Построени са железолейарни заводи в градовете Актюбинск и Кузнецк, и други предприятия. Металургията на източните райони и, преди всичко, на Урал е мо

шен източник за осигуряването на военното производство на метали.

За периода 1941 — 1944 г., в резултат на строителството на нови и възобновяването на стари станции, установената мощност на електростанциите на Урал, Новосибирск, Ташкент и Казан нарастна почти два пъти; на Омск, Куйбишев, Караганда и Красноярск — три пъти повече.

През време на войната беше засилено темпото на строителството на Кримската хидроелектрическа станция в Грузия, Севанск в Армения и на Рибинската хидроелектрическа станция. В строеж е и най-голямата Миничаурска хидроелектростанция в Азербейджан, която разрешава въпроса за напояването на Кура-Араксинската долина. Широко е развито строителството на хидроелектрически станции на реката Сир-Дар-я (Узбекистан) и на реката Урал. Започнати са подготвителни работи за строежа на мощна електростанция на Кама. Завършва се строежът на Астраханската хидроелектрическа станция.

Огромни размери взе строителството на каменовъглените мини. През периода на войната е започнала експлоатацията на каменовъглени мини в района на Печора и града Ташкент. Построени са десетки нови мини в каменовъглените басейни: Кузнецкия, Карагандинския и на Урал.

Индустриалното строителство в източните райони на СССР и сега продължава с бързо темпо. Разширяват се металургическите заводи — Магнитогорският, Ново-Тагилският, Челябинският, Узбекският и Казахският; строят се нови заводи — автомобилен в гр. Ульяновск, локомотивостроителен в гр. Красноярск, „Алтайселмаш“, „Казахселмаш“, „Уралселмаш“ и др.; строят се електростанции, каменовъглени мини, предприятия на леката, текстилната и тежка индустрии. На базата на първо-класната тежка индустрия в източните райони се създава комплексно стопанство.

През втората половина на войната индустриалното строителство се разви и в другите райони на СССР.

През време на войната започна да работи заводът на тежкото машинно строителство в гр. Електростал, в Московската област, котелният завод в гр. Подолск, първата част на Владимирския тракторен завод, строи се втората част на Владимирския тракторен завод и Липецкия тракторен завод, автомобилните заводи в градовете Днепропетровск, Кутайс, Москва, Закавказкият металургически завод, заводът в гр. Одеса. Тези строителни работи преследват целта — да се разшири металургическата и горивна база на районите в Центъра и Закавказието, да се засили машинното строителство на базата на каменовъгления Донбас, да се създаде производство на автомобили в Украйна и в Закавказието. В западните райони на страната, които бяха окупирани от германците, се води в гигантски мащаби възстановяването на разрушеното от окупаторите стопанство.

Още през 1942 г., след разгрома на германските войски пред Москва, се започна и след няколко месеца се завърши възстановяването на каменовъглените мини на Московския басейн, разви се възстановяването на предприятията, електростанциите и ж. п. линии на Московската, Туловска и Калининска области.

През 1943 г. с бързо темпо започна и сега се извършва възстановяването на каменовъглените мини в Донбас, електростанциите на Юг, металургическите заводи в Украйна, индустрията в Сталинград, Ростов, Харков, Краматорск, Горловка и Сталино.

1944 година премина под знамето на още по-голямо засилване на възстановителните работи. В първото полугодие на 1945 г. с възстановяването на стопанството бяха обхванати всички изложени на германската окупация райони. Процесът на възстановяването зае главно място в строителството.

В резултат на работата в разорените райони, в началото на 1945 г. добивът на въглища се възстанови с почти 40%, лееето и валянето на метали — с 250%; възстановиха се хиляди различни пред-

приятна. Сегашното темпо на възстановяването в Донбас превишава 7—8 пъти бързината на неговото възстановяване след гражданската война и военната интервенция в 1918—1920 г. Усилено се развива процесът за възстановяването на ж. п. пътища, ж. п. стопанство, на индустриалните предприятия, електростанциите на Днепровската хидроелектростанция.

Всички тези успехи в областта на строителството станаха възможни благодарение на това, че съветското правителство, още до войната, създаде мощни строителни организации, а през време на войната организира правилно строителството и правилно регулираше материалните и човешки средства.

Само при съветския строй стана възможно през периода на войната, която изискваше огромни сили, извършването на това гигантско строителство.

Сега пред строителите на СССР стоят още по-грандиозни задачи.

Преди всичко, нужно е напълно и в кратки срокове да се възстанови цялото разрушено от германците стопанство. За да си представим размерите на тези работи, ще напомним, че само стопанската загуба, причинена от германците, съставлява 679 милиарда рубли (на държавни цени). О тях са унищожени на съветска територия 31.850 индустриални предприятия, 98 хиляди колхоза, 1876 совхоза, 2890 машинно-тракторни станции, 65 хиляди клм. ж. п. линии. Всичкото това трябва да бъде възстановено и отново поставено в служба на народите на СССР.

Освен това, няма да се прекрати строителството в източните и централни области на страната. В СССР се разработва грандиозна програма за строителство — петгодишният план за възстановяването и строителството на народното стопанство и ж. п. транспорт от 1946—1950 год. В този план се предвижда не само пълното възстановяване на народното стопанство на народите, които бяха подложени на германската окупация, но и по-нататъшното развитие на всички райо-

ни на СССР. В резултат на осъществяването на този план, СССР значително ще надмине довоенното равнище на развитието на народното стопанство, ще увеличи още повече своята стопанска мощ и ще подобри материалното положение на своя народ.

К. Лерски

Б Е Л Е Ж К И

ЖАН-ПОЛ САРТР

Жан-Пол Сартр заема, според един критик, в днешната френска литература същото място, което заемаше Андре Жид във френската литература след първата Световна война. И наистина, с Жид го обличават много неща: и идейната наситеност на произведенията му, съчетана с един изключителен стил; и скандалната му слава; и най-сетне, притегателната сила, която упражнява върху младото поколение. Около Сартр се е събрала голяма част от литературната младеж на Франция, образувала се е една школа — школата на екзистенциалистите, която издава и свое списание „Модерни времена“.

Сартр се наложи на вниманието на литературния свят още преди тази война (романът му „Отвращение“ и разказите му „Стената“ излязоха през 1936 и 1938 г.), но неговото значение израстваше едва сега, когато се появиха пиесите му „Мухите“ и „При затворени врата“, и главно неговият роман-трилогия „Пътищата на свободата“, от който излязоха първите две части. И в тия произведения Сартр си е останал същият — дълбок, смущаващ, откровено циничен, но талантът му се е разширил, добил е по-голяма сигурност в себе си и по-голям замах. Променила се е и тематиката му. Докато в първите му книги основната тема е безсмислеността и безизходността на съществуването и отвращението от него, в центъра на „Мухите“ и „Пътищата на свободата“ стои проблемът за свободата. Човек е аб

солютно свободен; никаква наследственост и никакви условия не определят характера и съдбата му; той е това, което делата му го правят: той сам се създава.

Покрай романите и пиесите си, Сартр е написал редица чисто философски произведения, в които развива философията на екзистенциализма: „Въображението“, „Въображаемостта“, „Нова теория на чувствата“, „Битие и небитие“, „Екзистенциализмът е хуманизъм“. Ученик на Мартин Хайдегер, Сартр не е обикновен последовател, а внася във философията на учителя си съществени поправки и допълнения.

Интересно е да се проследи отношението между художественото творчество и развитието на философската мисъл у Сартр. Очевидно литературните му произведения в много случаи предхождат философската му мисъл, която заключва в понятия художествените му интуиции. Но не може да се отрече и обратното,

че философията му обуславя и ръководи литературното му дело. Произведенията на Сартр са в значителна степен произведения с теза. Това се усеща дори в едно такова съвършено произведение, каквото е печатаният в тая книга на „Балкански преглед“ разказ „Стената“. И тук дори има едно много систематично провеждане на опустошенията, които съзнанието за смъртта извършва в душата на героя. Пред мисълта за пълното унищожение в смъртта, за Ибиета загубва смисъл всичко: не само състраданието, любовта, приятелството и целия му минал живот, но и делото му, за което е готов да умре; героизмът дори се превръща в една безсмислена, с нищо неоправдана упоритост. Дълбоко в душата си Ибиета е предал Рамон Гри, макар обективно Рамон Гри да е заловен и убит случайно Дарбата, обаче, на Сартр е толкова голяма, че претопява и заличава тезата и превръща философията в изкуство

А. Д.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
МАГДА ПЕТКАНОВА. Царица Теодора, драма, продължение . . .	1
КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ. Художественото слово	30
АРХИМАНДРИТ МЕТОДИЙ. Българската схизма, продължение . . .	41
ЖАН-ПОЛ САРТР. Стената, разказ, от френски: Атанас Далчев . .	53
ПРОФ. ПЕТКО СТАЙНОВ. Отношенията между Русия и България през първите години след Освобождението от 1878 год.	67
Г. КУЛИШЕВ. Балкански перспективи	83
Д-Р Г. П. Търговският флот — необходимост и задачи . . .	95

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА ТЕАТЪР ИЗКУСТВО

Малчо Николов. „Ангелът на Шартър“ от Атанас Далчев . . .	108
Л. Ц. „Югославия“ от Петър Тодоров	115
К. Проданов. „Госпожа Уорън“ от Бернард Шоу	116
Д-р Л. Р. Светлина и чувство в творбите на Р. Поптошева . .	118

ПОЛИТИКА

У нас. — Признаването на правителството. Законодателната дейност на Народното събрание. Оставката на правителството на г. Кимон Георгиев	119
Около нас. — Политическото положение в Албания, Гърция, Ромъния, Турция и Югославия. Положението на Пролвите . . .	125

СТОПАНСТВО

Д-р Владимир Ст. Попов. Кооперативното земеделие у нас . . .	131
Б. Бобеков. Външната ни търговия с Швеция	136
К. Лерски. Строителството в Съветския съюз	140

БЕЛЕЖКИ

А. Д. Жан-Пол Сартр	142
-------------------------------	-----

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ,
ОСВЕН ЮЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВА ДИ-
РЕКЦИЯТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ
ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 150 ЛЕВА, 3 Ч. ЧУЖБИНА
— 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2
ПОЩ. ЧЕК. С/КА 10271
